

ด้วยป่าไม้ เป็นพื้นที่ซึ่งเหมาะสำหรับการหาของป่า ทำสวนและปลูกพืชไร่ชนิดต่าง ๆ

1.1.2. เขตที่ราบตอนกลาง

เขตที่ราบตอนกลางเป็นพื้นที่ลาดต่ำอยู่ถัดจากพื้นที่เนินเขาหรือควน ซึ่งจะมีลักษณะเป็นที่ราบที่ค่อยๆ ลดระดับต่ำลงเรื่อยๆ โดยที่ในบางแห่ง(โดยเฉพาะในเขตจังหวัดพัทลุง) มีภูเขาสูงเล็กๆ หรือ “เขาโคด” และเนินเขาปะปนอยู่บ้าง จากนั้นจึงเป็นพื้นที่ที่ลาดต่ำไปจนจดที่ราบชายฝั่งทะเลสาบ เขตพื้นที่ราบตอนกลางนี้เป็นเขตที่มีพื้นที่กว้างขวางที่สุด มีความเหมาะสมในการประกอบอาชีพทำนามากกว่าพื้นที่อื่น ๆ

1.1.3 เขตพื้นที่ราบชายฝั่งทะเลสาบ

เขตพื้นที่ราบชายฝั่งทะเลสาบ ประกอบด้วยส่วนที่เป็นที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลสาบ ป่าพรุ และพื้นที่เกาะในทะเลสาบ ได้แก่พื้นที่ราบลุ่มชายฝั่งรอบๆ ทะเลสาบ ตั้งแต่อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุงลงไปจนถึงเขตอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา และส่วนที่เป็นคาบสมุทรสตงพระทั้งหมด พื้นที่ป่าพรุบริเวณดอนเหนือและดอนใต้ของทะเลสาบ ซึ่งบริเวณที่สำคัญก็คือ “พรุควนเคร็ง” ทางตอนเหนือของทะเลสาบอันประกอบด้วยพื้นที่บางส่วนของอำเภอชะอวดและอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช บางส่วนของอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง และบางส่วนของอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา รวมทั้งพื้นที่ที่เป็นเกาะอันได้แก่ เกาะหมาก เกาะราบ เกาะเสือ เกาะโคบ เกาะนางคำ เกาะแกง และเกาะยวน ในเขตอำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง และเกาะยอ ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดสงขลา ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขตนี้มีชีวิตผูกพันอยู่กับการทำประมง และการประกอบอาชีพเกษตรกรรมอื่นๆ บ้าง และมีบางส่วนจะเป็นชุมชนขนาดใหญ่หรือชุมชนเมืองและชุมชนเมืองท่าที่สามารถติดต่อกับชุมชนอื่นหรือแม้กระทั่งต่างประเทศได้

1.2 กำเนิดและการพัฒนาการของชุมชนลุ่มทะเลสาบ

ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวย่อมโดยตรงมีผลต่อกำเนิดและการพัฒนาการของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งจากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์และ โบราณคดี สันนิษฐานได้ว่า กำเนิดของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา น่าจะอยู่ในเขตพื้นที่ชายฝั่งรอบๆ ทะเลสาบ อันได้แก่ พื้นที่บนคาบสมุทรสตงพระทั้งหมด และพื้นที่ชายฝั่งทะเลสาบด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ ได้แก่บริเวณตั้งแต่อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เรื่อยมาจน

กระทั่งถึงอำเภอเมือง จังหวัดสงขลา จากนั้นจึงค่อยๆ ขยายตัวไปสู่บริเวณเขตพื้นที่ราบตอนกลางและเขตเชิงเขาในยุคต่อๆ มา ดังจะกล่าวในรายละเอียด ดังนี้

1.2.1 กำเนิดและพัฒนาการของชุมชนชาวนา

ชุมชนแรกๆ ที่เกิดขึ้นในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา คือ ชุมชนชาวนา ซึ่งจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่พบว่า มีร่องรอยของชุมชนโบราณ มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 ในบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ เขตที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลสาบและเขตที่ราบตอนกลาง ดังการศึกษาของธราพงษ์ ศรีสุชาติ¹ ได้กล่าวถึงชุมชนโบราณบนคาบสมุทรสทิงพระ สรุปความได้ว่า ชุมชนโบราณบนคาบสมุทรสทิงพระ เป็นชุมชนโบราณสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ที่ตั้งอยู่บนคาบสมุทรสทิงพระตั้งแต่หัวเขาแดงในเขตอำเภอสิงหนคร ไปจนถึง ตำบลท่าบอน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ประกอบด้วยชุมชนใหญ่ ๆ 6 กลุ่ม คือ กลุ่มชุมชนโบราณอู่ตะเภา - ระโนด อันได้แก่ ตำบลท่าบอน บ้านโคกทองและบ้านมะขามเฒ่า ตำบลระโนด กลุ่มชุมชนโบราณพังยาง บริเวณลุ่มน้ำคลองพังยาง คลองโกคาและคลองบ้านโพธิ์ อำเภอระโนด กลุ่มชุมชนโบราณสีหยัง - เจดีย์งาม ในเขตตำบลบ่อตรุ อำเภอระโนด ชุมชนโบราณเขาคูหา ชะแม ซึ่งประกอบชุมชนเขาคูหา ชุมชนบ้านพะโคะ ชุมชนยางคอกควาย บ้านวัดกระ ตำบลชุมพล และชุมชนบ้านชะแม ตำบลดีหลวง อำเภอสทิงพระ ชุมชนโบราณ สทิงพระ ในเขตตำบลกระดังงา ตำบลจะหังพระ ตำบลบ่อดาน ตำบลบ่อแดง และตำบลคูซูด ในอำเภอสทิงพระ และชุมชนโบราณปะโตใบ เขตตำบลม่วงงาม ตำบลร้านแดง ตำบลวัดขนุน ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร

ในส่วนของพื้นที่ฝั่งตะวันตกทะเลสาบสงขลาซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่พื้นที่ในจังหวัดพัทลุงและบางส่วนของจังหวัดสงขลาปัจจุบัน ก็มีหลักฐานว่าได้มีชุมชนเกิดขึ้นใกล้เคียงกับชุมชนบนคาบสมุทรสทิงพระ และชุมชนเหล่านี้ก็ได้มีการสัมพันธ์ทั้งทางด้านการแลกเปลี่ยนผลผลิตและการถ่ายทอดวัฒนธรรมกันกับพื้นที่ฝั่งตะวันออกตลอดมา ดังที่ธราพงษ์ ศรีสุชาติ และอมรา ขันดีสิทธิ์ ศรีสุชาติ² ได้กล่าวถึงแหล่งชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ใน

¹ธราพงษ์ ศรีสุชาติ. "สทิงพระ : ชุมชนโบราณ," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 9, 2529, หน้า 3650 - 3653

²ธราพงษ์ ศรีสุชาติ และอมรา ขันดีสิทธิ์ ศรีสุชาติ. "ชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในภาคใต้," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 3, 2529, หน้า 1024

พื้นที่จังหวัดพัทลุงประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 สรุปได้ว่ามี 6 แห่ง คือ แหล่งถ้ำพระ แหล่งถ้ำเขากทะเล แหล่งถ้ำคูหาสวรรค์ แหล่งบ้านควนพร้าว แหล่งวัดวัง ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอเมืองพัทลุง และแหล่งวัดเขียนบางแก้ว (โคกเมืองและโคกพระจุลา) ที่ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน ในขณะที่ปรีชา กาญจนาคคมและมณูญ ทรงกัลยาณวัตร¹ กล่าวไว้ว่ามี 4 แห่ง คือ บริเวณบ้านพระเกิด อำเภอปากพะยูน บริเวณเขาชัยสน อำเภอเขาชัยสน บริเวณคูหาสวรรค์ และบริเวณเขาชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง

ชุมชนโบราณดังกล่าวข้างต้น ขงยุทธ ชูแว่น² ได้สันนิษฐานจากหลักฐานการศึกษาของศรีศักร วัลทิโกคม ว่าได้ก่อตัวขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 เป็นอย่างน้อย โดยพบว่าได้มีผู้คนเข้ามาตั้งหลักแหล่งก่อให้เกิดเป็นชุมชนน้อยใหญ่ในพื้นที่ราบรอบๆ ทะเลสาบ อันได้แก่พื้นที่คาบสมุทรสะทิงพระอำเภอระโนด อำเภอสทิงพระ และอำเภอสิงหนคร และพื้นที่ราบชายฝั่งด้านในอันได้แก่พื้นที่ในเขตอำเภอควนขนุน อำเภอเมือง อำเภอเขาชัยสน อำเภอบางแก้ว และอำเภอปากพะยูนจังหวัดพัทลุง อำเภอกวนเนียง และอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลาในปัจจุบัน แต่ก็ยังไม่พบศาสนสถานหรือสิ่งก่อสร้างใดที่แสดงให้เห็นการตั้งชุมชนที่ชัดเจน จนกระทั่งประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา จึงพบร่องรอยของชุมชนโบราณที่เป็นชุมชนขนาดใหญ่หรือเมือง ซึ่งพัฒนาการขึ้นตามสันทรายในแผ่นดินบกทั้งฝั่งอ่าวไทยและฝั่งทะเลสาบ รวมไปถึงบริเวณอื่น ๆ รอบทะเลสาบสงขลา ดังจะเห็นได้จากซากของวัดวาอาราม ซึ่งเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนา ชุมชนที่มีคูน้ำล้อมรอบ สระน้ำสำหรับอุปโภคและบริโภคของชุมชน และเอกสารสำคัญที่กล่าวถึงวัดและชื่อบ้านเมือง

ชุมชนดังกล่าวส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนชาวนา แม้ว่าจะมีบางชุมชนที่ขยายตัวชุมชนเมืองขนาดใหญ่ที่เป็นเมืองท่าติดต่อค้าขายกับต่างชาติเกิดขึ้นในบริเวณที่ติดต่อกับทะเลฝั่งอ่าวไทยแล้วด้วย เช่น ชุมชนสทิงพระที่มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศมาตั้งแต่โบราณ และชุมชนที่หัวเขาแดงที่พัฒนามาจากจุดจอดพักเรือสินค้าของชาวต่างชาติ เป็นต้น

¹ปรีชา กาญจนาคคมและมณูญ ทรงกัลยาณวัตร. "พัทลุงในอดีต," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. 2531. หน้า 63.

²ขงยุทธ ชูแว่น. "ลักษณะทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ในสมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์," ใน โลกของกลุ่มทะเลสาบ. 2541. หน้า 64-65.

แต่ชุมชนหลักของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา นับตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมานั้น ยังคงเป็นชุมชนชาวมาดลอค หลักฐานสำคัญที่ยืนยันถึงการดำรงอยู่และการขยายตัวของชุมชนชาวมาในบริเวณนี้ในสมัยอยุธยา ก็คือ ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยอยุธยา ภาค 1 ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างชุมชนชาวมากับวัด และแผนที่ภาพเมืองนครศรีธรรมราช ที่แสดงให้เห็นถึงสภาพของหมู่บ้าน วัดวาอาราม และเรือสำเภาไว้บนบริเวณลุ่มสมุทรสทิงพระไว้อย่างชัดเจน

1.2.2 กำเนิดและพัฒนาการของชุมชนประมง

ชุมชนประมงรอบทะเลสาบสงขลาที่เป็นชุมชนดั้งเดิมได้แก่ ชุมชนที่อยู่ชายทะเลรอบ ๆ ทะเลสาบ ทั้งฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตก แต่การทำประมงของชุมชนเหล่านี้ก็ยังไม่อาจถือได้ว่าเป็นอาชีพ แต่เป็นการทำเพื่อการบริโภค มักใช้เวลาว่างจากการทำนาทำการประมง ชุมชนประมงที่สำคัญเกิดขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22 เมื่อกลุ่มชนมุสลิมได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งบริเวณหัวเขาแดงตรงข้ามกับเมืองสงขลา หลังจากนั้นชุมชนมุสลิมก็ขยายตัวเข้าสู่ชุมชนรอบ ๆ ทะเลสาบ ชุมชนมุสลิมเหล่านี้ส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำการประมง ชุมชนประมงที่มีขนาดใหญ่ได้แก่ชุมชนในเขตตำบลคูขุด กลุ่มบ้านหาดไขเต่า กลุ่มบ้านควน กลุ่มท่าเสา-บ้านใหม่ บ้านหัวเขา กลุ่มลำปำ กลุ่มปากพะยูน เป็นต้น

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์¹ กล่าวถึงการแพร่กระจายเข้ามาของชาวมุสลิมในภาคใต้ฝั่งตะวันออกไว้สรุปว่า ชาวประมงริมฝั่งทะเลตะวันออกส่วนมากจะเป็นมุสลิม ซึ่งอพยพเร่ร่อนโดยทางเรือมาจากทะเลทางตอนใต้ ครั้งแรก ๆ ก็อาจจะเข้ามาตั้งเพิงพัก ตามเกาะแก่งหรือตามริมฝั่งน้ำเพื่อจับปลาตามช่วงฤดูกาล นาน ๆ เข้าก็เริ่มปลูกสร้างที่อยู่อาศัยที่มั่นคงขึ้น เมื่อมีผู้อพยพเร่ร่อนมาเพิ่มเติมสมทบก็เริ่มขยายขยายกลายเป็นชุมชนขึ้นมาตามลำดับ เกาะหมากซึ่งอยู่ลึกเข้ามาในทะเลสาบโดยมีทะเลสาบตอนนอกเป็นส่วนเชื่อมต่อกับทะเลฝั่งตะวันออกหรืออ่าวไทย สามารถหลบพายุในฤดูกาลมรสุมได้อย่างดี มีกุ้งปลาชุกชุม เหมาะสำหรับการหากินและอยู่อาศัย ก็ย่อมมีโอกาสได้ต้อนรับชาว

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์. เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต. 2540. หน้า 62.

มุสลิมจากทะเลทางตอนใต้ดังกล่าวนี้เช่นกัน ดังที่ ‘กะ เกื่อทองสั้น’ ชาวบ้านแหลมหลา ตำบลเกาะหมาก อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง อายุ ๖๔ เล่าให้ฟังสรุปว่า ชาวมุสลิมเข้ามาอยู่ที่ตำบลเกาะหมากประมาณ ๔ หรือ ๕ ชั่วอายุคนมาแล้ว ในช่วงแรกพวกเขาเข้ามามีตั้งเพิงหรือ ‘ทับ’ ชั่วคราวหาปลาอยู่ที่บ้านแขกและบ้านอาจจาด หลังจากนั้นก็เริ่มขยับขยายไปตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนที่ชัดเจนขึ้นที่เกาะหมาก สังเกตได้จากความเก่าแก่ของมัสยิดและกุโบร์ ก่อนจะกระจายชุมชนไปที่บ้านช่องฟืน เกาะเสือ บ้านท่าทอน และมีอัตราส่วนประมาณร้อยละ ๔๐ ของประชากรตำบลเกาะหมากในปัจจุบัน

พัน จิตประสงค์ ชาวบ้านโพธิ์ชี ตำบลเกาะหมาก อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง อายุ ๖๓ ปี กล่าวถึงสภาพทางธรรมชาติที่มีผลต่ออาชีพและที่อยู่อาศัยของผู้คนในตำบลเกาะหมากไว้สรุปว่า เกาะในทะเลสาบสงขลาส่วนมากจะมีลักษณะทางกายภาพไม่แตกต่างกัน คือทางฝั่งตะวันตกมักมีสภาพเป็นโขดหินและหน้าผาสูงชัน ในขณะที่ฝั่งตะวันออกจะมีสภาพเป็นที่ราบชายฝั่ง เนื่องจากลมตะวันตกจะพัดแรงและยาวนานกว่าลมตะวันออก ทางฝั่งตะวันตกของเกาะจึงอยู่ในสภาพที่ต้องปะทะคลื่นลมที่แรงและยาวนานกว่าฝั่งตะวันออก ชาวจีนจึงมักจะเลือกบริเวณทางฝั่งตะวันออกของเกาะเป็นที่อยู่อาศัย เพราะเป็นทำเลที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ ในขณะที่ชาวมุสลิมก็จะเลือกบริเวณฝั่งตะวันตกของเกาะเป็นที่ตั้งเพิงพัก เพราะยังไม่มีผู้คนอาศัยและสะดวกในการออกเรือหาจับสัตว์น้ำ

1.2.3 กำเนิดและการพัฒนาการของชุมชนเชิงเขา

ในขณะที่บริเวณที่ราบลุ่มรอบๆ ทะเลสาบและบางส่วนของเขตที่ราบตอนกลางได้เกิดมีชุมชนน้อยใหญ่เกิดขึ้นโดยทั่วไป ในเขตพื้นที่เชิงเขาและควนยังคงมีสภาพเป็นป่าเขาที่มีผู้คนเข้าไปอาศัยอยู่น้อย ไม่ปรากฏร่องรอยของชุมชนขนาดใหญ่ที่มีอายุใกล้เคียงกับชุมชนในเขตที่ราบลุ่มมากนัก เท่าที่มีหลักฐานชัดเจน แต่ก็เชื่อว่ามีชุมชนเกิดขึ้นตามริมลำคลองสายสำคัญๆ และตามเส้นทางข้ามคาบสมุทรมาลายู เช่น ชุมชนชะรัด ชุมชนกงหรา ชุมชน

¹ ‘กะ เกื่อทองสั้น เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 11 หมู่ที่ 2 ตำบลเกาะหมาก อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2544.

² พัน จิตประสงค์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 98 หมู่ที่ 4 ตำบลเกาะหมาก อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2542.

ตะโหมด ชุมชนบ้านนา ชุมชนนาหวง ที่อยู่ในเส้นทางพัทลุง-ปะเหลียน* เป็นต้น การกำหนดอายุของชุมชนเหล่านี้กระทำได้ยาก แต่หากจะสันนิษฐานจากศาสนสถานอันเป็นศูนย์รวมทางจิตใจและการประกอบพิธีกรรมของชุมชน ชุมชนแรกๆ ของในเขตจึงน่าจะอยู่ที่กงหราเนื่องเพราะวัดแรกๆ ของชุมชนเชิงเขาที่ปรากฏหลักฐานชัดเจนก็คือวัดกงหรา ซึ่งพระครูอริยสังวรณ¹ ระบุว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2110

ในพื้นที่บริเวณเชิงเขาบรรทัดจะพบชุมชนดั้งเดิมเช่นนี้กระจายอยู่ทั่วไป อย่างไรก็ตาม พบว่าในช่วงก่อน 100 ปีที่ผ่านมา ชุมชนดั้งเดิมเหล่านี้ยังไม่ได้ขยายออกไปจนหนาแน่นไปด้วยผู้คนดังที่เห็นในปัจจุบัน ชุมชนหลายๆ แห่งปรากฏผู้คนอาศัยอยู่เพียงชุมชนละไม่กี่ครัวเรือนเท่านั้นเอง ดังที่หมัด สะแหละ² เล่าว่าบ้านนาบอน ในอำเภอกงหรา ในรุ่มปู้ มีครัวเรือนอาศัยอยู่เพียง 4-5 ครัวเรือนเท่านั้น เช่นเดียวกับบ้านท่าเหวียง ตำบลเขาปู้ อำเภอศรีบรรพต ซึ่งแคล้ว สุกหอม³ เล่าถึงคนในชุมชนที่นั่นสรุปความได้ว่า เชื่อว่าบ้านท่าเหวียงว่ามีอายุไม่น้อยกว่า 200 ปีมาแล้ว เพราะปู่ของตนก็ถือกำเนิดที่นี่ แต่ในตอนที่ยังเด็กๆ นั้น มีผู้คนอาศัยอยู่ประมาณ 9 ครัวเรือน เท่านั้น

ชุมชนเชิงเขาเหล่านี้มีการขยายตัวอย่างชัดเจนขึ้นในช่วงประมาณ 100 ปีมานี้ เช่นบ้านคลองหะหลัง ในอำเภอกงหรา พบว่ามีอายุในช่วงประมาณ 130 ปี ที่ผ่านมา ดังที่ แสง

* เส้นทางพัทลุง - ปะเหลียน เป็นเส้นทางทางบกจากเมืองพัทลุงไปยังเมืองปะเหลียนซึ่งเป็นเมืองท่าของพัทลุงยุคโบราณ ประกอบด้วยเส้นทางหลักๆ คือ จากปะเหลียนผ่านด่านช่องนกร้า กงหรา ชะรัด เขาชัยสน เข้าสู่เมืองพัทลุง หรือออกสู่ทะเลสาบทางคลองปากเพนียดและคลองหานโพธิ์ สายหนึ่ง จากปะเหลียนผ่านช่องเขาตระ บ้านตะโหมด แล้วเดินทางตามลำคลองสายต่างๆ ออกสู่ทะเลสาบสายหนึ่ง และจากปะเหลียนผ่านด่านช่องหรือกะช่อง นาหวง บ้านนาถึงเมืองพัทลุง อีกสายหนึ่ง

¹พระครูอริยสังวรณ. “ทำเนียบวัดในจังหวัดพัทลุง,” ใน เนกขัมมานุสรณ์. 2521. หน้า 28.

²หมัด สะแหละ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 71 หมู่ที่ 8 ตำบลคลองเฉลิม อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2545.

³แคล้ว สุกหอม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัยสุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดตะแพน ตำบลตะแพน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2544

ชูศรีอ่อน¹ เล่าว่าประวัติดูหมิ่นเริ่มต้นมาจาก นายหิม นะแหละ ได้นำครอบครัวอพยพมาจากอำเภอปะเหลียน จังหวัดตรัง เริ่มมาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินที่บริเวณบ้านป่าแก่ ซึ่งอยู่ถัดไปทางฝั่งตะวันออกของบ้านคลองหะหลังระยะเวลาหนึ่ง แต่เมื่อทราบข่าวว่าเกิด "ใช้น้ำ" ระบาดอยู่ทางฝั่งตะวันออกที่อยู่ทางได้นำลงไป เขาจึงได้นำครอบครัวทั้งหมดซึ่งขณะนั้นมีลูกอยู่ถึง 8 คน หลบใช้น้ำหนีขึ้นมาจากเหนือน้ำตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณบ้านคลองหะหลัง ซึ่งขณะนั้นยังคงเป็นพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ ในขณะที่นายแสงเองก็ได้โยกย้ายจากบ้านไร่เหนื้อมาตั้งครอบครัวอยู่ที่นี้ตั้งแต่อายุประมาณ 20 ปีเศษ

ส่วนที่ตำบลตะพาน พระครูสมุห์ผ่อง²เล่าว่ามีอายุนานกว่าร้อยปี แต่ก็เพียงชุมชนเล็กๆ ที่อยู่กันไม่กี่ครัวเรือน มีเส้นทางพลีสำหรับเดินทางติดต่อกับชุมชนที่เขาปู่ และสามารถเดินทางไปยังควนขนุนและปากคลองได้ และคนที่นี้ก็เป็นคนที่เดินทางมากจากเขตที่ราบตอนกลางและชายฝั่ง

ในส่วนของทะเลสาบตอนล่าง มีเส้นทางข้ามคาบสมุทรอยู่ 1 แห่งเส้นล่างสุดที่อยู่ในประเทศไทยคือ เส้นทางที่คลองอู่ตะเภาเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางในประเทศไทย และไปต่อกับเส้นทางที่เป็นคลองขุด บางส่วนออกไปแถวลอร์สตาร์ ซึ่งแผนที่โบราณเรียก "เคตะ" ทางฝั่งมหาสมุทรอินเดีย บริเวณช่องแคบมะละกา เส้นทางสายนี้ ชาญณรงค์ เทียงธรรม กล่าวไว้ว่า

ลำคลองอู่ตะเภาสายนี้สามารถใช้เป็นเส้นทางข้ามคาบสมุทรเพื่อขนถ่ายสินค้าติดต่อระหว่างฝั่งทะเลตะวันออกได้ โดยเชื่อมต่อกับประเทศมาเลเซียผ่านทางแม่น้ำดักกามาก่อนออกไปสู่บริเวณปากอ่าวปูลิส และเชื่อมต่อไปยังประเทศไทยในเขตอำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา ก่อนไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาตอนนอกในตำบลคูเต่า และตำบลบางกล่ำ จังหวัดสงขลา ซึ่งจากจุดนี้สามารถที่จะเดินทางเชื่อมต่อไปยังแถบเมืองพัทลุง หรือเมืองสติงพระในอดีตได้อย่างสะดวกหรือไม่ก็สามารถที่จะเดินทางเชื่อมต่อไปยังฝั่งทะเลอื่น ๆ ทาง

¹แสง ชูศรีอ่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 16 หมู่ที่ 1 ตำบลคลองทรายขาว อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ.2543

²พระครูสมุห์ผ่อง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์. ที่วัดตะพาน ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2544

ทะเลอ่าวไทยได้อย่างสะดวกเช่นกัน'

กล่าวคือ เป็นชุมชนที่เป็นศูนย์กลางการค้าที่ชุมชนริมลำคลองอยู่ตะเภานำเอาสินค้ามาแลกเปลี่ยนหรือขายให้กับชุมชนในเขตทุ่งราบชายทะเลสาบสงขลาตอนล่าง และขยายตัวอย่างรวดเร็วเมื่อเส้นทางรถไฟตัดผ่าน

บนเส้นทางของลำคลองสายนี้จึงเป็นที่ตั้งของชุมชนสำคัญ ๆ ของกลุ่มทะเลสาบตอนล่าง ที่บางชุมชนอาจมีอายุในช่วงต้นรัตนโกสินทร์หรือถึงปลายอยุธยา โดยมีหาดใหญ่เป็นจุดศูนย์กลางที่สำคัญในการติดต่อกับเมืองสงขลาซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญของชุมชนกลุ่มทะเลสาบและภาคใต้ฝั่งตะวันออก และติดต่อกับดินแดนที่อยู่ตอนในของผืนแผ่นดินใหญ่ที่สำคัญ เช่น พะตุง พังงา บ้านปริก สะเดา และเชื่อมต่อกับเส้นทางที่เป็นคลองขุดในประเทศมาเลเซียเพื่อไปออกทะเลทางฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรที่เคดะห์

จะเห็นได้ว่า กำเนิดและการพัฒนาการของชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาจะเกิดขึ้นอย่างหนาแน่นในเขตที่ราบลุ่มชายทะเลและคาบสมุทรสทิงพระ และค่อยๆ บางเบาลงในเขตพื้นที่ที่อยู่ลึกเข้าไปในผืนแผ่นดินใหญ่ การตั้งชุมชนก็จะอยู่บริเวณพื้นที่ที่เป็นที่ราบชายทะเลและริมแม่น้ำลำคลองสายหลักๆ ที่เอื้อต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและการคมนาคมขนส่ง ชุมชนหลักของกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีพัฒนาการมาแต่โบราณมาแล้วจึงเป็นชุมชนชาวนา ในขณะที่ชุมชนในเขตป่าเขาทางทิศตะวันตกเกิดขึ้นทีหลังและเป็นชุมชนขนาดเล็กที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป มีอาชีพหลักคือหาของป่าและทำสวนทำไร่

2. เศรษฐกิจสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อน พ.ศ.2472

สังคมชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่เป็นสังคมชาวนา หรือสังคมเกษตรมาตั้งแต่อดีต ซึ่งขุ่ยท ชูแว่น¹ ได้กล่าวถึงลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาวนากลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สรุปความได้ว่า ในสมัยอยุธยา ระบบสังคมของชุมชนชาวนามี 2 แบบ คือ ชาวนาส่วนที่อยู่ในระบบไพร่ซึ่งถูกควม

¹ชาญณรงค์ เทียงธรรม "แถมเมืองโบราณที่บ้านพรุ" สืบค้นเมื่อ 15 มกราคม

2546 จาก <http://www.paktai.org/case/case>

²ขุ่ยท ชูแว่น. "ลักษณะทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์." ใน โลกของกลุ่มทะเลสาบ. 2541. หน้า 86-88.

คุมดูแลโดยขุนนางหรือนายระดับย่อยที่เป็นตัวแทนของพระมหากษัตริย์กับชาวนาส่วนที่เป็นข้าพระหรือเลขวัดที่อยู่ภายใต้การควบคุมของสถาบันสงฆ์ ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น สังคมชาวนาที่เคยอยู่ภายใต้การควบคุมของสถาบันสงฆ์ก็ลดบทบาทลง ในขณะที่ในระบบไพร่ก็มีความสำคัญมากขึ้นจนกลายเป็นสังคมส่วนใหญ่ในเวลาต่อมา แม้ชุมชนชาวนาดังกล่าวจะดำรงชีวิตอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพเหมือนกัน แต่ระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกลับมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ส่วนที่อยู่ในระบบไพร่ก็จะมีพันธะทางด้านเศรษฐกิจกับขุนนางหรือนายตามระบบส่วยสาอากร การเกณฑ์แรงงานจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อเก็บส่วยสินค้ำเป็นหลัก แล้วระบายออกสู่เมืองท่าที่สงขลา ในขณะที่ส่วนที่เป็นข้าพระหรือเลขวัด ก็จะต้องอยู่ในระบบเศรษฐกิจของวัดอย่างเคร่งครัด ผลผลิตในที่ดินของวัดซึ่งมีมากเกินบริโภคก็อาจจะขายเป็นสินค้าไปยังต่างประเทศได้

ระบบเศรษฐกิจสังคมของชุมชนชาวนาดังกล่าวได้แตกสลายลงหลายครั้งเนื่องมาจากปัจจัยภายนอก ทั้งจากการถูกรุกรานของแขกสัดัดและการที่ต้องตกอยู่ในสมรภูมิของสงครามระหว่างราชธานีกับหัวเมืองมลายู ชุมชนชาวนาต้องสูญเสียทรัพย์สินและแตกกระจายเป็นกลุ่มเล็ก ๆ โดยเจ้าเมืองหรือขุนนางไม่อาจปกป้องได้ ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นชาวนาก็ถูกเอารัดเอาเปรียบมากขึ้น โดยการทำต้องเสียภาษีอากรประเภทต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ชาวนาจำนวนไม่น้อยจึงมีการรวมตัวกันเพื่อปกป้องตนเองโดยมีผู้นำนอกระบบหรือ “นายหัว” เกิดขึ้นโดยทั่วไป

ในทางการเมืองการปกครอง สงบ ส่องเมือง¹ ได้กล่าวถึงฐานะของหัวเมืองภาคใต้ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ สรุปความได้ว่า ในหัวเมืองภาคใต้หัวเมืองแต่ละเมืองมีฐานะเป็นกรมหนึ่ง ซึ่งเจ้าเมืองมีฐานะเป็นเจ้ากรม ซึ่งกรมกองต่าง ๆ มีขนาดไม่เท่ากัน กรมใหญ่ประกอบด้วยกรมเล็ก ๆ หลายกรม แต่ละกรมแบ่งเป็นกอง กองแบ่งเป็นหมู่ กรมใหญ่ ๆ ประกอบด้วยกรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมวัง นครบาล พระคลัง และเกษตรราชการ ซึ่งเจ้ากรมใหญ่ 6 กรมนี้มีฐานะเป็นเสนาบดี หัวเมืองภาคใต้ที่มีฐานะเป็นกรมดังกล่าวเช่น สงขลา และนครศรีธรรมราช โดยมีเจ้าเมืองเป็นเจ้ากรม มีการแบ่งกรมเหล่านี้เป็นกรมย่อย ๆ ในแต่ละหัวเมือง เป็นหลายกรม เช่น กรมพระปลัด ยกกระบัตร มหาดไทย เมือง วัง คลัง นา

¹สงบ ส่องเมือง. ท้องถิ่นนิยมกับปัญหาการรวมชาติสมัยรัชกาลที่ 5 และผลกระทบที่มีต่อปัญหาการเมืองการปกครองปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีภาคใต้. 2525. หน้า

เป็นต้น ส่วนการจัดแบ่งบุคคลในสังคมออกได้ 4 ประเภท คือ เจ้าขุนนาง ไพร่ และทาส ซึ่งแต่ละประเภทจะมีฐานะทางสังคมต่างกัน โดยเจ้าจะประกอบด้วยเจ้านายซึ่งสืบเชื้อสายมาจากพระมหากษัตริย์ ส่วนขุนนางประกอบด้วยข้าราชการที่ไม่ใช่เจ้า โดยต้องเป็นผู้ถือศักดินา 400 ขึ้นไป ส่วนพวกมหาเล็กถือว่าเป็นขุนนางทั้งหมด และมีสิทธิพิเศษยกเว้นการเกณฑ์แรงงาน ได้รับสิทธิเข้าเฝ้าในการออกขุนนาง มีสิทธิแต่งทนายไปศาล ได้รับพระราชทานเครื่องยศตามตำแหน่ง ได้รับยกเว้นภาษีที่ดิน เป็นต้น ส่วนผู้ที่ถือศักดินาต่ำกว่า 400 ไไร่ ถือเป็นไพร่ทั้งหมด โดยไพร่ที่ถือศักดินาระหว่าง 25 - 10 ไไร่ แบ่งออกเป็นไพร่หลวง ไพร่ส่วย ไพร่สม ซึ่งไพร่สมนั้นเป็นไพร่หัวเมืองที่สังกัดมูลนายในเมืองต่าง ๆ ต้องทำงานหนัก รับใช้ศักดินา ส่วนทาส มี 7 ประเภท ตามลักษณะการได้มาซึ่งทาส คือทาสสินไถ่ ทาสในเรือนเบี้ย ทาสมรดก ทาสท่านให้ ทาสเชลย ทาสคนไทย และทาสคนโซ อย่างไรก็ตามหากจะแบ่งชนชั้นทางสังคมไทยก็สามารถแบ่งออกได้ 2 ประเภทเท่านั้น คือ “ผู้ดี” และ “ไพร่” ซึ่ง “ผู้ดี” ได้แก่เจ้าและขุนนาง ส่วนที่เหลือก็คือ “ไพร่”

อย่างไรก็ตามแม้ว่าผู้คนในสังคมของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาจะมีฐานะทางสังคมเพียง 2 ประการดังกล่าวแล้ว แต่พุทธศาสนาและศาสนาอิสลามก็มีอิทธิพลต่อผู้คนในสังคมบริเวณนี้มาก โดยเฉพาะศาสนาพุทธที่เป็นศาสนาประจำชาติมานาน มีผลและอิทธิพลทางการเมืองมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังที่ สงบ ส่องเมือง ได้กล่าวถึงการใช้พุทธศาสนาเป็นสื่อกลางในการควบคุมหัวเมืองในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา กับเมืองหลวง ว่า

ในสมัยอยุธยารัฐบาลกลางพยายามใช้นโยบายประสมผสานหัวเมืองทางภาคได้เข้ากับเมืองหลวง โดยใช้สถาบันศาสนา คือพระสงฆ์ และวัด มีการส่งพระสงฆ์จากส่วนกลาง หรือพระจากหัวเมืองเข้าไปบวชในอยุธยาออกมาเป็นเจ้าอธิการวัดสำคัญ ๆ พร้อมทั้งส่งช่าง วัสดุก่อสร้าง ออกมาช่วยสร้างโบสถ์ เจดีย์ และวิหารในวัดเหล่านั้น เป็นต้นว่าการสร้างวัดราชประดิษฐ์บนเขาพะโคะ หรือการสร้างวัดเขียน วัดสทัง ที่บางแก้ว มีการจัดการปกครองคณะสงฆ์ขึ้นมา และมีการกลั่นนาวัดเล็ก ๆ ขึ้นกับวัดสำคัญ ๆ ยกผลประโยชน์ทางด้านภาษีอากรและไพร่ไว้เป็นไพร่ของวัด ทำให้หัวเมืองภาคใต้บางเมืองโดยเฉพาะพัทลุงและนครศรีธรรมราช มีความสัมพันธ์กับราชธานีทางศาสนา วัฒนธรรม

ศักดิ์นา และจารีตประเพณีอย่างมาก¹

วัดในพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญมากต่อชุมชน เป็นศูนย์กลางของชุมชนในการประกอบพิธีกรรม จัดงานสังสรรค์ งานรื่นเริง พระสงฆ์เป็นสมาชิกผู้ทรงเกียรติของสังคม มีอิทธิพลทางสังคมสูงมาก กลายเป็นคนกลางที่จะเชื่อมต่อระหว่างขุนนางกับไพร่ทำให้เกิดเสถียรภาพทางสังคมในระดับหนึ่ง ในขณะที่ศาสนาอิสลามซึ่งแผ่เข้ามาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาช้ากว่าศาสนาพุทธ แต่ผู้คนในบริเวณทะเลสาบสงขลาไม่น้อยที่นับถือศาสนาอิสลามและก็มีบทบาทมากเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะความสัมพันธ์กับหัวเมืองใกล้เคียงทางตอนใต้คาบสมุทรมลายูคงจะเห็นได้ว่าบางช่วงสมัยเจ้าเมืองนับถือศาสนาอิสลามเช่นเมืองพัทลุง เมืองสงขลาที่เขาแดง เป็นต้น การที่เจ้าเมืองบริเวณนี้นับถือศาสนาอิสลามเป็นผลดีต่อราชธานีหลายยุคหลายสมัยที่ราชธานีใช้หัวเมืองเหล่านี้ใกล้เคียงขัดแย้งของหัวเมืองอื่น ๆ ที่นับถือศาสนาอิสลามเช่นเดียวกันได้ ทั้งยังก่อให้เกิดการคานอำนาจซึ่งกันและกันได้ และก่อให้เกิดการแข่งขันทางการค้าโดยไม่มีศาสนาмаกิดกัน

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 - 25 ได้มีกลุ่มชาวจีนโพ้นทะเลได้อพยพเข้ามาสู่ประเทศไทยจำนวนมาก โดยเฉพาะภาคใต้ซึ่งเป็นชายฝั่งและเมืองท่าทำให้สังคม ภาคใต้มีผลกระทบหลายประการ ดังที่ สงบ ส่องเมือง² ได้กล่าวถึงเรื่องนี้เอาไว้ ซึ่งสามารถสรุปความได้ว่า การเข้ามาสู่ภาคใต้ของชาวจีนนั้นได้มีผลกระทบต่อภาคใต้หลายประการ เช่น ประชากรเพิ่มขึ้น เกิดชนกลุ่มใหม่ขึ้นในสังคม ซึ่งอยู่นอกระบบไพร่ ใช้ชีวิตอย่างเสรี และรับผิดชอบต่อสังคมไทยเพียงเสียเงินค่าผูกปี 3 ปีต่อครั้ง ครั้งละ 4 - 6 บาทเท่านั้น อีกทั้งยังมีความอดทน มีความขยันขันแข็ง และมีความจัดเจนทางเศรษฐกิจมากกว่าคนพื้นถิ่นเดิมซึ่งผูกพันอยู่กับระบบไพร่ และวัฒนธรรม- ศักดินา จึงสามารถทำธุรกิจได้กว้างขวาง เช่น การทำเหมืองแร่ การประมง และหัตถกรรม นอกจากนั้นกลุ่มชาวจีนเป็นกลุ่มคนที่รับเอาเทคนิควิธีการต่าง ๆ จากภายนอกเข้าสู่สังคมไทย ทั้งด้านการค้า อุตสาหกรรม และวัฒนธรรมจนชาวจีนเหล่านี้สามารถยกฐานะทางสังคมขึ้นมาได้จนได้รับความไว้วางใจจากรัฐบาลให้เป็นเจ้าเมือง เช่นเมืองสงขลา

¹สงบ ส่องเมือง. “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจพัทลุงพุทธศตวรรษที่ 20 - 25,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. 2528. หน้า 163.

²สงบ ส่องเมือง. ท้องถิ่นนิยมกับปัญหาการรวมชาติสมัยรัชกาลที่ 5 และผลกระทบที่มีต่อปัญหาการเมืองการปกครองปัจจุบัน : ศึกษากรณีภาคใต้. 2525. หน้า 76 - 77.

หลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาริงเมื่อปี พ.ศ.2398 ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมอันเนื่องมาจากการแผ่อิทธิพลทางด้านเศรษฐกิจการค้าและวัฒนธรรมของชาติตะวันตกที่ส่งผลกระทบต่อศูนย์กลางอำนาจของไทย ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ ด้าน และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ย่อมส่งผลกระทบต่อหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลออกไปโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

พรภิรมย์ เชียงกุล¹ ได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายหลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาริง สรุปความได้ว่า หลังผลักดันทางด้านเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งเงินตราและการขยายตัวของจักรวรรดินิยมตะวันตก ทุนิยมตะวันตก ทำให้ไทยต้องเปิดประตูการค้าเสรีแทนการผูกขาดที่มีมาแต่เดิม ตลอดจนปัญหาการเมืองภายในที่ศูนย์กลางของอำนาจตกอยู่ในมือของตระกูลขุนนาง ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ คือ การสถาปนารัฐชาติ โดยการเปลี่ยนระบบการบริหารจากระบบ “กินเมือง” มาเป็นระบบ “เทศาภิบาล” ที่รวบรวมเอาหัวเมืองน้อยใหญ่มาอยู่ได้บังคับบัญชาของกระทรวงมหาดไทย เปลี่ยนแปลงพันธะผูกพันระหว่างไพร่กับมูลนายที่มีมาแต่เดิมไปเป็นพันธะผูกพันของพลเมืองกับรัฐหรือประเทศชาติ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่พระมหากษัตริย์ จัดระบบบริหารราชการแผ่นดินโดยตั้งอำนาจการปกครองเข้าสู่ส่วนกลาง จัดเป็นระบบเทศาภิบาลที่มีการจัดการปกครองลดหลั่นกันเป็นมณฑล จังหวัด(หรือเมือง) อำเภอ และหมู่บ้าน ครอบคลุมทั่วราชอาณาจักร เปลี่ยนสถานของขุนนางข้าราชการที่เคยได้รับผลประโยชน์จากระบบกินเมืองมาเป็นข้าราชการที่รับเงินเดือนจากส่วนกลางทั้งหมด

ความเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ แม้เน้นที่การเมืองการปกครอง แต่ก็แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ดังที่ วิไลเลขา ถาวรธนสารกล่าวว่า “การจัดตั้งระบบเทศาภิบาลเป็นหลักฐานอย่างดีที่แสดงให้เห็นว่า การขยายตัวทางเศรษฐกิจมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้มีการขยายตัวทางระบบบริหารขึ้นได้ และในขณะเดียวกัน การขยายตัวทางการบริหารก็ช่วยส่งเสริมความเจริญทางเศรษฐกิจด้วย”² และความสำเร็จของการเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ วิไลเลขา ถาวรธนสาร กล่าวว่าสืบเนื่องมาจาก

การดำเนินงานอย่างระมัดระวังและเต็มไปด้วยความตั้งใจอย่างแน่วแน่ของผู้

¹พรภิรมย์ เชียงกุล. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ เล่ม 1. 2535. หน้า 6-8.

²วิไลเลขา ถาวรธนสาร. ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก. 2545.

นำไทย ... แต่ความสามารถของผู้นำจะไม่เป็นผลถ้าไม่ได้เทคโนโลยีทางการคมนาคมสมัยใหม่เข้ามาสนับสนุน ทางรถไฟมีบทบาทสำคัญที่สุดในการผนวกดินแดนของไทยเข้าด้วยกัน ... การพัฒนาการคมนาคมทางน้ำก็มีบทบาทไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้เสด็จประพาสหัวเมืองด้วยเรือพระที่นั่งกลไฟเป็นส่วนใหญ่ การเสด็จประพาสนี้มีผลสำคัญยิ่งต่อความรู้สึกของประชาชน ทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกร่วมกันใจ และมีความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ ในขณะที่เดียวกับที่รู้สึกถึงการเป็นส่วนหนึ่งในการปกครองมากกว่าแต่ก่อน¹

และสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งในการปฏิรูปประเทศคือ บุคลากรผู้มีความรู้แผนใหม่และเข้าใจมาตรฐานการทำงานแบบใหม่เป็นอย่างดีด้วยคตินั้นรัฐจึง

จัดให้บุคลากรมีความรู้ความสามารถอย่างเร่งด่วน ทั้งโดยการจัดการศึกษาแผนใหม่ขึ้นในประเทศไทย และการส่งนักเรียนไทยไปเรียนในต่างประเทศ ... การศึกษาแผนใหม่เริ่มจากการตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวังใน พ.ศ.2413 แล้วขยายไปสู่โรงเรียนในกรมมหาดเล็กหลวง ต่อมาจึงมีการจัดตั้งโรงเรียนแบบใหม่ขึ้นในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด²

นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงทางการเงินการคลังที่สำคัญซึ่งส่งผลกระทบต่อหัวเมืองต่างๆ อย่างชัดเจนก็คือ การตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ซึ่งตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2416 ซึ่งสมภพมานะรังสรรค์³ กล่าวถึงบทบาทของหอรัษฎากรพิพัฒน์ ว่ามีบทบาทสำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก กำหนดหลักเกณฑ์การปฏิบัติและหน้าที่ความรับผิดชอบของเจ้าพนักงานบัญชีกลางและเจ้าจำนวน ส่งผลให้เจ้าจำนวนต้องบังคับการส่งมอบเงินประมูลภาษีของเจ้าภาษีนาขอากรอย่างเข้มงวดกวัดขันยิ่งขึ้น และประการที่ 2 การกำหนดหลักการปฏิบัติและหน้าที่

¹ วิไลเลขา ถาวรธนสาร. ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก. 2545. หน้า 118.

² แหล่งเดิม หน้า 120-121.

³ สมภพ มานะรังสรรค์. แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2536. หน้า 5-6.

รับผิดชอบของเจ้าภาษีนายอากร กำหนดให้เจ้าภาษีนายอากรต้องส่งเงินประมูลภาษีแก่รัฐบาลอย่างเข้มงวด เช่น ต้องใช้เงินล่วงหน้า และส่งภาษีให้รัฐบาลเป็นประจำทุกเดือน ในขณะที่แก่เดิมนั้นเก็บได้ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย เพราะเจ้าภาษีนายอากรยกยอกหรือเก็บเงินไว้ทำธุรกิจของตนโดยไม่ส่งให้หลวงตามกำหนด เงินจึงค้างมากและกระทบกระเทือนรายได้ของแผ่นดิน

การเข้มงวดกวัดขันดังกล่าวส่งผลกระทบ 2 ประการ คือ ประการแรก ประชาชนต้องทำงานหนักเงินเพื่อเพิ่มผลผลิต จะได้นำผลผลิตส่วนเกินมาใช้เสียภาษีที่เก็บอย่างเข้มงวดกวัดขันขึ้น เพื่อเจ้าภาษีนายอากรจะได้นำเงินส่งหลวงได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย และประการที่ 2 ประชาชนบางส่วนอาจลดหรือละทิ้งการผลิตเพื่อขาย เพราะเห็นว่าไม่คุ้มต่อการที่ต้องเสียภาษี แล้วหันกลับไปหาการผลิตแบบยังชีพ เป็นต้น

ในช่วงเดียวกัน ก็ได้มีการพัฒนาระบบขนส่งสื่อสารตามแบบตะวันตก ระบบการขนส่งแต่เดิม ภายในประเทศจะใช้แม่น้ำลำคลองเป็นหลักโดยใช้เรือประเภทต่าง ๆ ได้แก่ ในขณะที่การการส่งสินค้าไปขายยังต่างประเทศจะใช้เรือใบและหรือเรือสำเภา ต่อมาในช่วงกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เศรษฐกิจโลกเติบโตกว่าช่วงก่อนหน้านั้นมาก สืบเนื่องมาจากตัวเร่งสำคัญ 2 ประการ คือ ความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจตะวันตกและการลดค่าระวางขนส่งทางเรือระหว่างประเทศอันเนื่องมาจากการพัฒนาของเทคโนโลยีเรือเดินสมุทร สิ่งที่เกิดขึ้นนี้มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจของไทยอย่างเห็นได้ชัด ดังที่สมภพ มานะรังสรรค์ กล่าวไว้ว่า

การปฏิวัติการขนส่งในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 คือ ‘ตัวแปร’ ที่นำไปสู่การเพิ่มพลวัตของเศรษฐกิจไทยอย่างมีนัยสำคัญ การที่ระบบการขนส่งระหว่างประเทศ กล่าวคือเรือกลไฟ (steamships) ได้รับการพัฒนาขึ้นจนนำไปสู่การลดต้นทุนค่าระวาง (Freight rate) ได้ส่งผลให้การค้าระหว่างประเทศคึกคักขึ้น¹

ระบบการขนส่งทางบก ได้มีการสร้างทางรถไฟและรถยนต์เพื่อเชื่อมต่อระหว่างหัวเมืองกับเมืองหลวง เช่น การสร้างทางรถไฟสายกรุงเทพฯ – เชียงใหม่ในปี พ.ศ.2424 ทาง

¹สมภพ มานะรังสรรค์. แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2536. หน้า 22.

รถไฟสายกรุงเทพฯ-โคราช ในปี พ.ศ.2434 กล่าวเฉพาะในเขตพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้เริ่มเปิดใช้ทางรถไฟสายได้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2458 นับเป็นเส้นทางคมนาคมหลักที่มีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างสูง ดังที่สมภพ มานะรังสรรค์ กล่าวไว้ว่า

สำหรับภาคใต้ นั้น การสร้างทางรถไฟเลียบชายฝั่งตะวันออก ยังมีบทบาทสำคัญในการเพิ่มพูนกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีประจักษ์พยานจากการขยายตัวของเหมืองดีบุกซึ่งก่อนหน้านี้จะทำกันในฝั่งตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ ให้คือปคลานขยายตัวมายังตะวันออก เช่นเดียวกับสวนยางพาราซึ่งค่อยๆ ขยับขยายขนานไปกับเส้นทางรถไฟที่สร้างขึ้น¹

สมภพ มานะรังสรรค์ กล่าวถึงสภาพของเศรษฐกิจไทยในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2453-2475 สรุปความได้ว่า ในปี พ.ศ.2453 การขยายตัวของการส่งออกข้าวไทยมีแนวโน้มชะลอตัวลงเมื่อเทียบกับก่อนหน้านี้ กล่าวคือ ในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2400-2453 การส่งออกข้าวของไทยมีอัตราเพิ่มสูงขึ้นประมาณ 5.7 %/ปี โดยเฉลี่ย ขณะที่ช่วงระหว่างปี 2453-2493 อัตราการส่งออกเพิ่มเพียง 1.2 %/ปี เท่านั้น ในขณะที่อัตราการผลิตข้าวหลังปี พ.ศ. 2453 เพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ย 2.0%/ปี แสดงว่าผลผลิตข้าวที่เพิ่มขึ้นนั้นถูกบริโภคโดยชาวนาเอง ซึ่งยังคงผลิตข้าวเพื่อเป้าหมายยังชีพอยู่ จะอย่างไรก็ตาม ผลผลิตข้าวส่วนใหญ่จะมาจากชาวนาภาคกลางมากกว่าภาคอื่นๆ ในขณะที่ชาวนาในภาคอื่นๆ ยังผลิตข้าวเพื่อขายค่อนข้างน้อย โดยเฉพาะภาคใต้ จากการสำรวจของ Zimmerman พบว่า ชาวนาทำนาเพื่อขายประมาณ 14% ของปริมาณการผลิตรวมของภาค

3. เศรษฐกิจสังคมลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2472-2503

สมภพ มานะรังสรรค์ กล่าวถึงระบบเศรษฐกิจชนบทของไทยว่า “ระบบเศรษฐกิจของชาวนาไทยในช่วงก่อนปี 2493 ยังคงอยู่ในระยะต้นๆ ของการเข้าสู่ระบบตลาดเท่านั้น โดยที่พวกเขาได้เข้าสู่ระบบตลาดโดยผลิตสินค้าที่ตลาดต่างประเทศต้องการ (ข้าว) ขณะเดียวกันก็ใช้ผลผลิตนั้นเพื่อการบริโภคเองของครัวเรือนด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ ปัญหาเศรษฐกิจ

¹สมภพ มานะรังสรรค์ แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2536. หน้า 35.

²แหล่งเดิม. หน้า 62-63.

ตกต่ำทั่วโลก (Great depression) ที่เกิดในปี 2474 จึงไม่ได้ส่งผลกระทบต่อไทยอย่างร้ายแรง เหมือนที่(76) Myint เข้าใจ ทั้งนี้เพราะชาวนาซึ่งเป็นประชากรกว่า 85 % ของไทยยังคงผลิตข้าวเพื่อบริโภคเองเป็นหลัก และทำสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ขึ้นใช้เอง

ผลจากการสำรวจของ Zimmerman¹ พบว่าชาวนาใช้เทคนิคการทำนาเหมือน ๆ กัน ไม่ว่าจะเป็นในพื้นที่ที่ทำนาเพื่อขายหรือเพื่อบริโภคเอง และเป็นวิธีการทำนาแบบง่าย ๆ เหมือนที่บรรพบุรุษเคยทำมา ไม่มีการใช้ปุ๋ย ขาดการคัดเมล็ดพันธุ์ หรือใช้อุปกรณ์ที่ทันสมัยอื่นๆ ซึ่งสมภพ มานะรังสรรค์ ให้ความเห็นว่าที่เป็นเช่นนี้น่าจะเนื่องมาจากการที่ “พวกเขามีแรงงานโคและกระบือจำนวนมากไว้ใช้งาน โดยที่ใช้แรงงานสัตว์ดังกล่าวมีต้นทุนที่ต่ำกว่า”²

ซึ่งก็สอดคล้องกับที่ ถัด พรหมมานพกล่าวถึงสภาพทางเศรษฐกิจของจังหวัดพัทลุงในช่วงทศวรรษ 2470 ว่า

การอาชีพของราษฎรพื้นเมืองแท้ๆ ก็คือการทำนาทำไร่ อันเป็นอาชีพที่ราษฎรพัทลุงอาศัยดำรงชีพมาตั้งแต่ก่อนๆ และนอกจากจะพอเพียงครอบครัวแล้ว ยังมีเหลือส่งไปขายชาวจังหวัดสงขลาอีก แต่ว่าโดยส่วนมากแล้ว ในสมัยก่อนคนยังน้อย เนื้อที่นาที่หักร้างว่างพงใหม่มีมาก ครั้นถึงบัดนี้คนทวีมากขึ้น เนื้อที่นาถูกแบ่งแยกออกไป ในที่สุดชาวนาตกอยู่ในฐานะยากจนทำนาได้ข้าวไม่ค่อยพอรับประทาน ทั้งนี้เชื่อว่าที่ราบจะทำนาไม่มี แต่ว่าชาวนามักคิดที่เดิมขอมจนอยู่กับบ้าน ถ้าชาวนาได้ขยับขยายอพยพไปหักร้างว่างพงในที่ราบต่างๆ เชื่อว่าการทำนาจะดีขึ้น ทั้งความจนจะหมดไป³

นอกจากนี้แล้ว ถัด พรหมมานพ ยังได้กล่าวถึงอาชีพอื่นๆ ของประชาชนใน

¹สมภพ มานะรังสรรค์ แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2536. หน้า 78. (อ้างอิงมาจาก Zimmerman C C. Siam : Rural Economic Survey . 1930-3. 1931. p. 77,331.)

²แหล่งเดิม. หน้า 83.

³ถัด พรหมมานพ. “ภูมิศาสตร์จังหวัดพัทลุง.” ใน พัทลุงรำลึก ที่ระลึกงานปีใหม่จังหวัดพัทลุง พ.ศ.2479. 2478. หน้า 200.

ทศวรรษ 2470 ไว้อีกด้วย เช่นการทำสวน ทำไร่ การเลี้ยงสัตว์ และการค้าขายไว้ว่า

นอกจากทำนาแล้ว ราษฎรที่อยู่ตามป่าตามเขามักทำไร่บนเนินเขาและในป่า โดยการถางป่าปลูกข้าวไปชั่วระยะปีหนึ่งๆ ทำให้ป่าหมดไป ทางที่ดีถ้าราษฎรถางป่าปลูกข้าวแล้วเปลี่ยนที่นั่นเป็นสวนต้นไม้ยืนต้นแล้วบำรุงรักษาอาจจะได้รับผลดียิ่งขึ้น ดีกว่าปลูกข้าวแล้วทิ้งให้เป็นป่าตามเดิม

นอกจากการปลูกข้าวแล้ว อาชีพอื่นๆ เช่น ทำสวนก็มีกันเล็กๆ น้อยๆ ไม่พอจะถือเป็นเครื่องเลี้ยงชีพได้ ส่วนการค้าขายก็ตกอยู่กับพวกคนจีน พวกพื้นเมืองมีสินค้าเล็กน้อยนำขายเพื่อซื้ออาหารเสื้อผ้าและเบ็ดเตล็ดต่างๆ โดยพวกจีนเป็นผู้รวบรวมแล้วขายส่งได้กำไรมาก มีคนไทยทำบ้างแต่น้อย การเลี้ยงสัตว์ที่จะถือเอาเป็นอาชีพทีเดียวก็ไม่ได้ นอกจากเลี้ยงไว้ใช้งานเป็นส่วนมาก การช่าง, การทอผ้า, รับจ้าง ก็ไม่เป็นล่ำเป็นสัน มักทำแต่พอเพียงให้มีใช้เท่านั้น'

ชุมชนชาวนาในบริเวณอื่นก็คงจะมีสภาพที่ไม่แตกต่างกันนัก ดังจะเห็นได้จากบทความเรื่อง “คำแนะนำชาวนากิ่งอำเภอจะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา” ของ ขุนไชยมณีพงศ์¹ ที่เห็นว่าการทำนาตามแบบเดิมที่ชาวนาทำอยู่นั้นทำกันเพียงแค่พอกินพอใช้เท่านั้น เช่น การมีที่ดินแต่เพียงเล็กน้อยและทำนาเพียงบางส่วน ปล่อยให้ที่นาบางส่วนรกร้างว่างเปล่า อีกทั้งยังไม่นิยมใช้ปุ๋ยเพื่อเพิ่มผลผลิต นอกจากนี้ก็ได้ชี้ให้เห็นวิถีชีวิตของชาวนาว่า ไม่ได้ใช้เวลาว่างจากฤดูทำนาเพื่อประกอบอาชีพอื่นเป็นการเพิ่มรายได้ และมักจะชอบเล่นการพนัน ดังความตอนหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงภัยของการพนันว่า

การพนันเป็นศัตรูร้ายแรงของชาวนา ขอให้ท่านมองดูเสียให้ทั่วทุกบ้านว่าผู้ที่เล่นการพนันคนไหนที่มั่งมีอยู่เย็นเป็นสุขเพราะเล่นการพนันมีบ้างหรือไม่ เชื่อว่าใน 100 คนจะหาสักคนเดียวไม่ได้ มีแต่ฉิบหายและเดือดร้อนเป็นส่วนมาก เมื่อเราเห็นผลร้ายอยู่เช่นนี้ จงช่วยกันงดเว้น ผู้ที่ประพฤติดูอยู่ก่อนแล้วรีบตัดเลิก

¹ ถัด พรหมมาณพ. “ภูมิศาสตร์จังหวัดพัทลุง.” ใน พัทลุงรำลึก ที่ระลึกงานปีใหม่จังหวัดพัทลุง พ.ศ.2479. 2478. หน้า 200-201.

² ขุนไชยมณีพงศ์. “คำแนะนำชาวนากิ่งอำเภอจะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา,” ศรีธรรมราชศึกษา. 5 (6) : 507-515 ; เมษายน 2475.

เสีย ผู้ที่ไม่รู้จักเล่นการพนันอย่าฝึกหัดขึ้น พ่อแม่ช่วยกันห้ามปรามและแนะ
สั่งสอนบุตรหลานของตนจงแข็งแรง'

กระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมกับบริบททางเศรษฐกิจสังคม

ในการศึกษาวรรณกรรม แม้เราจะต้องมุ่งเน้นศึกษาที่ตัวบทหรือ “ภายใน” ตัวงานวรรณกรรม แต่เมื่อพิจารณาถึงประเพณีการสร้างเสพวรรณกรรมตามแนวคิดของ Haugom Stein Olsen¹ ที่ถือว่าประเพณีการสร้างเสพวรรณกรรมเป็นสถาบันและบทประพันธ์เป็นพฤติกรรมที่มีความมุ่งหมาย จึงมีความจำเป็นต้องเข้าใจความมุ่งหมายที่ตรงกันของผู้สร้างและผู้เสพ ความมุ่งหมายเป็นสิ่งที่ควบคุมการผลิตงาน และให้คำอธิบายเกี่ยวกับชนบและมโนทัศน์ของบรรทัดฐานในสถาบันวรรณกรรม การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวงานกับบริบททางเศรษฐกิจสังคมที่เป็นปรากฏการณ์ “ภายนอก” ของตัวงานวรรณกรรมจึงยังคงมีความสำคัญที่จะช่วยให้สามารถเข้าถึงตัวบทของงานวรรณกรรมแต่ละ ตลอดจนฐานะการดำรงอยู่ของวรรณกรรมในสังคมแต่ละยุคสมัยได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

วรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503) เป็นผลงานวรรณกรรมที่ได้รับการสร้างสรรค์โดยนักประพันธ์ที่ถือกำเนิดและ/หรือดำรงชีวิตอยู่ในท้องถิ่นในห้วงเวลาที่เศรษฐกิจสังคมของชุมชนมีการเคลื่อนเปลี่ยนแปลงค่อนข้างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นความพยายามที่จะเข้ามามีส่วนร่วมหรือจัดการเกี่ยวกับการการผลิตและผลผลิตเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐ การพัฒนาระบบการสื่อสารคมนาคมเพื่อสร้างความสะดวกเร็วในการจัดการปกครองและรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐ ตลอดจนการจัดการศึกษาแบบสมัยใหม่ที่มุ่งสร้างสำนึกความเป็นชาติ อันเป็นไปตามนโยบายสร้าง “รัฐชาติ” รวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางที่เริ่มดำเนินมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และทวีความเข้มข้นขึ้นตามลำดับดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยพบว่าเหตุปัจจัยเหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบต่อกระบวนการสร้างเสพและพัฒนาการของวรรณกรรมในยุคนี้เป็นอย่างมาก ทำให้มีการปรับเปลี่ยนจาก

¹ขุนไชยมนิพงศ์. “คำแนะนำชาวนาถึงอำเภोजะทั้งพระ จังหวัดสงขลา.”

ศรีธรรมราชศึกษา. 5 (6) : 507-515 ; เมษายน 2475.

²ดวงมน จิตรจันงค์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. 2540. หน้า 10-11. (อ้างอิงมาจาก. Haugom Stein Olsen. The Structure of Literary Understanding. 1978. pp 49-50.)

วรรณกรรมท้องถิ่นในยุคเก่าในหลายๆ ด้านอย่างน่าสนใจอย่างยิ่ง ซึ่งมีทั้งการปรับเปลี่ยนที่เกิดจากผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมโดยตรง และปรับเปลี่ยนโดยรับเอาอิทธิพลบางประการจากวรรณกรรมท้องถิ่นอื่นที่ทั้งผู้สร้างและเสพวรรณกรรมในท้องถิ่นได้มีโอกาสรับรู้ จะอย่างไรก็ตาม ท่ามกลางการปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นนี้ ผู้วิจัยยังพบว่าได้มีความพยายามสืบทอดวัฒนธรรมทางวรรณกรรมแบบเดิมไปพร้อมๆ กันด้วย ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

1. บรรยายภาพและประเพณีวรรณกรรม

บรรยายภาพและประเพณีวรรณกรรมในที่นี้ผู้วิจัยเน้นที่จะกล่าวถึงสภาพของบรรยายภาพและขนบนิยมบางอย่างในการสร้างเสพวรรณกรรมที่สั่งสมและสืบทอดมาตั้งแต่อดีต เพื่อให้สามารถเห็นถึงพัฒนาการของการสร้างเสพงานวรรณกรรมที่มีทั้งในส่วนของ การสืบทอดประเพณีทางวรรณกรรมในอดีตและการปรับเปลี่ยนอันเปิดจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและอิทธิพลจากวรรณกรรมท้องถิ่นอื่นที่เข้ามาพร้อมๆ กับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 วรรณกรรมมุขปาฐะ : พิธีกรรมและการละเล่น

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า สังคมชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นสังคมชาวนาหรือสังคมเกษตรกรรมซึ่งมีลักษณะทางวัฒนธรรมการสื่อสารที่สำคัญคือการสื่อสารแบบมุขปาฐะที่สื่อกันระหว่างปากต่อปาก สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่ผู้คนมี “เวลาว่าง” จากการประกอบอาชีพมากพออย่างสังคมเกษตรกรรม ดังคำกล่าวของ Shattuck ที่บอกว่า “วรรณคดีมุขปาฐะเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับสถาบันพื้นฐานของการใช้เวลาว่าง ซึ่งได้แก่การชุมนุมทางสังคม งานฉลอง และพิธีต่างๆ”¹ ประเพณีมุขปาฐะเหล่านี้ย่อมมีทั้งการขับกล่อม การร้องรำทำเพลง การละเล่นหรือการแสดงต่างๆ ตลอดจนการสวดหรือขับร้องประกอบพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งจะเน้นเพื่อความสุข หรือความหวังในชีวิต ดังที่ดวงมน จิตรจำนงค์ ได้ให้ข้อสรุปว่า

การร้องรำทำเพลงเป็นกิจกรรมที่แทรกอยู่ในชีวิตประจำวัน สิ่งที่น่าสนใจก็คือการเล่น ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นการมหรสพ มีบทบาทสำคัญในพิธีกรรมต่างๆ

¹ดวงมน จิตรจำนงค์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์

แต่การเล่นนั้นไม่ใช่พิธีกรรม ที่มีความสำคัญในพิธีกรรมก็เพราะเป็นเครื่อง
แสดงว่าพิธีกรรมนั้นนำความสุขขึ้นมานาสู่ชุมชน ในขณะที่พิธีกรรมให้

- ความหวัง และเป็นสัญลักษณ์ของความรุ่งเรืองมั่นคง ก็เป็นเวลาอันเหมาะสม
สำหรับการสื่อและการรับประสบการณ์ทางสุนทรียะ'

ประเพณีมุขปาฐะที่ได้รับการสร้างสรรค์ สั่งสมและสืบทอดในหมู่ชนลุ่มทะเล
สาบสงขลาที่มีปรากฏอยู่โดยทั่วไปมีหลายประเภท มีทั้งที่ใช้สื่อเพื่อความบันเทิงในสังคม
โดยตรง ใช้เพื่อประกอบในการกระทำพิธีกรรมต่างๆ ตลอดจนใช้เพื่อการสื่อสารระหว่าง
ในสังคมและ/หรือระหว่างสังคม ซึ่งประเพณีมุขปาฐะเหล่านี้ได้ล้วนแล้วแต่มีความสัมพันธ์
กับวิถีการดำรงชีวิตของสังคมเกษตรกรรมทั้งสิ้น ดังจะได้กล่าวถึงบางประเภท ดังนี้

1.1.1. เพลงกล่อมเด็ก

เพลงกล่อมเด็กหรือเพลงร้องเรือเป็นบทเพลงที่ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนในชุม
ชนมาเป็นเวลาช้านาน บทบาทสำคัญนอกเหนือจากเป็นการใช้เพื่อขับกล่อมให้เด็กนอน
หลับแล้ว สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ พบว่ายังมีบทบาทในด้านอื่นๆ อีก ได้แก่ บทบาทในการ
สร้างความบันเทิงใจทั้งแก่ผู้ร้องและผู้ฟัง ใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารระหว่างชาวบ้าน ปลุกฝัง
คุณสมบัติความเป็นกุลบุตรกุลธิดา ปกป้องรักษาปทัสถานของสังคม และปกป้องสิทธิและ
หน้าที่อันพึงมีพึงได้โดยชอบธรรม ในขณะเดียวกัน ด้วยลักษณะโครงสร้างทางฉันทลักษณ์
ที่มีพัฒนาการมาจนกลายเป็นรูปแบบเฉพาะตัวและลักษณะเนื้อหาที่สามารถสื่อสารความรู้
ความคิดของผู้ขับร้องไปยังผู้ฟัง ทำให้เพลงกล่อมเด็กมีบทบาทสำคัญในสังคมทั้งในฐานะที่
เป็นงานวรรณกรรมโดยตัวของมันเองและในฐานะที่เป็นสื่อถ่ายทอดงานวรรณกรรมท้องถิ่น
เรื่องอื่นๆ ดังเช่น การกล่าวถึงวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องพระสุธนนางมโนห์ราว่า

ครือน้องเหอ
เจ็ดองค์ลงมา

น้องคือนางโนรา
เล่นน้ำในกลางสระสง

'ดวงมน จิตรจำนงค์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น. 2540. หน้า 15.

'สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. รายงานการวิจัย วิเคราะห์สาระศิลปะเพลงกล่อมเด็กภาคใต้.
2524. หน้า 55-91.

นายพรานจับได้	เอาไปถวายพระองค์
ลงเล่นน้ำในกลางสระสง	หลงด้วยนายพรานปา
ลมพัดเหอ	พัดมาคึกคึก
พระศรีสุนนไปรบศึก	รำลึกถึงนางโนรา
กาหนมเมียดันขอสร้อย	ไม่รักเท่าก้อยเกษา
รักนางโนรา	เป็นบ้าวังเวงใจ'

จากการศึกษาของสุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์¹ วรรณกรรมท้องถิ่นที่นิยมนำมาแต่งเพลงกล่อมเด็กได้แก่ เรื่องนางมโนห์รา(หรือพระสุนน-มโนห์รา) และเรื่องนางเมรี (พระรถ-เมรี) รองลงมาได้แก่เรื่องวรวงศ์ นางอุทัย สังข์ทอง รามเกียรติ์ พระอภัยมณี ไกรทอง และไชยเชษฐ์ เป็นต้น และจากบทบาทสำคัญของเพลงกล่อมเด็ก จึงมีความเป็นไปได้สูงที่เพลงกล่อมเด็กจะเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดวรรณกรรมท้องถิ่นจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งได้เป็นอย่างดี บรรยายาของครอบครัวที่ผู้หญิงเลี้ยงลูกอยู่กับบ้านด้วยบทเพลงที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์จึงเป็นการปลูกฝังวัฒนธรรมทางวรรณกรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งที่น่าสนใจยิ่ง

1.1.2. เพลงบอก

การเล่นเพลงบอก นับเป็นประเพณีมุขปาฐะที่อาจเกิดขึ้นจากวัตถุประสงค์เพียงเพื่อการสื่อสารข่าวสารเกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์ ดังที่ชวน เพชรแก้ว² กล่าวไว้ว่า เป็นการบอกกล่าวป่าวร้องรายละเอียดเกี่ยวกับการประกาศสงกรานต์ประจำปี ซึ่งมีความสัมพันธ์กับสังคมชาวนาหรือสังคมเกษตรกรอย่างแนบแน่น ทั้งนี้เพราะการประกาศสงกรานต์เป็นการทำนายเกี่ยวกับดินฟ้าอากาศ การทำนายเกี่ยวกับปริมาณน้ำฝน โดยถือเอาจำนวนนาฬิกาให้น้ำและจำนวนห้าฝนที่ตกในที่ต่างๆ ตามคำทำนายของผู้รู้หนังสือที่มี “ตำรา” อยู่ในครอบครอง

¹สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. รายงานการวิจัย วิเคราะห์สารัตถะเพลงกล่อมเด็กภาคใต้. 2524. หน้า 65.

²แหล่งเดิม.

³ชวน เพชรแก้ว. เพลงบอกและนักเล่นเพลงบอกรุ่นเก่าของเมืองนครศรีธรรมราช. 2523. หน้า 3.

ในด้านหนึ่งจึงหมายถึงการให้กำลังใจหรือความหวังในการทำนาในแต่ละปีแก่คนในสังคมชาวนา ในขณะที่เดียวกันคำ “ประกาศสงกรานต์” มีอยู่ใน “ตำรา” หรือในประเพณีลายลักษณ์ก็แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสังคมชาวนากับสังคมเมืองหรือผู้ปกครอง การแจ้งข่าวการทำนาเกี่ยวกับ “ปริมาณน้ำฝน” ประจำปี จึงผ่านสื่อกลางที่เป็น “ปราชญ์” ในชุมชน โดยประเพณีมุขปาฐะ ย่อมแสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ทางวรรณกรรมและวิถีการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจสังคมของชุมชนชาวนากับสังคมเมืองได้อย่างชัดเจน

ในขณะที่เดียวกันในวันว่างหรือวันสงกรานต์ของชุมชนสังคมชาวนาก็มีกิจกรรมเพื่อสนุกสนานร่าเริงต่าง ๆ เพลงบอกจึงสามารถปรับเปลี่ยนจากบทบาทของการ สื่อสารไปสู่การสื่อความบันเทิง และก็พัฒนาจากเดิมที่เล่นกันเฉพาะใน “วันว่าง” หรือ วันสงกรานต์ก็พัฒนาไปสู่การเล่นเพื่อความสนุกสนานในโอกาสต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือการแข่งขันเพื่อแสดงภูมิปัญญาและปฏิภาณไหวพริบของนักเล่นเพลงบอก

1.1.3. หนังตะลุงและมโนห์รา

แม้เพลงบอกจะสามารถพัฒนาไปสู่การเล่นเพื่อความบันเทิง ทั้งเล่นในเชิงของการแข่งขันประชันกันในเชิงกลอน แต่คงไม่สามารถที่จะให้ความบันเทิงแก่ชุมชนได้เหมือนกันหนังตะลุงและมโนห์รา ทั้งนี้เพราะตะลุงและมโนห์รานั้นถือได้ว่าเป็นการผสมผสานระหว่างประเพณีมุขปาฐะและการเล่นได้เป็นอย่างดี

ทั้งหนังตะลุงและมโนห์ราถือเป็นประเพณีมุขปาฐะที่เป็นทั้งการเล่นและใช้ในการประกอบพิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็นการสื่อความบันเทิงที่ออกมาในรูปของ “การเล่าเรื่องประกอบภาพ” ของหนังตะลุงที่อาศัยวรรณกรรมเป็นแกนหลักในการให้ความบันเทิง และการสื่อออกมาในรูปของ “นาฏการ” ที่มีผู้รำและ “ทำบท” อย่างมโนห์ราที่ให้สุนทรียะทั้งทางด้านการแสดงของเหล่านักแสดงและในเชิงของผลงานวรรณกรรมที่ออกมาในรูปของการ “ทำบท” และการแสดงเป็นเรื่อง ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นถึงบรรยากาศและประเพณีทางวรรณกรรมที่แพร่หลายอยู่ทั่วไปในชุมชนลุ่มทะเลสาบ ในขณะที่เดียวกัน “การเล่น” นี้ ก็ยังมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตสังคมชาวนาที่ยังคงเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติที่อาจมีผลต่อวิถีการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคม หนังตะลุงและมโนห์ราจึงเป็นการเล่นที่สำคัญยิ่งในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น “การแก้บน” อันเนื่องมาจากการพยายามแสวงหาที่พึ่งของผู้คน หรือการสืบทอดความคิดความเชื่อบางประการจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งในพิธีโรงครูของมโนห์รา เป็นต้น

1.1.4 บทสวดทำขวัญ

ในวิถีชีวิตของสังคมชาวนาที่ยังคงผูกพันอยู่กับความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ พิธีกรรมเพื่อสร้างความหวัง กำลังใจ หรือแม้กระทั่งเพื่อปิดเป่าภัยอันตรายต่างๆ จึงปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไปในชุมชนลุ่มทะเลสาบ พิธีกรรมสำคัญๆ เหล่านี้ล้วนอาศัยประเพณีมุขปาฐะเป็น “สื่อ” ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือแม้กระทั่งระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง บทสวดทำขวัญที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพจึงมีอยู่หลากหลายไม่ว่าจะเป็นทำขวัญข้าว ที่มีทั้งการทำขวัญข้าวในนาและการทำขวัญข้าวบนขังข้าวที่หมอบทำขวัญต้อง “สวดคำขวัญ” เพื่อสื่อกับ “แม่โพสพ” หรือ “แม่ไผสพ” ให้ยังคงงอกงามต่อไปเพื่อให้สามารถทำนาได้ผลดีตลอดไป บททำขวัญสัตว์เลี้ยงที่เกี่ยวข้องกับการทำนาอย่างเช่นวัวและควายก็เป็นการสื่อกับเทพเจ้าผู้ปกปักรักษาวัวควายให้ช่วยดูแลวัวควายที่ใช้ในการประกอบอาชีพ ตลอดจนบททำขวัญเด็ก ทำขวัญนาคน ทำขวัญคู่บ่าวสาว หรือแม้กระทั่งทำขวัญบุคคลต่างๆ ในบางโอกาสที่วิถีชีวิตต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงอย่างทันทีทันใดหรือรุนแรง ก็ย่อมเป็นกำลังใจเพื่อต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคในชีวิตได้เป็นอย่างดี

บททำขวัญต่างๆ ดังกล่าวล้วนมี “ภาษา” เป็นตัวสื่อ ทั้งเพื่อประสิทธิภาพในการสื่อถึงสิ่งเหนือธรรมชาติ(ตามความเชื่อ)หรือสื่อถึงบุคคลที่เกี่ยวข้อง การใช้บทสวดที่เป็นร้อยกรองจึงถือได้ว่าเป็น “คำสวดอันชวน” ที่เหมาะสมที่สุด ฐานะและบทบาทของบทสวดทำขวัญเหล่านี้จึงเป็นทั้งตัวสื่อในการประกอบพิธีกรรมและผลงานวรรณกรรมที่แพร่หลายอยู่ในชุมชน

1.1.5 การสวดหนังสือ

ทั้งเพลงบอก หนังสือสูง มโนห์รา ตลอดจนการสวดทำขวัญในโอกาสต่างๆ สามารถที่จะแสดงให้เห็นถึงบรรยากาศและประเพณีทางวรรณกรรมในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาได้เป็นอย่างดี แต่ด้วยข้อจำกัดเฉพาะตนของประเพณีการเล่นและพิธีกรรมแต่ละประเภท การสื่อสารในเชิงวรรณกรรมจึงอาจมีข้อจำกัดบ้างในการสร้างเสริมบรรยากาศและประเพณีทางวรรณกรรมเมื่อเปรียบกับการสวดหนังสือที่เป็นประเพณีสำคัญในการสร้างเสริมบรรยากาศทางวรรณกรรมได้อย่างดีที่สุด เพราะการสวดหนังสือเป็นการถ่ายทอดประเพณีลายลักษณ์ไปสู่ชาวบ้านโดยอาศัยสื่อที่เป็นมุขปาฐะ วรรณกรรมลายลักษณ์ที่เป็นผลงานของ “ผู้รู้หนังสือ” จึงได้รับการเผยแพร่ไปสู่ผู้คนในสังคมของ “ผู้ไม่รู้หนังสือ” ได้เป็นอย่างดี วรรณกรรมจำนวนมากทั้งที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นโดยกวีในท้องถิ่นเองหรือ

วรรณกรรมที่ได้รับมาจากท้องถิ่นอื่นจึงแพร่กระจายไปสู่ชุมชนชาวในลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้อย่างกว้างขวาง จึงไม่เป็นที่แปลกในที่วรรณกรรมของสุนทรภู่อย่างเรื่องพระอภัยมณี โศกนาฏกรรม ลักษณวงศ์ หรือวรรณคดีเรื่องอื่นๆ จึงเป็นที่รู้จักของผู้คนในชุมชนลุ่มทะเลสาบ สงขลาเป็นอย่างดี ทั้งๆ ที่ผู้คนเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือแม้แต่เล็กน้อย ยิ่งใน ยุคที่ “หนังสือวัดเกาะ” จากกรุงเทพฯ แพร่เข้าสู่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ประเพณีมุขปาฐะ ประเภท “สวดหนังสือ” จึงปรากฏให้เห็นอยู่โดยทั่วไป จนกลายเป็นแหล่งบันทึกสำคัญที่ ผู้คนในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาสามารถ “เสพ” งานวรรณกรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ มากที่สุด

1.2 วรรณกรรมลายลักษณ์ : สร้างไว้ในพระศาสนา

สังคมชาวนา เป็นสังคมที่แม้จะคู่เป็นสังคมอิสระ แต่ในสภาพความเป็นจริงแล้ว สังคมชาวนาจะมีความสัมพันธ์กับสังคมเมืองมาตลอด ดังนั้น แม้จะมีข้อสรุปว่า การถ่ายทอดวัฒนธรรมของสังคมชาวนาเป็นการถ่ายทอดด้วยประเพณีมุขปาฐะ แต่ก็ไม่สามารถปฏิเสธ การดำรงอยู่ของประเพณีลายลักษณ์อันเป็นลักษณะของวัฒนธรรมหลวงได้ ดังที่ศิริพร จู ตะฐาน ณ ถลาง กล่าวไว้ว่า

วัฒนธรรมหลวงเป็นวัฒนธรรมของชนชั้นสูงหรือชนชั้นปกครอง ซึ่งมี ราชสำนักเป็นแหล่งรับวัฒนธรรมจากภายนอก ประเพณีการถ่ายทอดวัฒนธรรมหลวงใช้ลายลักษณ์อักษร มีกฎหมาย มีคำรา มีคัมภีร์ทางศาสนา มีระบบระเบียบแบบแผนที่ชัดเจน เรียกได้ว่าวัฒนธรรมหลวงเป็นวัฒนธรรมที่ใช้ตัวหนังสือ มีปัญญาชน มีนักปราชญ์ราชบัณฑิต เป็นผู้รักษาและถ่ายทอดแบบแผนต่างๆ ในขณะที่วัฒนธรรมราษฎร์มักไม่มีรากฐานอยู่ที่ดำรงดำรงอันเป็น ลายลักษณ์อักษร การถ่ายทอดทางวัฒนธรรมก็อาศัยความทรงจำและประเพณี การบอกเล่า

โดยเหตุที่วัฒนธรรมหลวงและวัฒนธรรมราษฎร์ไม่ได้เป็นอิสระขาดจาก กัน หากแต่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันอยู่ตลอดเวลา ... ความสัมพันธ์ระหว่าง วัฒนธรรมราษฎร์และวัฒนธรรมหลวงมีลักษณะเป็นปฏิสัมพันธ์ในลักษณะ

‘ยืมกันไป ยืมกันมา’¹

ในสังคมชาวนาลุ่มทะเลสาบสงขลา ประเพณีลายลักษณ์เกิดขึ้นเมื่อใดยังไม่อาจที่จะหาข้อสรุปได้อย่างแน่ชัด จากการศึกษาของชัยวุฒิ พิชะกุล² สรุปได้ว่าวรรณกรรมลายลักษณ์ที่สามารถระบุอายุได้ ที่เก่าที่สุด คือ หนังสือพระกัลปนาวัดหัวเมืองพัทลุง ซึ่งเขียนร่วมกับ “แผนที่ภาพเมืองนครศรีธรรมราช” ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ.2153 เป็นหนังสือบุคขาว นอกจากนี้ก็มีที่เขียนเป็นหนังสือเพลซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการกัลปนาวัดในเมืองพัทลุง(ซึ่งหมายความว่าทั้งบริเวณฝั่งตะวันออกและตะวันตกของทะเลสาบ) และตำนานที่เกี่ยวกับเมืองพัทลุงอีกหลายเล่มที่เขียนขึ้นในราวปลายสมัยอยุธยา ได้แก่ พระตำราบรมราชูทิศพระกัลปนาวัดหัวเมืองพัทลุง ซึ่งระบุว่า เขียนขึ้นในปี พ.ศ.2242 (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชานุภาพ เป็นผู้นำไปจากวัดเขียนบางแก้ว จังหวัดพัทลุง ไปเก็บไว้ที่หอวชิรญาณ เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2456) หนังสือเพลนางเลียดขาว ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2272 พระตำราพระราชาธิศพระราชทานสำหรับอาราม ณ เมืองนคร เมืองพัทลุง (ซึ่งมี 2 ฉบับ คือ ฉบับอักษรไทย และฉบับอักษรเบี่ยงภาษาขอมปนไทย) พระกัลปนาวัดหัวเมืองพัทลุง ฉบับ พ.ศ.2272 และพระเพลวัดบางแก้ว ซึ่งเขียนขึ้นประมาณปี พ.ศ.2242 ถึงแม้ว่าวรรณกรรมเหล่านี้จะไม่มีภาระระบุเกี่ยวกับผู้แต่งทำให้ไม่อาจระบุที่มาของหนังสือได้อย่างชัดเจน แต่จากหลักฐานอันเป็นที่มาของต้นฉบับที่เก็บได้ดังกล่าวย่อมชี้ชัดว่า ประเพณีลายลักษณ์ได้เกิดขึ้นในบริเวณชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง โดยเป็นประเพณีที่เกิดขึ้นในหมู่ปราชญ์ของชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา อย่างแนบแน่น อันเป็นการชี้ชัดว่า สถาบันศาสนาเป็นสถาบันสำคัญที่มีบทบาทต่อการสร้างสรรคัวรรณกรรมลายลักษณ์ในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยอาจมีบทบาททั้งเป็นผู้ส่งเสริมให้มีการสร้างสรรคังานวรรณกรรมและ/หรือเป็นสถาบันที่สร้างผู้รู้หรือ “ปราชญ์” ของชุมชน ดังจะเห็นได้จากการที่วัดเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาตลอดมาตั้งแต่อดีต หรือแม้แต่ในยุคที่มีการจัดการศึกษาแผนใหม่แล้ว วัดยังคงบทบาทนี้ต่อมาอีกยาวนาน

นับตั้งแต่ต้นสมัยรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา มีหลักฐานที่เกี่ยวกับประเพณีลาย

¹สิราพร จิตะฐาน ณ ถลาง. “ความสัมพันธ์ระหว่างคติชนกับศิลปวัฒนธรรมประเภทอื่น,” ใน ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น .. การศึกษาคติชนในบริบทสังคมไทย. 2537. หน้า 44.

²ชัยวุฒิ พิชะกุล. วรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุง. 2525. หน้า 20-36.

ลักษณะของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ปรากฏให้เห็นเป็นจำนวนมากขึ้นตามลำดับและ
เฟื่องฟูที่สุดในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังที่สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์ กล่าวไว้ว่า

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการลง
วันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ.2441 อาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กรมพระ
ยาวชิรญาณวโรรสเป็นผู้อำนวยการการศึกษาทั่วภูมิภาคทั่วราชอาณาจักร เป็น
ผลให้มีการแต่งและคัดลอกวรรณกรรมท้องถิ่นที่เขียนด้วยอักษรไทยถึงขนาดที่
เรียกได้ว่า เป็นยุคเฟื่องฟูของวรรณกรรมท้องถิ่น¹

ประเพณีลายลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงบรรยากาศและประเพณีทางวรรณกรรมที่
สืบทอดมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงยุคที่มีการพิมพ์หนังสือในบริเวณลุ่มทะเลสาบมีลักษณะบาง
ประการที่น่าสนใจและชี้ให้เห็นถึงบรรยากาศของการสร้างเสพวรรณกรรมก่อนเข้าสู่ยุคของ
การพิมพ์ ดังนี้

1.2.1 วัสดุที่ใช้ในการบันทึกหรือจารวรรณกรรม

วัสดุที่ใช้ในการบันทึกหรือจารวรรณกรรมท้องถิ่น ประกอบด้วย หนังสือสมุดหรือ
สมุดข่อย กระดาษเพล่า ใบลาน แผ่นหิน ที่นิยมใช้มากที่สุดคือหนังสือสมุด

หนังสือสมุดหรือสมุดข่อย เป็นกระดาษที่ทำจากเปลือกข่อยหรือเปลือกไม้ปริศนา
แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ บุคขาวกับบุคดำ ประพันธ์ เรื่องณรงค์ ได้กล่าวถึงลักษณะและ
ประเพณีนิยมในการใช้หนังสือบุคของชาวภาคใต้ไว้ว่า

หนังสือบุคของชาวภาคใต้ทั่วไปมีหลายขนาด แต่ละขนาดจะสัมพันธ์
กับเนื้อหาที่เขียน เช่น ถ้าใช้บันทึกวรรณกรรมประเภทศาสนาเพื่อเป็นพุทธ
บูชาหรือต้องการถวายวัด ที่นิยมกันมาก ได้แก่ การสร้างหนังสือพระมาลัย
โดยบันทึกอักษรขอมบาลีหรือขอมไทย และมีภาพวาดประกอบอย่างสวยงาม
ลงในหนังสือบุคขนาดใหญ่ มีความกว้าง 15-20 เซนติเมตร และความยาว 70
เซนติเมตรขึ้นไป ส่วนเรื่องอื่นๆ เช่นนิทานชาดก นิทานประโลมโลก ตำนาน
พงศาวดาร ทำด้วยหนังสือบุคขนาดกลาง มีความกว้าง 10-13 เซนติเมตร และ

¹สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้,” ใน น้าบ่อทราย 2536. หน้า

มีความยาว 34-40 เซนติเมตร ส่วนหนังสือขนาดเล็ก มีความกว้าง 8-9 เซนติเมตร และมีความยาวเพียง 15-16 เซนติเมตร ... ใช้บันทึกตำราหรือ คาทาอาคม เป็นต้น¹

หนังสือเป็นวัสดุที่ใช้ในการจารวรรณกรรมท้องถิ่นที่ได้รับความนิยมมากที่สุด สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์ ระบุว่า นิยมใช้ควบคู่กับการใช้ใบลาน แต่นิยมมากขึ้นเรื่อยๆ จนถึงช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ตลอดมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนวรรณกรรมที่จารลงบนใบลานนั้น ยังไม่ได้มีผู้สนใจที่จะรวบรวมและศึกษาอย่างจริงจัง

นอกจากหนังสือแล้ว กระดาษเพลาก็เป็นวัสดุอีกประเภทหนึ่งที่นิยมใช้สำหรับบันทึกวรรณกรรมประเภทเป็นการเฉพาะ กระดาษเพลจะมีลักษณะคล้ายกระดาษที่ทำจากสมุดข่อย แต่จะบางกว่า แต่เดิมใช้เขียนหนังสือตัวคินสอ เกี่ยวกับกระดาษเพลหรือหนังสือเพลานี้ ชัยวุฒิ พิชะกุล กล่าวว่า

สำหรับชาวพัทลุงแล้ว คำว่าเพลหรือหนังสือเพลก็คือสมุดข่อยหรือสมุดไผ่จีนเย็บแบบสมุดฝรั่ง และจารเรื่องราวของวัด ดำเนินสถานที่ พระกัลปนาวัด ซึ่งพระมหากษัตริย์พระราชอุทิศไว้สำหรับวัดนั้นๆ เรียกว่า หนังสือเพล บางทีเรียกว่าหนังสือพระกัลปนาวัด หรือสมุดพระตำรา หรือเพลพระตำรา ก็เรียก²

1.2.2 การใช้ภาษาและตัวอักษร

วรรณกรรมท้องถิ่นแบบเก่ามีตัวอักษรใช้ 2 แบบ คือ อักษรไทยและอักษรขอม อักษรไทยที่ใช้ส่วนใหญ่จะคล้ายกับอักษรไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่จะจารเป็นสำเนียงของท้องถิ่น วรรณกรรมที่นิยมจารด้วยตัวอักษรไทยโดยทั่วไปแล้วจะเป็นเรื่องทางโลก เช่น นิทานประโลมโลก วรรณกรรมคำสอน ตำราต่างๆ ส่วนอักษรขอมนิยมใช้จาร

¹ประพนธ์ เรืองณรงค์. “หนังสือ” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 17. 2542. หน้า 8330.

²สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 14. 2542. หน้า 7052.

³ชัยวุฒิ พิชะกุล. วรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุง. 2525. หน้า 4.

เรื่องราวทางธรรมหรือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ภาษาที่ใช้มีทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาบาลี เรียกว่าขอมไทยและขอมบาลีตามลำดับ ประพันธ์ เรื่องณรงค์ กล่าวถึงหนังสือที่เขียนด้วย อักษรขอมว่า “ชาวบ้านถือว่าคือเป็นเรื่องที่มีความขลังหรือมีความศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่เรื่อง ธรรมะ เวทมนตร์คาถาศักดิ์สิทธิ์ ผู้สร้างและผู้อ่านตลอดจนผู้ฟังจะได้รับอานิสงส์อย่างยิ่ง”¹

1.2.3. ประเพณีและความเชื่อที่เกี่ยวกับหนังสือ

ประเพณีความเชื่อที่สำคัญที่มีผลต่อการสืบทอดวรรณกรรมท้องถิ่น มีหลาย ประการ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับการจารว่าจะต้องไม่ผิด ถ้าผิดจะต้องทำวงกลมล้อมคำผิด ไว้อย่างบรรจง ซึ่งเรียกว่า “พระธรรมผิด” ในการจารก็จะต้องทำอย่างประณีตบรรจงให้ ขนาดตัวอักษรเสมอกันโดยตลอด และจะต้องเขียนไว้ได้บรรทัดเสมอเพื่อแสดงความเคารพ ครู นอกจากนี้ก็ยังเชื่อว่า หนังสือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะต้องเก็บไว้ในที่เหมาะสมเท่านั้น ซึ่ง ความเชื่อเหล่านี้น่าจะเป็นกุศโลบายเพื่อให้การสืบทอดวรรณกรรมสำคัญๆ มีความถูกต้อง และสามารถเก็บรักษาหนังสือวรรณกรรมนั้นๆ ไว้ให้มีอายุยาวนานอีกด้วย

1.2.4 จุดมุ่งหมายของการแต่งและ/หรือการสร้างหนังสือ

สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์² ได้สรุปจุดมุ่งหมายในการแต่งหรือสร้างหนังสือวรรณกรรม แบบเก่าว่า มีจุดมุ่งหมายสำคัญ 5 ประการ กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้ คือ

ประการที่ 1 เพื่อเป็นพุทธานุชา เกิดจากคติความเชื่อที่ว่า การสร้างหนังสือไว้ใน พระพุทธศาสนาเป็นวิทายาทาน จะเกิดผลบุญนำตนและผู้อ่านให้ได้พบแต่ความสุข เป็นมหา กุศล เป็นอานิสงส์ให้หลุดพ้นจากนรกได้ถึงแดนสวรรค์ ได้เกิดในยุคพระศรีอาริย์ และเป็น ทางไปสู่นิพพาน

ประการที่ 2 เพื่อประโยชน์เฉพาะกิจ ได้แก่ การแต่งเพื่อใช้ประโยชน์ให้ถูกต้อง แม่นยำ แต่งเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาและความเชื่อสู่ศิษยานุศิษย์ วรรณกรรมที่มีจุดมุ่งหมาย ลักษณะนี้ได้แก่ วรรณกรรมประเภทตำรายากลางบ้าน ตำราคุณลักษณะของคนและสัตว์ ตำรา

¹ประพนธ์ เรื่องณรงค์. “หนังสือขอม.” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 17, 2542. หน้า 8330.

²สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้.” ใน น้าบ่อทราย, 2536. หน้า 82-84.

คุณิมิต คุณกษัยาม คุณโชคชะตา เวทมนตร์คาถาเพื่อให้เกิดสิริมงคลและเกิดโทษ ไสยศาสตร์ ศาตรา เป็นต้น

ประการที่ 3 เพื่อเสริมสร้างศรัทธาเฉพาะเรื่อง โดยผู้แต่งมีปณิธานที่จะสดุดีหรือเชิดชูสิ่งที่ตนนับถือ เช่นบทไหว้ลายลักษณ์อันเป็นบทสวดบูชาพระพุทธบาท ดำนานพระบรมธาตุ ดำนานพราหมณ์เมืองนครศรีธรรมราช เพลนางเลียดขาว เป็นต้น

ประการที่ 4 เพื่อใช้สวดอ่านให้รู้ภาษาไทยแตกฉาน เป็นการสร้างงานวรรณกรรมเพื่อใช้ประโยชน์ในการฝึกอ่านสวดหนังสือเพื่อให้ผู้เรียนอ่านหนังสือแตก

ประการที่ 5 เพื่อการอบรมสั่งสอนให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังได้รู้ถึงสัจแห่งชีวิตเพื่อให้เป็นคนทันโลก มีจริยธรรมและคุณธรรม เป็นบุคคลที่มีคุณค่าในสังคม ได้แก่วรรณกรรมประเภทสุภาษิตคำสอน

1.3. พัฒนาการของวัฒนธรรมทางหนังสือ : จากตัวเขียนสู่ตัวพิมพ์

สภาพทางเศรษฐกิจสังคมภายหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปี พ.ศ.2439 ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ตลอดจนวัฒนธรรมด้านต่างๆ เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในช่วงที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลในปี พ.ศ.2453-2468 ดังที่ชาติ ศิลปกรรมี กล่าวไว้สรุปความได้ว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ทรงสามารถแก้ปัญหาความขัดแย้งกับกลุ่มอำนาจเก่าต่างๆ ได้ลุล่วงไปได้ด้วยดี และสร้างความเจริญในด้านต่างๆ เช่น การพัฒนาระบบการสื่อสาร การสร้างถนนและทางรถไฟ ตลอดจนการจัดตั้งโรงเรียนระดับต่างๆ ตลอดจนช่วงเวลา 15 ปี ที่ทรงเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราชได้เจริญถึงจุดสุดยอดทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม¹

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมภายหลังการปฏิรูปการปกครองที่ส่งผลโดยตรงต่อบรรยากาศการสร้างและเผยแพร่วรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลา มีอย่างน้อย 4 ประการ คือ การพัฒนาทางด้านการสื่อสารคมนาคม การพัฒนาทางด้านการศึกษา และความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการพิมพ์

¹ชาติ ศิลปกรรมี. การปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชภายใต้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ (พ.ศ.2453-2468. 2529 หน้า 155-157.

ในด้านการสื่อสารคมนาคม การติดต่อระหว่างชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลากับภูมิภาคอื่นของประเทศในช่วงก่อนปฏิรูปการปกครองจะใช้เส้นทางเดินเรือเป็นหลัก โดยเฉพาะการติดต่อกับกรุงเทพฯ ดังที่ บุญชู บุรินทรภิบาลกล่าวไว้ว่า

โดยมากอาศัยทางทะเลใช้เรือเป็นพาหนะ แต่เรือที่ใช้ในสมัยนั้นเป็นเรือใบเรือแจวขนาดย่อมๆ ไม่สะดวกแก่ผู้ที่จะโดยสารไปมา และชาวเรือก็ไม่ค่อยมีความชำนาญชำนาญต่อการเดินเรืออย่างสมัยปัจจุบัน เมื่อมีราชการเกี่ยวข้องอย่างจำเป็นที่สุดจึงจะไปมากันได้ และนานๆ จึงจะมีสักครั้งหนึ่ง บางปีก็ไม่มีเลย ... ส่วนทางบกก็ไปมาถึงกันได้ แต่ต้องเดินเท้าหรืออาศัยม้า ช้างเป็นยานพาหนะ และการไปมาต้องกินเวลาราว 2-3 เดือนจึงจะถึง'

ต่อมาได้มีการเปิดเดินเรือเมล์ระหว่างกรุงเทพฯ – กลันตัน ในปี พ.ศ.2432 ดังที่การสื่อสารแห่งประเทศไทย ได้กล่าวไว้ว่า “กรมไปรษณีย์จัดหาเรือกลไฟมาเดินรับส่งผู้ไปรษณีย์ สิ้นค้า และคนโดยสาร ... (จาก) กรุงเทพฯ ไปสงขลาและกลันตัน”² และการก่อสร้างทางรถไฟสายใต้จนสามารถเปิดเดินรถไฟได้ตลอดสายจากกรุงเทพฯ ถึงสถานีนาประดู่ มณฑลปัตตานีได้ในปี พ.ศ. 2459 และขยายเส้นทางเดินรถจนกระทั่งเชื่อมต่อกับทางรถไฟของสหพันธรัฐมาลายูที่สุไหงโกลลกในปี พ.ศ.2464 การตั้งที่ทำการไปรษณีย์ตามสถานีรถไฟต่างๆ ในช่วงปี พ.ศ.2449 ตลอดจนการเปิดไปรษณีย์เคลื่อนที่บนรถคว้นสายใต้เป็นขบวนแรกในปี พ.ศ.2478 เหล่านี้ล้วนเป็นผลให้การขนถ่าย “ถุงเมล์” เพื่อจัดส่งไปรษณีย์ภัณฑ์ประเภท “จดหมายใส่ซองปิดผนึก ไปรษณียบัตร หนังสือพิมพ์จดหมายเหตู และหนังสือพิมพ์อื่นๆ”³ การขนส่งสินค้า และการเดินทางเป็นไปอย่างสะดวกยิ่งขึ้น เป็นผลให้การคมนาคมสื่อสารระหว่างชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลากับชุมชนภายนอกเป็นไปอย่างสะดวกและรวดเร็วกว่าเดิมมาก

¹บุญชู บุรินทรภิบาล. “นำเที่ยวพัทลุง.” ใน พัทลุงรำลึก ที่ระลึกงานปีใหม่จังหวัดพัทลุง พ.ศ.2479. 2478. หน้า 203.

²การสื่อสารแห่งประเทศไทย. 100 ปีการไปรษณีย์ไทย. 2526. หน้า 35.

³วัชร สาสสิงห์ทอง (บรรณาธิการ). ย้อนอดีตการสื่อสารไทย. 2524. หน้า 79-

ด้านการจัดการศึกษา การริเริ่มจัดการศึกษาแบบใหม่ในระบบโรงเรียน ตาม “ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง ร.ศ.117” ซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้น ได้เสนอให้ขยายการจัดการศึกษาตามหัวเมืองร่วมกับฝ่ายคณะสงฆ์ที่มีพระศิริธรรมมุนีเป็นผู้อำนวยการ ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2443 จำนวน 5 โรง ดังปรากฏในเอกสารเรื่อง “รายงานพระสงฆ์ตรวจจัดการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ.118” ของ พระศิริธรรมมุนี (ม่วง)¹ ว่า ในเขตเมืองพัทลุงมี 3 โรง คือ โรงเรียนอภยานานิวัศ ที่วัดวัง อำเภอแขวงกลางเมือง โรงเรียนรองราชบริรักษ์ ที่วัดมะขามทอง อำเภออุดร และโรงเรียนเทวภักดีกุศลเฉลิม ที่วัดห้วยฤก อำเภอแขวงปากพะยูนหรือแขวงทักษิณ และในเมืองสงขลาอีก 3 โรง คือ โรงเรียนมหาวิชราวุธวิทยา ที่วัดมัชฌิมาวาส โรงเรียนกุมมาพิสมัย ที่วัดจะทิ้งพระ และโรงเรียนหฤทัยวิทยา ที่วัดน้ำขาว อำเภอจะนะ แต่ขยายตัวของโรงเรียนในช่วงนี้ก็ยังคงค่อยเป็นค่อยไป จนกระทั่งเมื่อมีการประกาศใช้ “พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464” ปี พ.ศ.2464 โรงเรียน “ประชาบาล” ได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด และเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากจนเห็นได้ชัดนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2474 เป็นต้นมา เมื่อพระยาพิบูลพิทยาพรได้ดำเนินการจัดตั้ง “โรงเรียนวัด” ตามแนวความคิดของพระธรรมวโรดม ผู้บัญชาการการคณะมณฑลนครศรีธรรมราช ทำให้โรงเรียนระดับประถมศึกษาขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนรอบๆ ทะเลสาบและริมทางรถไฟ ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามนโยบายนี้เป็นจำนวนมาก ได้แก่ ในเขตพื้นที่จังหวัดพัทลุง 61 โรง จังหวัดสงขลา 77 โรง โดยในจำนวนนี้มี 63 โรงที่อยู่ในเขตอำเภอระโนด อำเภอเมือง อำเภอหาดใหญ่ และอำเภอกำแพงเพชร ซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่ราบรอบๆ ทะเลสาบมากกว่าในเขตพื้นที่เชิงเขาและควน และที่จังหวัดนครศรีธรรมราช จำนวน 127 โรง ทำให้การศึกษาที่แต่เดิมจำกัดอยู่เฉพาะในวัดที่มีกลุ่มผู้เรียนค่อนข้างจำกัด ได้เปลี่ยนแปลงไปสู่การศึกษาในระบบโรงเรียนที่อยู่ภายใต้การควบคุมอย่างใกล้ชิดของรัฐเพิ่มขึ้นตามลำดับ เป็นผลให้ผู้อ่านออกเขียนได้มีจำนวนมากขึ้น และการเรียนหนังสือก็ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะเด็กผู้ชายเหมือนในอดีตอีกต่อไป

¹ ล้อม เพ็งแก้ว. “พัทลุงในวรรณกรรม,” ใน รายงานการสัมมนา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. 2531. หน้า 192-196. (อ้างอิงมาจาก พระศิริธรรมมุนี. “รายงานพระสงฆ์ตรวจจัดการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราช” ราชกิจจานุเบกษา. 17 : 9-13 ; ธันวาคม, 119.)

ในด้านเทคโนโลยีการพิมพ์ ความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีการพิมพ์ที่เกิดขึ้นในกรุงเทพฯ ได้ทำให้ “วัฒนธรรมทางหนังสือ” ของไทยเกิดการเปลี่ยนแปลง เทคโนโลยีด้านการพิมพ์ได้ทำให้ “หนังสือ” ได้กระจายไปสู่คนทั่วไปมากขึ้น วรรณคดีไทยที่เคยเขียนและอ่านกันเพียงในราชสำนัก บ้านเจ้านาย และตามวัดได้ขยายวงกว้างออกไปสู่ประชาชนทั่วไป การมีโรงพิมพ์เกิดขึ้น ทำให้มีการเก็บหนังสือที่เป็นต้นฉบับตัวเขียนมาพิมพ์ ทำให้หนังสือหลายชนิดแพร่หลายมากขึ้น และสืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้ได้สะดวก¹ เมื่อผสมผสานเข้ากับความก้าวหน้าทางด้านการคมนาคมสื่อสารและการจัดการศึกษาที่แพร่หลายไปสู่ประชาชนทั่วไปมากขึ้น หนังสือประเภทต่างๆ ที่เผยแพร่อยู่ในกรุงเทพและหัวเมืองใกล้เคียงก็สามารถแพร่กระจายได้กว้างขวาง ดังนั้นผู้คนในบริเวณชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาจึงมีโอกาที่จะได้ซื้อและอ่านหนังสือจากกรุงเทพฯ ได้ไม่ยากนัก โดยในยุคแรกๆ กลุ่มคนที่ซื้อหนังสือซึ่งส่งจากกรุงเทพฯ น่าจะเป็นกลุ่มเจ้านาย ข้าราชการ และพระภิกษุที่ได้เดินทางเข้าไปศึกษาต่อในเมืองหลวง ต่อเมื่อการจัดการศึกษาได้ขยายตัวไปยังตำบลต่างๆ หลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในปี พ.ศ. 2468 หนังสือเหล่านี้จึงค่อยๆ แพร่กระจายไปยังปัญญาชนในชุมชนที่ห่างไกลออกไปตามลำดับ ในบรรดาหนังสือต่างๆ ที่พิมพ์เผยแพร่ในยุคนี้ ที่เป็นที่ความนิยมของคนในชนบทโดยทั่วไปเป็นอย่างมากเห็นจะเป็น “หนังสือวัดเกาะ”

หนังสือวัดเกาะ คือ หนังสือที่ตีพิมพ์โดยโรงพิมพ์ “วัดเกาะ” หรือชื่อเป็นทางการว่า โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ แต่เนื่องจากตั้งอยู่ย่านวัดเกาะ คนทั่วไปจึงเรียกว่าโรงพิมพ์วัดเกาะ และเรียกหนังสือของโรงพิมพ์นี้ว่า “หนังสือวัดเกาะ” และเมื่อโรงพิมพ์อื่นๆ พิมพ์หนังสือประเภทเดียวกันออกมาในลักษณะเดียวกัน ก็มักจะเรียกว่า “หนังสือวัดเกาะ” ไปด้วย

เดือนใจ สินทะเกิด² ได้กล่าวถึงลักษณะและประเภทของหนังสือวัดเกาะ สรุปความได้ว่า หนังสือวัดเกาะในยุคแรกๆ เป็นหนังสือขนาด 8 หน้ายกพิเศษ ต่อมาก็เปลี่ยนเป็น 16 หน้ายก มีความหนาประมาณ 2-3 ยก พิมพ์ด้วยกระดาษบุฟ เรียงด้วยตัวโคๆ หลายสิบเล่มจบ เพราะเรื่องที่น่าสนใจพิมพ์ขายนั้นล้วนเป็นเรื่องยาวๆ ทั้งสิ้น ราคาจำหน่ายในยุคแรกๆ เล่มละ 1 สตึง ยุคหลังจึงขึ้นราคาเป็น 1 บาท ในหน้าแรกของหนังสือจะเป็นการสรุป

¹ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. “หัวเลี้ยวของวรรณคดีไทย,” ใน วรรณไวทยาการ : วรรณคดี. 2520. หน้า 79.

²เดือนใจ สินทะเกิด. วรรณคดีชาวบ้านจาก “วัดเกาะ”. 2527.. หน้า 26-31.

เนื้อเรื่องนั้นๆ ก่อนที่จะขึ้นเนื้อเรื่อง หนังสือที่พิมพ์โดยโรงพิมพ์วัดเกาะจะมีทั้งเป็นหนังสือเก่าและเรื่องที่แต่งขึ้นมาใหม่ สามารถแบ่งได้เป็น 8 ประเภท คือ หนังสือพงศาวดารจีน วรรณคดีชั้นครู วรรณคดีชาวบ้าน เรื่องเกี่ยวกับศาสนา สุภาษิตคำสอน คำรา กลอนกลีเก ประเพณีและเรื่องเบ็ดเตล็ดต่างๆ เช่น เพลงเรือ เพลงลำตัด บทเพลงทำขวัญ เป็นต้น

นอกจากโรงพิมพ์วัดเกาะแล้ว ในยุคเดียวกันนี้ก็มีโรงพิมพ์ที่จัดพิมพ์หนังสือลักษณะเดียวกับหนังสือวัดเกาะอีกหลายโรง เช่น โรงพิมพ์อาหรับราตรี สะพานหัน โรงพิมพ์บางกอกน้อย โรงพิมพ์ห้างสมุด โรงพิมพ์พานิชสุภผล โรงพิมพ์ศิริเจริญ โรงพิมพ์ไทย โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร โรงพิมพ์บรรณพัฒนาการ และโรงพิมพ์นายเทพ เป็นต้น และอาจเป็นเพราะหนังสือวัดเกาะได้รับความนิยมจากประชาชนทั่วไปมาก หนังสือจากโรงพิมพ์เหล่านี้ก็จะพิมพ์ออกมาในลักษณะเดียวกันกับหนังสือวัดเกาะ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะรูปแบบและขนาดของหนังสือ หรือแม้กระทั่งบทกลอนบอกราคาด้านหนังสือก็เป็นแบบเดียวกันหนังสือวัดเกาะ ดังบทกลอนบอกราคาด้านหนังสือโรงพิมพ์วัดเกาะพิมพ์ว่า

เล่มละสลึงพึงรู้ท่านผู้ซื้อ
ร้านหนังสือวัดเกาะเพราะนักหนา
ราษฎร์เจริญโรงพิมพ์ริมรรคา
เชิญท่านมาซื้อดูคงรู้ดี
ได้ลงพิมพ์คราวแรกแปลกๆ เรื่อง
อ่านแล้วเปลื้องความทุกข์เป็นสุขชี
ท่านซื้อไปอ่านฟังให้มันมี
เจริญศรีศิริสวัสดิ์พัฒนาเอ๋ย'

จากหน้าปกในของหนังสือเรื่อง พระเทวีนางกุลา ซึ่งพิมพ์โดยโรงพิมพ์อาหรับราตรีก็มีทำนองเดียวกันว่า

หนังสือเล่มละสลึงราคาขาย
ที่ร้านนายศรีย่านตะพานหัน
เรื่องออกใหม่หลายอย่างต่างๆ กัน

¹ชลลดา เรืองรักษ์ลิขิต. “หนังสือประโลมโลกที่ขึ้นชื่อในสมัยรัชกาลที่ 5” วารสารอักษรศาสตร์. 3 (2) : 92 ; กรกฎาคม 2524.

สนุกครันแต่ลืมนำควรพิง
 ถ้า मैं ท่านผู้ใดซื้อไปอ่าน
 จงตำราญสิ้นทุกข์เป็นสุขขัง
 ให้ปรากฏยศลือมีชื่อดัง
 จงมั่งคั่งสุขขังพลึงเอย¹

เป็นที่น่าสนใจว่า ความแพร่หลายของ “หนังสือวัดเกาะ” จะอยู่ในสังคมชนบท หรือสังคมชาวนามากกว่า ดังที่ศ วรเสถียร ได้บันทึกถึงความนิยมหนังสือวัดเกาะของ ชาวชนบทไว้ว่า

พอสิ้นฤดูทำนา ทางโรงพิมพ์ก็จะเอาหนังสือบรรทุกเรื่องจนเพียบแปะ แจว ไปตามลำคลองสู่ย่านชนบท ภายในไม่ช้าก็แจวเรือเปล่ากลับมาจนเอาไปอีก ทำให้วรรณคดีไทยซึ่งเคยเขียนและอ่านกันเพียงในราชสำนัก บ้านเจ้านาย และตามวัด ได้ขยายวงออกไปสู่ประชาชนทั่วไป²

หรือจากคำบอกเล่าของสุตจิตต์ รินทกุล บุตรสาวของนายสินหรือสิงห์ เจ้าของ โรงพิมพ์วัดเกาะ จากการสัมภาษณ์ของเอนก นาวิกมูลว่า

มีปีหนึ่งที่ขายข้าวได้ราคาดี (คุณสุตจิตต์ยังเล็ก) นางทองคำ(ภรรยาของนาย สิน) เล่าว่าตนเองต้องขายหนังสือหน้าร้านตั้งแต่เช้ายันเย็น จนแทบไม่ได้พัก กินข้าวเลย เพราะมีคนแห่กันมาซื้อตลอดวัน ขายเล่มละสลึง ถ้า 6 เล่มคือ 1 บาท บางคนซื้อ 20-30 บาท ก็มี ... ภาควิชาที่ได้ดีที่สุดในยุคนี้ได้แก่ภาคใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่จังหวัดนครศรีธรรมราช³

การที่หนังสือวัดเกาะเป็นที่นิยมของคนในชนบทนี้ ชลดา เรื่องรักย์ลิจิต ให้ ความเห็นสรุปความได้ว่า น่าจะเนื่องมาจากในยุคนั้นร้อยแก้วเริ่มแพร่หลายและเป็นที่นิยม ของนักอ่านในเมืองหลวง ตลาดสำคัญของหนังสือวัดเกาะจึงเปลี่ยนเป็นชนบท เพราะ

¹เตือนใจ สินทะเกิด. วรรณคดีชาวบ้านจาก “วัดเกาะ”. 2527.. หน้า 24.

²ศ วรเสถียร. ความเป็นมาของการประพันธ์และนักประพันธ์ไทย. 2506.

หน้า 53.

³เอนก นาวิกมูล. ตำนานห้างร้านสยาม. 2539. หน้า 35-36.

ชนบทยังไม่ถูกหนังสือร้อยแก้วและชีวิตสมัยใหม่ซึมซับเข้าไปเหมือนในเมืองหลวง ซึ่งความเห็นนี้น่าจะถูกต้อง ทั้งนี้เพราะจากคำบอกเล่าของสุจิตต์ รินทกุล ที่ให้สัมภาษณ์แก่เอนก นาวิกมูลว่า “ครั้งหนึ่งทางโรงพิมพ์ ได้พิมพ์เรื่องปลาบู่ทองเป็นร้อยแก้วขึ้น ปรากฏว่าขายไม่ออก เลยทำให้โรงพิมพ์ทราบว่าคนยังนิยมอ่านหนังสือกลอนเล่มละสลึงอยู่มาก”¹ และนี่ก็น่าจะเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ “หนังสือ” วัดเกาะได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ยังคงอยู่ในบรรยากาศและประเพณีวรรณกรรมร้อยกรอง

นายสิงห์ได้ตั้งโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญหรือโรงพิมพ์วัดเกาะขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2432 แต่หนังสือวัดเกาะจะเริ่มมีจำหน่ายในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาและใกล้เคียงในปีใดไม่มีหลักฐานแน่ชัด จากการสอบถามผู้สูงอายุที่สนใจวรรณกรรมท้องถิ่นก็ล้วนยืนยันว่า เคยเห็นหรืออ่านหนังสือวัดเกาะมาตั้งแต่เริ่มอ่านออกเขียนได้ เมื่อพิจารณาจากพัฒนาการของการคมนาคมสื่อสารและความนิยมในการเดินทางสู่เมืองหลวงเพื่อศึกษาต่อของคนในชุมชน ทำให้เชื่อได้ว่า น่าจะมีแพร่หลายแล้วตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ.2472 เป็นเวลานานพอสมควร และในช่วงทศวรรษ 2480 หรือก่อนหน้านี้นี้ก็มีร้านขายหนังสือที่รับหนังสือจากกรุงเทพฯ ไปจำหน่ายแล้ว ได้แก่ ร้านบัวเฮง ที่สงขลา และร้าน สอฮวนเด็ก ที่พัทลุง

จากหนังสือ “บัญชีหนังสือ พ.ศ.2480 จำหน่ายที่ สอฮวนเด็ก พัทลุง”² ซึ่งมีรายชื่อหนังสือประเภทต่างๆ เฉพาะที่จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์ห้างสมุดที่มีจำหน่ายอยู่ขณะนั้นมีมากกว่า 280 รายการแบ่งเป็นหนังสือประเภทนิทานประโลมโลก (ซึ่งมีมากที่สุด คือ 59 เรื่อง) นิราศ สุภาษิต เพลง คำลาว แห่เทศน์ นิทาน ธรรมะ บทสวดมนตร์ กฎหมาย ตลอดจนตำราต่างๆ ทำให้เห็นความแพร่หลายของหนังสือวรรณกรรมจากกรุงเทพฯ ในชุมชนลุ่มทะเลสาบในช่วงทศวรรษ 2480 หรือก่อนหน้านั้นได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ ในหนังสือ “นิราศเร่ขายหรือเที่ยวชมงานรัฐธรรมนูญ” ของ จิตต์ภิรมย์ หรือ กิมที นาวิกมูล ก็ได้บันทึกบรรยากาศของการขายหนังสือในงานรัฐธรรมนูญของจังหวัดพัทลุง* ในปี พ.ศ.2492 ไว้ทำให้เห็นถึงบรรยากาศทางวรรณกรรมและ “หนังสือวัด

¹เอนก นาวิกมูล. ตำนานห้างร้านสยาม. 2539 หน้า35. (อ้างอิงมาจาก บัญชีหนังสือ พ.ศ.2480 จำหน่ายที่ สอฮวนเด็ก พัทลุง)

²แหล่งเดิม. หน้า98.

*งานรัฐธรรมนูญที่รู้จักกันดี คืองานที่จังหวัดตรัง ซึ่งยังคงมีอยู่กระทั่งปัจจุบัน และในนิราศเรื่องนี้ก็ไม่ได้ระบุชัดว่าเป็นงานรัฐธรรมนูญซึ่งจัดขึ้นที่ใด แต่เมื่อพิจารณาจาก

เกาะ" ที่มีจำหน่ายอยู่ในปีนั้นได้เป็นอย่างดี ดังคำประพันธ์ตอนหนึ่งว่า

มาถึงร้านขายหนังสือเสียงอื้ออึง เล่มละสี่สลึงหรือหนึ่งบาท มีทั้งเรื่อง
มหุสศทศชาติ ทั้งนิราศรถไฟไปหัวหิน มีทั้งเรื่องแต่งอ่อนศรณลินทร์ ทั้ง
โคมิน โคนุตร วรานุชเรนทร ทั้งดาวเรืองดาวจายกระด่ายทอง ทั้งเรื่องพิสน
น้องการะเกศ ทั้งเหล่าเทศต่างๆ เรื่องนางอัน มีทั้งเรื่องไก่ฟ้าพระสุธน ทั้ง
เรื่องนางแสนกล และกลโก่ง ทั้งเรื่องกลั่นกรอบแก้ว แก้วสองภาค เรื่องนาง
นาคพระโขนงและโม่งป่า สุภาษิตสอนใจพระอภัยคารา ทั้งเรื่องแก้วหน้าม้า
จำปาทอง มีทั้งรามสิล ทนวงศ์ สุวรรณหงษ์ พระพิมลสวรรค์สุวรรณลอยล่อง
มีทั้งเรื่องรามเกียรติ์ ตะเพียนทอง ทั้งพาลีสอนน้อง เจณสองบาท ... ทั้งหนุ่ม
สาวเฒ่าแก่มาแวะซื้อ เรื่องพิลึกกึกกือ ฉันทะซื้อสักเล่ม อีกคนหนึ่งถามมา
หน้ายิ้มแย้ม ฉันทะซื้อตั้งห้าเล่มขอแถมบางпенไร เจ้าของร้านคนเดียวเที่ยว
ลอกแลก บ้างถามซื้อพระยาเกลดกวางไว้ตรงไหน เจ้าของร้านเรียกหาดา
ว่องไว ถือเอาไปเล่มนี้สี่สลึง ...

จิตต์ภิรมย์. นิราศเร่ขายหรือเที่ยวชมงานรัฐธรรมนูญ

การแพร่เข้ามาของหนังสือวัดเกาะที่สามารถเข้าสู่ชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาได้เร็ว
ขึ้นเพราะการคมนาคมสื่อการที่สะดวกรวดเร็วเช่นนี้นับจะเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การตั้ง
โรงพิมพ์และจัดพิมพ์หนังสือวรรณกรรมท้องถิ่นขึ้นที่สงขลาอันเป็นหัวเมืองศูนย์กลางการ
ค้าที่สำคัญ ก่อนที่จะขยายตัวไปสู่หัวเมืองอื่นๆ ในเวลาต่อมา แม้จะไม่ปรากฏหลักฐาน
แน่ชัดว่า โรงพิมพ์ในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาเริ่มมีเมื่อไร แต่จากหนังสือประเภทต่าง ๆ
ที่พบในช่วงนี้ก็สามารถระบุได้แน่ชัดว่า ในปี พ.ศ.2472 มีโรงพิมพ์เกิดขึ้นแล้วอย่างน้อย 2
โรง คือ โรงพิมพ์สมบูรณ์ – โอสธ และโรงพิมพ์พานิช (ปัจจุบันคือโรงพิมพ์สงขลาพานิช)
และในช่วงเวลาไล่เลี่ยหลังจากนั้นก็มี โรงพิมพ์อักษรศิริ และโรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์ ส่วน
หัวเมืองอื่นๆ ในช่วงนี้ยังไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 พบ
ว่ามีการตั้งโรงพิมพ์ขึ้นในชุมชนต่างๆ เป็นจำนวนมาก ดังจะกล่าวในรายละเอียดในหัวข้อ

การบรรยายถึงการเดินทางไปเที่ยวงานที่ใช้เวลาในการเดินทางจากบ้านถึงบริเวณงานไม่มาก
นัก เมื่อพิจารณาถึงบ้านของผู้แต่งที่อยู่ในตัวเมืองพัทลุงก็ทำให้เชื่อว่่าน่าจะเป็นงานที่พัทลุง
มากกว่า

การพิมพ์และเผยแพร่วรรณกรรมท้องถิ่น

สิ่งที่น่าสนใจในประเด็นของการพิมพ์หนังสือวรรณกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ปี พ.ศ.2472 – 2503 ก็คือ หนังสือวัดเกาะจะมีอิทธิพลต่อหนังสือที่พิมพ์ในชุมชนสูงมาก ทั้งลักษณะรูปเล่มที่จัดพิมพ์และเนื้อหาของเรื่องที่พิมพ์ รวมทั้งความนิยมของผู้อ่านที่เป็นแบบเดียวกันกับความนิยมในการอ่านหนังสือวัดเกาะ

หนังสือวรรณกรรมที่พิมพ์ในท้องถิ่นส่วนใหญ่จะพิมพ์โดยใช้ขนาดและลักษณะรูปเล่มแบบเดียวกับหนังสือวัดเกาะ คือ มีขนาด 16 หน้ายก หนาประมาณ 2-3 ยก ถ้าเป็นเรื่องยาวก็จะพิมพ์ต่อกันหลายๆ เล่มจึงจะจบ เล่มละ 2 ยก เป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่เดียวกันหากเป็นเรื่องที่ไม่ยาวนานก็อาจจะเล่มเดียวจบ อาจจะมีความหนา 5-6 ยก หรือมากกว่านั้น เรื่องที่นิยมพิมพ์เป็นเล่มบางๆ หลายเล่มจบส่วนใหญ่ก็จะเป็นประเภทวรรณกรรมประโลมโลก หรือนิยายหนังตะลุง กระดาษที่ใช้พิมพ์เป็นกระดาษบุฟ ส่วนปกก็จะเป็นกระดาษชนิดเดียวกับเนื้อใด แต่อาจจะใช้เป็นกระดาษสีเพื่อให้ดูสวยงาม นอกจากนั้นบนปกก็อาจพิมพ์กรอบลายไทยรอบๆ ชื่อเรื่อง ชื่อผู้แต่ง และรายละเอียดการพิมพ์อื่นๆ และมีจำนวนไม่น้อยที่มีการพิมพ์ภาพบนปกด้วย เช่น หนังสือเรื่อง กลิ่นกรอบแก้ว และเรื่อง ลอยวาริน สีนสุพรรณ ฉบับพิมพ์หลังปี พ.ศ.2490 จะมีผู้วาดภาพประกอบด้วย คือ นายพิน พรหมบริรักษ์ ชาวบ้านดอนตัน ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 ปกหน้าหนังสือเรื่องลอยวาริน สิ้นสุบรรณ เล่ม 6

หรือบางเรื่องก็วาดรูปปกหน้าเป็นรูปหนังสือเล่มสูงที่เป็นตัวละครในเรื่อง เช่น ในเรื่องแก้วสองภาค ของ หนูแก้ว นครจันทร์ เล่มที่ 13 เป็นภาพของ ถายี่ข้าวเย็น ซึ่งเป็นอาจารย์ของตัวละครฝ่ายธรรมในเรื่อง ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 ปกหน้าหนังสือเรื่อง แก้วสองภาค เล่ม 13

นอกจากนั้น ก็จะมีบทกลอนเชิญชวนให้ซื้อหนังสือและบอกราคาหนังสือแบบเดียวกับหนังสือวัดเกาะ ดังคำกลอนที่ปกหนังสือเรื่อง “เสือเอื่อน” ของ ขอบ หัทยานนท์ว่า

ซื้อหนังสือเสือเอื่อนไว้เตือนจิต	เชิญเถิดมิตรซื้อไปอ่านเมื่อฉานชาย
ตรงไหนๆ คุณไปหาซื้อมิได้	ผมจำหน่ายราคากะไม่แพง
หนึ่งบาทถ้วนควรซื้อหนังสือเสือ	อร่อยเหลือคณิกไม่พักแหล่ง
จะซื้อย่อยซื้อปลีกอีกไม่แพง	เชิญแสวงซื้ออ่านเถิดท่านเอ
	(ขอบ หัทยานนท์ : หนังสือเรื่องเสือเอื่อน)

จากการที่หนังสือที่พิมพ์ในท้องถิ่นมีลักษณะแบบเดียวกันกับ “หนังสือวัดเกาะ” คนโดยทั่วไปจึงรู้จักในชื่อของ “หนังสือวัดเกาะ” ที่รู้จักกันดีอยู่แล้วในขณะนั้น ดังนั้นเมื่อผู้วิจัยสอบถามผู้สูงอายุหลายต่อหลายคน เมื่อถามถึงหนังสือวัดเกาะก็มักจะรวมหนังสือประเภทเดียวกันที่พิมพ์โดยโรงพิมพ์ในท้องถิ่นเป็นหนังสือวัดเกาะไปด้วย

กล่าวโดยสรุป นับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2570 เป็นต้นมา เหตุปัจจัยภายนอกทั้งในเรื่องของความเจริญทางการคมนาคมขนส่งและการสื่อสาร การจัดการศึกษาแบบใหม่ที่ขยายตัวจนคนทั่วไปมีโอกาสศึกษาเล่าเรียนให้สามารถ “อ่านออกเขียนได้” ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น ตลอดจนเข้ามาของ “หนังสือวัดเกาะ” และเทคโนโลยีทางการพิมพ์ ได้ส่งผลให้วัฒนธรรมทางหนังสือของชุมชนลุ่มทะเลสาบเปลี่ยนแปลงไป ประเพณีลายลักษณ์ที่เป็น “ตัวเขียน” ก็คลี่คลายสู่ “ตัวพิมพ์” เป็นผลให้วรรณกรรมท้องถิ่นประเภทลายลักษณ์ที่ต้องอาศัยประเพณีมุขปาฐะในการสืบทอดก็เปลี่ยนแปลงไปเป็น “การพิมพ์” ที่สามารถกระจายผลงานวรรณกรรมได้กว้างขวางขึ้น

2. ผู้สร้างและผู้เสพวรรณกรรม

ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคม สุธา ศาสตรี ได้ให้แนวทางในการศึกษาไว้ว่าเริ่มจาก “การพิจารณาผู้แต่งว่าคือใคร มีส่วนเกี่ยวข้องกับสังคมอย่างไร และต้องการสื่อสิ่งใดต่อสังคม”¹ สังคมของผู้เสพวรรณกรรมจึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ผลงานของนักประพันธ์ แต่ขณะเดียวกัน นักประพันธ์ก็มีอิสระที่จะสร้างสรรค์ผลงานหรือนำเสนอเนื้อหาสาระตามที่ตนเองต้องการ

จากการศึกษาถึงบรรยากาศและประเพณีทางวรรณกรรมข้างต้น พบว่าความคลี่คลายของการสร้างเสพวรรณกรรมของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่น่าสนใจยิ่ง ดังนี้

2.1 นักประพันธ์ผู้สร้างผลงานวรรณกรรม

เกี่ยวกับผู้สร้างผลงานวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ยุคก่อนมีการพิมพ์ สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์กล่าวไว้ว่า “เนื่องจากวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ส่วนใหญ่แต่งเพื่อเป็นพุทธบูชาหวังได้บุญเป็นหลัก ผู้แต่งไม่ต้องการจะได้ชื่อเสียง จึงมักเป็นวรรณกรรมประเภทนิรนาม คือไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง”² คำที่ใช้ในความหมายว่าทำให้เกิดงานวรรณกรรมว่า แต่ง เขียน และสร้าง จึงอาจมีความหมายทั้งที่หมายถึงผู้ประพันธ์ก็ได้ ในขณะที่คำว่า เขียน และ สร้าง อาจเป็นเพียงการคัดลอก หรือการกระทำเพื่อให้เกิดการคัดลอกไว้เป็นลายลักษณ์ก็ได้ ดังนั้นข้อ

¹สุธา ศาสตรี. วรรณคดีเปรียบเทียบ. 2525. หน้า 131.

²สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้,” ใน น้าบ่อทราย. 2536. หน้า

ความที่ระบุว่าเป็นผู้แต่ง ผู้เขียน หรือผู้คัดลอกที่ปรากฏในหนังสือวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ในยุคเก่าจึงไม่อาจที่จะหาข้อสรุปเกี่ยวกับผู้ประพันธ์ผลงานวรรณกรรมแต่ละชิ้นได้ การกำหนดบุคคลสมัยที่แต่งของวรรณกรรมแต่ละเรื่องจึงเป็นปัญหาสำหรับผู้ศึกษาไม่น้อย เป็นผลให้การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นในเชิงสังคมกระทำได้ยากขึ้น เพราะข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับตัวผู้แต่ง บุคคลสมัยที่แต่ง และบริบททางสังคมของผู้แต่งเป็นข้อมูลที่ไม่อาจสืบค้นหาข้อเท็จจริงที่แน่นอนได้ แต่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังที่เริ่มมีการพิมพ์หนังสือในท้องถิ่นได้ทำให้ปัญหานี้ได้ลดลง ทั้งนี้เพราะตัวตนของผู้ประพันธ์ปรากฏอย่างชัดเจนในตอนต้นหรือตอนท้ายของเรื่อง ดังตัวอย่างจากเรื่อง “ภานิดพาเสือก” ของ ทอง นวลศรี ว่า

ผมชื่อทองนวลศรีมิใช่ปราชญ์	บอกกับญาติตามตรงอย่าสงสัย
อยู่ตะเคียนเทศเหนือจดหัวไทร	ปัจฉิมไปพัทลุงเขตทุ่งต่อ
หมู่ที่สองนายสมปองเป็นผู้ใหญ่	ทองอาศัยอยู่ใกล้บอกไม่หลอ
เปรียบเหมือนไทรใบดกร่มปกพอ	มีเหล้ากอโคใหญ่ใจเบิกบาน
	(ทอง นวลศรี : ภานิดพาเสือก)

หรือที่ปกหน้าของหนังสือเรื่อง “กลืนกรอบแก้ว” ของ เสือ ชำนาญภักดี ฉบับพิมพ์ครั้งแรกโดยโรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์ สงขลา เมื่อปี พ.ศ.2481 ได้ระบุผู้ประพันธ์ไว้ว่า

หนังสือนี้มีราคาสิบห้าสตางค์	ซื้ออ่านบ้างแก้ทุกข์เป็นสุขา
นักแต่งดีมีชื่อพยับหมา	ตั้งเคหาอยู่ที่ย่านบ้านดอนคัน
ประโลมโลกโสรกน้อยชอยภานิด	คติคิดแต่คำตลกขัน
ล้วนโลดโผนมากอย่างต่างๆ กัน	เสือประพันธ์นะท่านผู้อ่านเออ
	(เสือ ชำนาญภักดี : กลืนกรอบแก้ว)

นอกจากนี้ในบทไหว้ครูเสือกก็กล่าวถึงประวัติการศึกษาของตนเองไว้ว่า

องค์พระครูวิจารณ์ท่านผู้สอน	ในทางกลอนขาดเหลือช่วยเกื้อหนุน
อีกท่านเป็นอุปัชฌาย์ผู้การณ	เสียดกบุญคุณวางหว่างเศียรรา

.....

ขอไหว้คุณบิดุณชนนี	พระคุณมีมากกว่าสุธาสถาน
เป็นครูเดิมเริ่มสอน ... การ	ไหว้อาจารย์สั่งสอนเก่าก่อนมา
ชักนำให้ได้เรียนเขียนหนังสือ	แก่ภูมิเณรแนะนำปาล้าเสดสา

เริ่มนโมกขอและกอกา

นับว่าเป็นครูเดิมเริ่มสอนตั้ง

ขอเดชะท่านผู้พระคุณมี

แล้วให้ข้าสอนอ่านชำนาญดี

ยกคุณตั้งใส่หว่างหว่างเกศี

ให้ข้านี้ลูสมอารมณ์ปอง

(เสื่อ ชำนาญภักดี : กลิ่นกรอบแก้ว)

การที่นักประพันธ์ได้ระบุชื่อและประวัติส่วนตัวบางด้านไว้อย่างชัดเจนซึ่งแตกต่างไปจากวรรณกรรมรุ่นเก่า เข้าใจว่าน่าจะมาจากสาเหตุ 2 ประการ กล่าวคือ ประการแรก เป็นการรับอิทธิพลความคิดจากหนังสือที่ตีพิมพ์จากกรุงเทพฯ ซึ่งมีจำหน่ายแพร่หลายแล้ว ตั้งแต่ทศวรรษ 2470 หรือก่อนหน้านั้นเป็นต้นมา ทั้งหนังสือประเภท “หนังสือวัดเกาะ” และหนังสือประเภทอื่นๆ ซึ่งหนังสือเหล่านี้ส่วนใหญ่จะระบุผู้แต่งไว้อย่างชัดเจน และประการที่ 2 อาจเป็นผลมาจากการรับรู้เกี่ยวกับเรื่องลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือ ร.ศ.120 (พ.ศ.2445) ดังจะเห็นได้ว่าหนังสือส่วนใหญ่ที่พิมพ์จำหน่ายในยุคนี้จะมีข้อความไว้ที่หน้าปกว่า “สงวนลิขสิทธิ์” หรือ “ลิขสิทธิ์สงวนไว้ตามพระราชบัญญัติ”

วรรณกรรมท้องถิ่นที่แต่งและพิมพ์ในช่วงเวลาดังแต่ พ.ศ.2472 – 2503 จึงมีหลักฐานที่แน่ชัดเกี่ยวกับตัวตนของผู้สร้างสรรค์งาน อีกทั้งประวัติชีวิตของนักประพันธ์เหล่านี้บางคนก็ยังคงเป็นที่รู้จักและอยู่ในความทรงจำของผู้คนในชุมชน จากการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับนักประพันธ์จากการสอบถามผู้เกี่ยวข้องและจากที่ปรากฏอยู่ในเอกสารผลงานประพันธ์ต่างๆ ตลอดจนข้อมูลบริบททางสังคมของนักเขียน ผู้วิจัยพบว่านักประพันธ์ในยุคนี้ได้ผ่านการหล่อหลอมทางความคิดและความเชื่อบางประการที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเจนขึ้นกว่าในยุคก่อน ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา ระบบความคิดความเชื่อ และการแสดงบทบาทหน้าที่ของคนในสังคมของแต่ละคน ทำให้สามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

2.1.1 กลุ่มนักประพันธ์พื้นบ้าน

กลุ่มนักประพันธ์พื้นบ้านในที่นี้ผู้วิจัยหมายถึงนักประพันธ์ที่อยู่ในเพศฆราวาส และได้รับการศึกษาตามแบบเก่าจากวัด หรือได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียนเพียงระดับการศึกษาชั้นต้น ดำรงชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในชุมชนเช่นเดียวกับผู้คนโดยทั่วไป เพียงแต่เป็นผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ที่แตกต่างไปจากคนทั่วไปบ้าง นักประพันธ์ในกลุ่มนี้ที่เด่นๆ และมีผลงานที่สร้างชื่อเสียงในช่วงก่อน พ.ศ.2490 มีหลักฐานค่อนข้างน้อย ที่มีผลงานหลงเหลือให้ศึกษาได้ ได้แก่ เสื่อ ชำนาญภักดี(หรือเสื่อ คอนคัน) แดง นักปราชญ์และทอมนวลศรี พื้นฐานครอบครัวจะเป็นชาวบ้าน ได้รับการศึกษาชั้นต้นตามแบบเดิมจากวัด และ

บางคนก็ได้ผ่านการบวชเรียนมาระยะหนึ่ง ดังที่แดง นักปราชญ์ ได้บันทึกไว้ในบทไหว้ครู เรื่อง พลเรือนสอนบุตร ว่า

ไหว้อาจารย์ท่านเลื้อเมืองเรืองระหง	จิตต์บรรจงนอบนบเคารพสาม
ท่านสอนให้เข้าใจในสูตรนาม	พยายามข้าเจ้าให้เล่าเรียน
ขอไหว้อาจารย์เส่งวัดบ่อโค	สอนนอโมเข้าคำนำให้เขียน
ท่านอุทิศสำหรับพยายามตั้งความเพียร	สอนให้เรียนจัดเจนเขมรไทย

(แดง นักปราชญ์ : พลเรือนสอนบุตร)

การศึกษาของนักประพันธ์ทั้ง 3 นี้ เสือ ชำนาญภักดี นับเป็นผู้ที่ได้มีโอกาสเรียนรู้ทางด้านการประพันธ์ดีกว่าคนอื่นๆ เพราะได้มีโอกาสบวชเรียนที่วัดจะทิ้งพระและเป็นศิษย์ทางการประพันธ์ของพระครูวิจารณ์ศีลคุณ(ชู) กวีที่มีชื่อเสียงในยุคนั้น ดังที่ล้น ละอองอุทัย¹ เล่าว่า เสือเป็นศิษย์เอกทางการประพันธ์ของท่านพระครูวิจารณ์ศีลคุณ ได้รับการถ่ายทอดวิชาความรู้ทางด้านนี้มากกว่าผู้ใด ฝีมือทางการประพันธ์ของเสือจึงเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป แม้กระทั่ง แแดง นักปราชญ์ เองก็ยังกล่าวยอมรับความสามารถของเสือไว้ในบทไหว้ครูของเรื่องแก้วผรود ว่า

ผมไม่ใช่กวีปรีชาหาญ	ไม่ชำนาญลำดับศัพท์อักษร
ผมไร้ความศึกษาปัญญาอ่อน	ถ้าปากยกกลอนไม่สวยช่วยชดเชย
เพียงแต่พอทำได้ไม่ปรากฏ	ไม่หมดจดเจิดจาดเหมือนปราชญ์เสือ
คำพาทีพิปรายไม่เฟื่องเฟื้อ	เหมือนพายเรือในอ่างเที่ยวขว้างล่า

(แดง นักปราชญ์ : แก้วผรود)

ผลงานของนักประพันธ์ทั้ง 3 คนนี้ในช่วงก่อน พ.ศ.2490 มีไม่มากนัก กล่าวคือ แแดง นักปราชญ์ มีผลงานเรื่องแรก คือ “หนังสืออดข้าว”^{*} หรือ “เรื่องอดน้ำอดข้าว” ซึ่งบุญ

¹ นายล้น ละอองอุทัย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 4 หมู่ที่ 8 ตำบลอุซูด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2543.

^{*} เรื่องอดข้าว บางทีมีผู้เรียกว่า “นิราศอดข้าว” เนื่องจากผู้แต่งได้บันทึกเหตุการณ์ความอดอยากที่เกิดขึ้นในชุมชนต่างๆ โดยมีการกล่าวถึงชื่อตำบลหมู่บ้านไว้ชัดเจน คล้ายกับการพรรณนาการเดินทางแบบนิราศ แต่ไม่มีการกล่าวถึงการเดินทางของกวี

ภักดี สุขด้วง¹ กล่าวว่าตีพิมพ์จำหน่ายประมาณปี พ.ศ.2472 และเรื่อง “พลเรือนสอนบุตร” ซึ่งแต่งก่อนปี พ.ศ.2488 ทอง นวลศรี แต่งเรื่อง “คำกลอนสอนใจ” และ “เรื่องข้าวแห้ง” ซึ่งผ่อง นวลศรี² และ เชื้อน สามารถ³ คิดขึ้นโดยตรงกันว่าพิมพ์จำหน่ายครั้งแรกประมาณปี พ.ศ.2476 ส่วนเสือ ชำนาญภักดี มีผลงานสำคัญคือเรื่อง “กลืนกรอบแก้ว” ซึ่งพิมพ์จำหน่ายครั้งแรกในปี พ.ศ.2481 แต่คงจะพิมพ์ไม่จบเรื่องในชุดนี้ เพราะเล่มที่ 10 ระบุว่าพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ.2494

นอกจากนักประพันธ์ทั้งสามคนนี้แล้ว ในยุคแรกๆ ก็มียุคประพันธ์อื่นๆ ที่สามารถจัดอยู่ในกลุ่มนี้ อีกหลายคน ได้แก่ เขียน พยัคฆมาศ สัน สังข์สุวรรณ อิน สุขะศิริวัฒน์ เป็นต้น แต่ยังไม่พบผลงานของนักประพันธ์เหล่านี้ในปริมาณที่มากพอหรือเห็นความต่อเนื่องในการสร้างผลงานการประพันธ์ได้

ในช่วงทศวรรษ 2490 ถึงปี พ.ศ.2503 ถือได้ว่าเป็นยุคเฟื่องฟูของวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทตัวพิมพ์ กลุ่มนักประพันธ์พื้นบ้านที่มีชื่อเสียงและมีผลงานแพร่หลายในยุคนี้ ส่วนหนึ่งจะเป็นนักประพันธ์ที่มีผลงานมาในยุคก่อนหน้านี้ เช่น เสือ ชำนาญภักดี แดง นักปราชญ์ ทอง นวลศรี และนักประพันธ์ที่มีผลงานแพร่หลายอย่างชัดเจนในช่วงทศวรรษ 2490 เช่น หนูแก้ว (โชคชัย) นครจันทร์ ชัย จันรอดภัย ชาญ ไชยจันทร์ พาสน์ พลชัย หนูฟอง จันทภาโส ชอบ หัทยานนท์ พร้อม รัชฎาญจน์ พร้อม วรรณบวร สีนวล มากนวล ฐ จันทรแก้ว สะมะแอ วงศ์สะอาด จิ เส็มหมาด เป็นต้น

จากการสอบถามเรื่องราวเกี่ยวกับกวีพื้นบ้านในยุคนี้ พบว่าพื้นฐานทางสังคมไม่ได้แตกต่างไปจากกวีพื้นบ้านในยุคที่ผ่านมาเท่าไรนัก แม้ว่ากวีบางคนจะได้รับการศึกษาสูงกว่าการศึกษาระดับพื้นฐานแบบเก่า และ/หรือการศึกษาขั้นต้นจากระบบโรงเรียนเป็นครู

¹บุญภักดี สุขด้วง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 2 หมู่ 6 ตำบลท่าเสม็ด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2544.

²ผ่อง นวลศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 487/4 หมู่ที่ 4 ต.ราษฎร์บำรุง ตำบลระโนด อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ.2544.

³เชื้อน สามารถคิด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 110 หมู่ที่ 2 ตำบลตะเคียน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2545.

หรือผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการศึกษา เช่น กรณีของชาญ ไชยจันทร์ ซึ่งเคยเป็นครูโรงเรียนวิเชียรมาตุ จังหวัดตรัง ต่อมาก็ออกจากราชการมาตั้งโรงพิมพ์ที่จังหวัดพัทลุง หนูแก้ว นครจันทร์ บวชเรียนจนมีความรู้ขั้นเปรียญธรรม และได้มีโอกาสเป็นครูที่โรงเรียนวัดท่าบอนขณะที่ยังอยู่ในสมณเพศ ต่อเมื่อโรงเรียนขยายตัวและรับนักเรียนหญิงเข้าเรียนด้วยจึงลาสิกขาบวชรับราชการเป็นครูในขณะที่สินวล มากนวล เคยรับราชการครูในเขตอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เป็นต้น

การที่นักประพันธ์ในกลุ่มนี้กำเนิดและใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในสังคมชนบท เข้าในบรรยากาศและประเพณีทางวรรณกรรมในสังคมชนบทเป็นอย่างดี ลักษณะการสร้างผลงานวรรณกรรมจึงยังคงลักษณะของความเป็นพื้นบ้านอยู่อย่างชัดเจน นักประพันธ์ในกลุ่มนี้จึงเป็นผู้ที่สามารถสืบทอดประเพณีทางวรรณกรรมบางส่วนเอาไว้ ในขณะที่เดียวกัน การที่มึความรู้และประสบการณ์มากกว่าผู้คนโดยทั่วไป กวีกลุ่มนี้จึงปรับเปลี่ยนวิธีการในการนำเสนอผลงานของตนต่อสังคมให้เหมาะสมกับยุคสมัยยิ่งขึ้น โดยการใช้เทคโนโลยีการพิมพ์เข้ามาจัดพิมพ์หนังสือเพื่อจำหน่ายแทนการเขียนด้วยลายมือ

นอกจากนี้ นักประพันธ์หลายคนก็มีที่มืบทบาทอย่างอื่นนอกเหนือจากการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมแล้ว ที่เด่นชัดมากที่สุดก็คือ การทำหน้าที่เป็นผู้ให้บริการทางด้านสุขภาพอนามัยของคนในสังคม อย่างเช่น แดง นักปราชญ์ ทอง นวลศรี ฐู จันทรแก้ว ชัย จันรอดภัย ชอบ หัทยานนท์ เป็นต้น โดยนักประพันธ์เหล่านี้ให้การรักษาพยาบาลหรือขายยาแผนโบราณแก่ประชาชนชนทั่วไป และหลายคนจะขายยาและหนังสือไปพร้อม ๆ กัน

2.1.2. นักประพันธ์กลุ่มปัญญาชนรุ่นใหม่-ข้าราชการ

นักประพันธ์ในกลุ่มนี้จะเป็นกวีที่มีโอกาสได้รับการศึกษาในระดับสูง บางคนมีโอกาที่จะศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ และมักจะเป็นกลุ่มข้าราชการ ลักษณะผลงานของกวีกลุ่มนี้ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นบทกวีแบบใหม่ที่เน้นเสนอความคิดมากกว่าความบันเทิงหรือสนุกสนาน กวีในกลุ่มนี้ได้แก่ หลวงสาราลักษณ์ประพันธ์ ขุนวิจารณ์จรรยา หรือ ช. เหมะรักษ์ (โชติ เหมะรักษ์) ขุนมนตรีบริรักษ์ (พ. ศิริธร) วรรณ คกะสุวรรณ ขุนพรหมมนตรี ดำเนินบุญรัตเศรณี เป็นต้น ผลงานของนักประพันธ์ในกลุ่มนี้มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง เฉพาะผลงานร้อยกรอง ผลงานเท่าที่สืบค้นได้ขณะนี้ถือได้ว่าเป็น “ร้อยกรองสมัยใหม่” ทั้งสิ้น และจะเป็นผลงานที่ลงพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือประเภทหนังสือที่ระลึกในโอกาสต่างๆ หรือในวารสาร ไม่มีการพิมพ์เป็นเล่มเพื่อจำหน่าย วารสารที่สำคัญและมีผลงานของกวีในกลุ่มนี้

โดยสมำเสมอ คือ “ศรีธรรมราชศึกษา” ของ กองกรรมการมณฑลนครศรีธรรมราช ซึ่งเริ่มพิมพ์จำหน่ายตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2471 ส่วนจะหยุดการพิมพ์จำหน่ายในปีไหนนั้นไม่สามารถยืนยันได้ นอกจากนี้ก็ยังมีในหนังสือที่ระลึกอื่นๆ เช่น หนังสือที่ระลึกงานปีใหม่ จังหวัดพัทลุง พ.ศ.2479 หนังสือ “กาญจนานุสรณ์” ที่ระลึกในงานเปิดโรงเรียนกาญจนานุกุล และที่เป็นผลงานรวมเล่ม เช่น หนังสือยุทธภูมิตกกับประสิทธิพร ของ ดำเนิน บุญรัตเศรษฐี (2481) มงคลสูตร วิชาคบรรยาย ของ ขุนมนตรีบริรักษ์ เป็นต้น

2.1.3 กลุ่มพระสงฆ์

พระสงฆ์ที่สร้างสรรค์งานวรรณกรรมที่พบในแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลาจะมีอยู่เป็นจำนวนมาก และส่วนใหญ่แล้วมักจะเป็นพระสงฆ์ที่ได้รับการศึกษาทางธรรมในระดับสูง มีโอกาสศึกษาจากกรุงเทพฯ แม้ว่านักประพันธ์ในกลุ่มนี้จะมีผลงานในลักษณะเดียวกันกับนักประพันธ์ในกลุ่มพื้นบ้าน แต่โดยที่มีโอกาสทางการศึกษาที่สูงกว่า และมีจำนวนไม่น้อยที่ได้มีโอกาสรับรู้ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมไทยจากเมืองหลวง ทำให้ฐานะและบทบาททางสังคมของนักประพันธ์กลุ่มนี้แตกต่างไปจากนักประพันธ์กลุ่มพื้นบ้าน โดยกลุ่มพระสงฆ์จะเป็นผู้นำทางด้านคุณธรรมและปัญญาในสังคม บทบาททางวรรณกรรมสำคัญของพระสงฆ์กลุ่มนี้มีทั้งที่เป็นผู้สร้างสรรค์ผลงานวรรณกรรมด้วยตนเอง และเป็นผู้เก็บรวบรวมเผยแพร่งานวรรณกรรมเก่า กล่าวเฉพาะผลงานประพันธ์ที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ส่วนใหญ่แล้วประเภทวรรณกรรมคำสอนที่แปลหรือเรียบเรียงมาจากภาษาบาลีหรือเรื่องราวพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ผลงานส่วนใหญ่จะมีทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง นักประพันธ์ในกลุ่มนี้ เช่น พระมุนีสาร โสภณ (พระธรรมเมธาจารย์) วัดภูผาภิมุข พัทลุง พระมหาจวน พระมหาช่วง อดุลเวที (พระราชศีลสังวร) วัดมณีมาวาส สงขลา พระอนุศาสนาจารย์จิตต์รัตนโชติ (วัดประดู่เรียง พัทลุง) พระครูนิเทศธรรมาภรณ์ (น. อุไรกุล) พระมหาอุทัยพิสิสค์พงษ์ (วัดท่าหิน อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา) สามเณรฐานิสฺสโร แก้ว จันทวัฒน์ (วัดเลียบ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา) เป็นต้น

บทบาทสำคัญอีกประการหนึ่งของนักประพันธ์กลุ่มพระสงฆ์ก็คือ การเก็บรวบรวมหนังสือประเภทต่างๆ ทั้งที่ตีพิมพ์ในท้องถิ่นและที่นำมาจากต่างถิ่น ซึ่งมีทั้งที่เป็นหนังสือหลักคำสอนทางศาสนา ตำราเรียน วารสารและนิตยสาร หนังสือที่ระลึกในโอกาสต่างๆ ตลอดจนงานวรรณกรรมท้องถิ่น อันเป็นการสร้างเสริมบรรยากาศทางวรรณกรรมเสริมสร้างวัฒนธรรมการอ่านให้แพร่หลายไปสู่ประชาชนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

2.2 ผู้เสพวรรณกรรม

ในด้านของผู้เสพวรรณกรรม การเสพวรรณกรรมในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา นับตั้งแต่ทศวรรษ 2470 เป็นต้นมาได้แสดงให้เห็นถึงการคลี่คลายจากการเสพด้วยการฟังไปสู่การเสพด้วยการอ่านมากขึ้น แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานของวัฒนธรรมทางวรรณกรรมที่อยู่ในช่วงของความเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด

จากการศึกษาพบว่า การเสพวรรณกรรมประเภทร้อยกรองของผู้คนในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ในช่วงเวลาดังกล่าว พ.ศ. 2472 – 2490 จะเสพในฐานะที่เป็นสื่อความบันเทิงประเภทหนึ่ง และเสพทั้งโดยการอ่านและการฟัง โดยผู้ที่เรียนหนังสือจนสามารถอ่านออกเขียนได้ก็จะใช้วิธีการอ่านหรือสวดหนังสือตามแบบโบราณ ทั้งเป็นการอ่านหรือสวดเพื่อความเพลินเพลินของตนเองและอ่านหรือสวดให้ผู้อื่นฟัง ดังที่ฉั่ว ทิพย์วารี เล่าว่า

ในวัยเด็กเคยอ่านหนังสือวัดเกาะ และสวดหนังสือให้ยายฟัง นอกจากนั้นเมื่อเดินทางไปขายกระเบื้องกับเตี้ยในที่ต่าง ๆ ต้องนั่งเรือเป็นเวลานาน จึงมักจะนำหนังสือติดตัวไปด้วยไว้อ่านในยามว่าง และเมื่อเรือจอดท่าหน้าบ้านใครก็มักจะไต่ขึ้นเสยงสวดหนังสืออยู่เสมอ ๆ¹

สอดคล้องกับที่เชื่อน สามารถคิด² เล่าว่า เมื่อเรียนจบชั้นประถมปีที่ 4 อ่านออกเขียนได้แล้ว ชอบอ่านหนังสือมาก จะทำหน้าที่อ่านหนังสือให้คนแก่ๆ ที่บ้านฟังอยู่เสมอ เรื่องที่อ่านหรือสวดมีทั้งนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ หนังสือประเภทสุภาษิตต่างๆ เป็นต้น

นอกจากนี้ ผู้ที่อ่านหนังสือไม่ออกก็จะจดจำจากการรับฟังแล้วสวดเพื่อความเพลินเพลินในขณะที่ทำภารกิจต่างๆ ก็มีไม่น้อย ดังที่ฉั่ว ทิพย์วารี³ เล่าว่า บางคนกำลังขึ้น

¹ฉั่ว ทิพย์วารี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 69/1 หมู่ที่ 8 ตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกะระเสสินธุ์ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2543.

²เชื่อน สามารถคิด อายุ 64 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 110 หมู่ที่ 2 ตำบลตะเคียน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2545.

³ฉั่ว ทิพย์วารี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 69/1 หมู่ที่ 8 ตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกะระเสสินธุ์ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2543.

ตาลอยู่ที่ท้องหนังสือวัดเกาะไปด้วย เช่นเดียวกับที่พระอนุสาสนาจารย์ยัตต์ รตนโชต
บันทึกไว้ในคำนำของหนังสือเรื่อง เข้าใจว่าทำไมกันหนอ? ตอนหนึ่งว่า

ถึงสมัยที่ข้าพเจ้าออกเทศน์เวลาใด กำลังเคาะไปตามหนทางมักจะได้ยินชาย
หนุ่มๆ และเด็ก กล่าวเป็นทำนองหนังสือตะลุงแทบจะตลอดทาง และเรื่องที่น่ามา
กล่าว โดยมากข้าพเจ้าจับได้ว่าจำมาจากหนังสือต่างๆ เช่น เรื่องพระอภัยมณี
ลักษณะวงศ์ กายเพชร นิราศเดือน นิราศนรก เป็นต้น¹

จะเห็นได้ว่า การเสพวรรณกรรมของผู้คนกลุ่มทะเลสาบสงขลาโดยทั่วไปในยุคนี้
นิยมอ่านหรือสวดหนังสือวัดเกาะเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่วรรณกรรมหนังสือบูดที่มีมาแต่
เดิมนั้นก็น่าจะยังคงมีการใช้สวดอยู่ แต่อาจเป็นเพราะจำนวนหนังสือไม่แพร่หลายเหมือน
หนังสือวัดเกาะ ตลอดจนไม่สามารถที่จะนำติดตัวไปไหนต่อไหนได้ ทำให้ความนิยม
หนังสือจากวัดเกาะมีมากกว่า ในขณะที่หนังสือบูดนั้นยังคงมีใช้สวดอยู่ในหมู่ของนักสวด
หนังสือ ดังที่ แสง ชูศรีอ่อน² กล่าวว่าเรื่องที่ตนเองชอบสวดมากก็คือเรื่องพระรณเมรี ส่วน
หนังสือที่พิมพ์ในท้องถิ่นก็น่าจะได้รับความนิยมพอๆ กับ “หนังสือวัดเกาะ” ดังที่เชื่อน
สามารถคิด³ เล่าว่า ตอนเด็กๆ เคยพบกับทอง นวลศรี เคยอ่านและสวดหนังสือ “คำกลอน
สอนใจ” ด้วย นอกจากนั้นก็เคยสวดหนังสือเรื่อง “กลั่นกรอบแก้ว” และสามารถจำเรื่องกลั่น
กรอบแก้วบางตอนได้

นอกจากนี้ ในหนังสือ “คำกลอนสอนใจ” ทอง นวลศรี ก็กล่าวไว้ชัดว่า

หนังสือผมเล่นนี้มีแกลังอวด	ผู้ใดสวดจำไว้คงได้ผล
เรื่องพ่อแม่เรื่องขัดประวัติดคน	เรื่องมีจนเรื่องนายท่านได้ฟัง
	(ทอง นวลศรี : คำกลอนสอนใจ)

นอกจากนี้ หากพิจารณาจากสถิติการพิมพ์จำหน่ายของวรรณกรรมในยุคนี้ที่มี

¹พระอนุสาสนาจารย์ยัตต์ รตนโชต. เข้าใจว่าทำไมกันหนอ? 2476 หน้า ก.

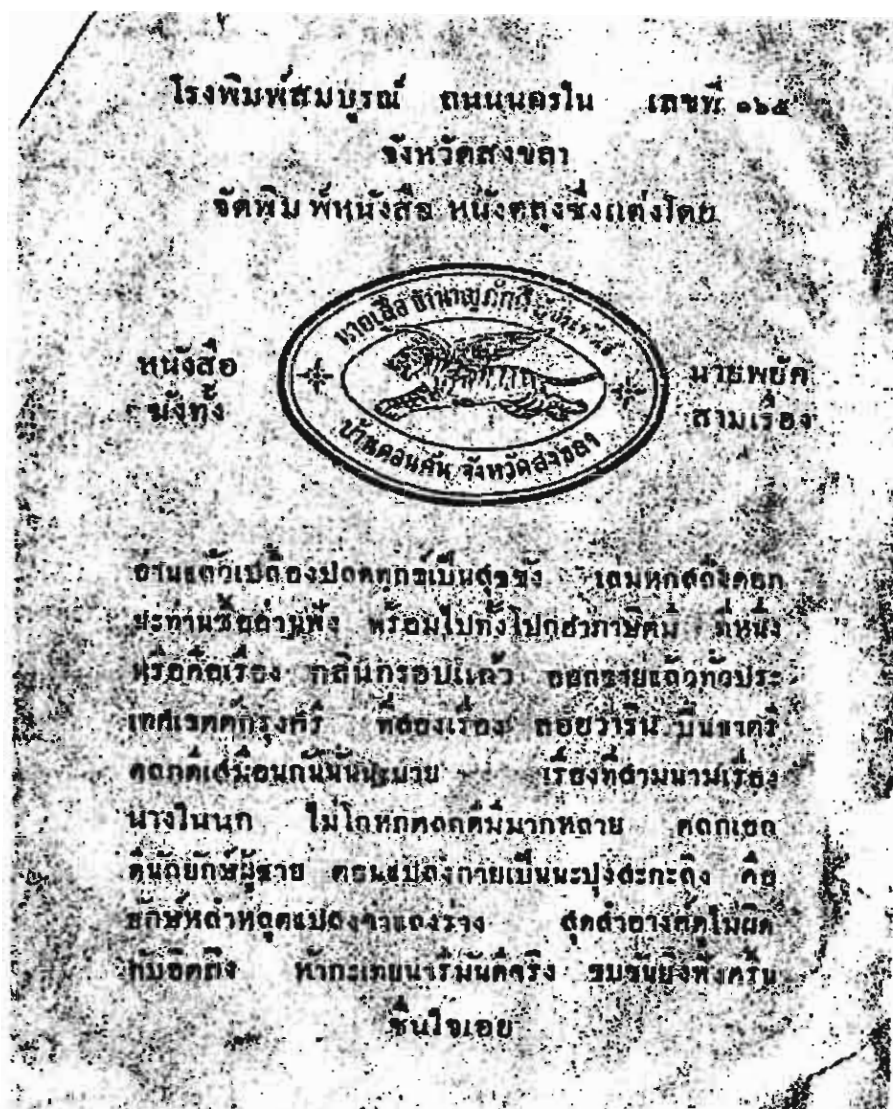
²แสง ชูศรีอ่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 16
หมู่ที่ 1 ตำบลคลองทรายขาว อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ.2543.

³เชื่อน สามารถคิด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่
110 หมู่ที่ 2 ตำบลตะเครียะ อำเภอรโนค จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2545.

จำนวนพิมพ์ค่อนข้างสูง คือ โดยทั่วไปแล้วจะพิมพ์ประมาณ 1000 – 3000 เล่ม/ครั้ง และหนังสือบางเรื่องพิมพ์มากกว่าหนึ่งครั้ง เช่น กลิ่นกรอบแก้ว ของ เสือ ชำนาญภักดี บางเล่มต้องพิมพ์ถึงสามครั้ง (เล่มที่ 1, 2) บางเล่มพิมพ์ 2 ครั้ง (เล่มอื่นๆ ทั้งหมด) นิยายหนังสือเรื่องแก้วผรود ของ แดง นักปราชญ์ที่ระบุว่า พิมพ์ครั้งที่ 4 จำนวน 2000 เล่ม ในปี พ.ศ.2500 เรื่อง คำกลอนสอนใจ ของทอง นวลศรี ที่มีสถิติการพิมพ์ถึง 13 ครั้ง(ถึงปี พ.ศ.2511) มีออกพิมพ์เกือบสี่หมื่นเล่ม เรื่องสายเลือดทรยศ ของ พร้อม วรรณบวร พิมพ์อย่างน้อย 2 ครั้ง โดยครั้งที่ 2 พิมพ์ในปี พ.ศ.2504 จำนวน 2000 เล่ม เรื่อง ภาษิตพาสื่อของ ทอง นวลศรี ที่พิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ.2496 ถึง 6000 เล่ม ตัวอย่างเหล่านี้นับเป็นสถิติการพิมพ์ที่น่าสนใจที่แสดงให้เห็นถึงความเฟื่องฟูของการสร้างและเผยแพร่วรรณกรรมท้องถิ่นในช่วงทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500 ได้อย่างชัดเจนยิ่ง และย่อมแสดงให้เห็นว่า การเผยแพร่วรรณกรรมโดยการอ่านได้มีปริมาณมากขึ้นตามลำดับ

จะอย่างไรก็ตาม เนื่องจากวรรณกรรมเหล่านี้ได้ถูกทำลายไปเป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยไม่สามารถที่จะเก็บรวบรวมผลงานวรรณกรรมเหล่านี้ได้ทั้งหมด สถิติข้อมูลต่างๆ บางส่วนจึงอาศัยข้อมูลที่มีการระบุไว้ในหนังสือบางเล่มที่เก็บรวบรวมได้ ดังนั้น สถิติข้อมูลเหล่านี้จึงน่าจะมีการสืบค้นหาข้อเท็จจริงต่อไป เช่น การที่ในหนังสือเรื่อง “แก้วสองภาค” ของหนูแก้ว นครจันทร์ เล่มที่ 16 ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ.2492 ระบุว่า หนังสือหนังสือเรื่องแก้วสองภาค ที่จัดพิมพ์ในปี พ.ศ.2492 เป็น หนังสือหนังสือเรื่องที่ 28 ที่จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์สมบุรณ์โอสธ สงขลา ย่อมแสดงให้เห็นว่า การสร้างและเผยแพร่วรรณกรรมประเภทนี้ได้รับความนิยมอย่างสูงยิ่ง และการที่ผลงานหลายเรื่องของนักประพันธ์บางคนได้รับการตีพิมพ์จำหน่ายไปพร้อมๆ กัน อย่างกรณีของ หนูแก้ว นครจันทร์ ที่เริ่มพิมพ์เรื่อง แก้วสองภาค นางแก้ว และพราภประสิทธิ์ ไปพร้อมๆ กันตั้งแต่ปี พ.ศ.2492 ก็เป็นข้อมูลอีกด้านหนึ่งที่แสดงถึงกระแสความนิยมอ่านวรรณกรรมประเภทนี้ในทศวรรษ 2490 ได้เป็นอย่างดี

นอกจากสถิติการพิมพ์ที่น่าสนใจแล้ว หากพิจารณาจากข้อความเชิงโฆษณาที่ปรากฏอยู่ภายในเล่มหรือที่ปกของหนังสือแต่ละเล่มที่ตีพิมพ์ในช่วงนี้ ย่อมที่จะชี้ให้เห็นถึงความนิยมในการเผยแพร่วรรณกรรมของผู้คนในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาได้เป็นอย่างดี เช่น ที่ปกหลังของหนังสือเรื่องกลิ่นกรอบแก้ว ฉบับพิมพ์ พ.ศ.2494 มีข้อความโฆษณาหนังสือทั้ง 3 เรื่องของเสือ ชำนาญภักดี ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 ปกหลังหนังสือเรื่องกลืนกรอบแก้ว ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ.2494

หรือที่ปกหลังหนังสือเรื่อง “แก้วสองภาค” ของหนูแก้ว นครจันทร์ มีข้อความโฆษณาหนังสือที่หนูแก้วแต่งและจัดพิมพ์จำหน่ายไว้ ดังนี้

แจ้งความ

หนังสือที่ หนูแก้ว นครจันทร์ เขียน คือ นิราศท่าบอน เล่มเดียวจบ
 นิราศสงขลา 2 เล่มจบ นิราศระโนด นิราศพัทลุง นิราศสตูล นิราศศิษย์ คิหิ
 ปฏิบัติคำกลอน

เรื่องหนังสือ

พราศประสิทธิ์ มี 25 เล่ม นางแก้ว มี 25 เล่ม แก้วสองภาค มี 25 เล่ม นางสาว
 ขาวคง มี 25 เล่ม

เรื่องเหล่านี้จะจัดพิมพ์เป็นลำดับไป

หากใครต้องการรับไปจำหน่าย โปรดติดต่อกับนายโชคชัย นครจันทร์ บ้านหน้า
 วัดท่าบอน ตำบลท่าบอน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา หรือติดต่อได้ที่ =

โรงพิมพ์สมบูรณ์ โอสธ

๑๖๕ ถนนนครใน จังหวัดสงขลา

จะให้กำไรอย่างงาม และอยากหาที่ขายทั่วไป'

เมื่อพิจารณาถึงตัวผู้เสพวรรณกรรม จากข้อมูลข้างต้นย่อมแสดงให้เห็นว่าการส
 เพวรรณกรรมด้วยการอ่านได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว จากข้อมูลสถิติการพิมพ์ทั้งในส่วนของ
 ยอดจำนวนพิมพ์และจำนวนครั้งที่จัดพิมพ์ ทำให้สามารถมองเห็นได้ว่าผู้ที่ “อ่านออกเขียน
 ได้” ในชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาได้เพิ่มปริมาณขึ้นอย่างรวดเร็ว ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้
 หมายความว่า การเสพด้วยการฟังก็ยังคงมีอยู่ควบคู่กัน

ผู้เสพในระดับชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ยังคงนิยมเสพวรรณกรรมร้อยกรองประเภท
 นิทานประโลมโลกมากกว่าวรรณกรรมประเภทอื่นๆ ทั้งนี้คงจะเป็นเพราะมีเนื้อเรื่องที่สนุก
 สนาน่าติดตาม สามารถให้ความบันเทิงได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ เรื่องประเภทนี้ยังเหมาะ
 สำหรับการนำไปใช้สวดหนังสือและแสดงหนังสือมากกว่าเรื่องประเภทอื่น จึงย่อมได้รับ
 ความนิยมสูงกว่า ดังนั้นจึงไม่เป็นเรื่องที่น่าแปลกประการใดที่หนังสือเหล่านี้ล้วนเป็น
 ประเภทที่จัดพิมพ์เพื่อจำหน่ายทั้งสิ้น ในขณะที่วรรณกรรมประเภทอื่นๆ ส่วนใหญ่จะแพร่
 หลายอยู่ในวงแคบกว่านิทานประโลมโลก การจัดพิมพ์ก็จะพิมพ์เพื่อแจกเป็นที่ระลึกใน
 โอกาสต่างๆ มากกว่าจะจัดพิมพ์เพื่อจำหน่าย

เรื่องที่ได้รับการนิยมนิยามจากผู้อ่านในระดับชาวบ้านอีกประเภทหนึ่งก็คือ วรรณกรรมคำสอน ซึ่งจากสถิติการพิมพ์ผลงานวรรณกรรมคำสอนของนักประพันธ์บางคน พบว่ามียอดการพิมพ์ที่สูงมาก

3 ลักษณะรูปแบบของวรรณกรรม

สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์¹ กล่าวถึงรูปแบบของวรรณกรรมว่า แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ รูปแบบของลักษณะคำประพันธ์อันได้แก่ ฉันทลักษณ์ทางการประพันธ์ประเภทต่างๆ และรูปแบบซึ่งเป็นขนบนิยมในการดำเนินเรื่อง เช่น การเริ่มต้นด้วยบทไหว้ครู ขนบในการพรรณนาความในนิราศ เป็นต้น ดังนั้นในการวิเคราะห์รูปแบบของวรรณกรรมท้องถิ่นใน ยุคการพิมพ์ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ทั้งที่ลักษณะคำประพันธ์ และขนบนิยมในการเดินเรื่อง

3.1 ลักษณะฉันทลักษณ์

ในขณะที่วรรณกรรมท้องถิ่นแบบเก่าใช้นิยามใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์เป็น พื้น มีใช้คำประพันธ์ประเภทกลอนบ้างแต่ไม่มากนัก แต่ ฉันทลักษณ์ที่ใช้ในยุคนี้ใช้กลอน เป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกหรือเรื่องหนัง ตะลุงและวรรณกรรมคำสอน เกือบทั้งหมดจะแต่งเป็นกลอนสุภาพ ส่วนฉันทลักษณ์ ประเภทอื่นๆ พบว่ามีการใช้เกือบทุกชนิด ทั้งกาพย์ โคลง ฉันท์ ร่าย ตลอดจนฉันทลักษณ์ ของเพลงพื้นบ้านบางประเภท ทั้งของท้องถิ่นภาคใต้และภาคกลาง เช่น กลอนเพลงบอก กลอนเพลงพวงมาลัย กลอนคอกสร้อย เป็นต้น

3.1.1 กลอน

คำประพันธ์ประเภทกลอนเป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่ได้รับความนิยมสูงสุดในยุคนี้ มีทั้งที่แต่งเป็นกลอนสุภาพ กลอนกลบท กลอนหก กลอนสี่ กลอนเพลงบอก กลอน คอกสร้อย และ กลอนสักวา โดยพบว่ากลอนสุภาพ เป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่ได้รับความนิยมมากที่สุด วรรณกรรมที่นิยมแต่งด้วยกลอนสุภาพ มีทั้งที่เป็นนิทานประโลมโลก นิยาย หนังตะลุง วรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมนิราศ และร้อยกรองสมัยใหม่ ส่วนกลอนกลบท เป็นกลอนที่นิยมใช้ในการแต่งวรรณกรรมเพื่อการแสดงหนังตะลุง โดยผู้ประพันธ์จะ

¹สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. วรรณคดีวิเคราะห์. 2525. หน้า 43.

แต่งตามแบบที่กำหนดไว้ในหนังสือ “ขศกิด” อันเป็นหนังสือที่หนังสือตระกูลยี่สิบถือเป็นแบบในการแสดงมาตั้งแต่โบราณมาตั้งแต่ในอดีต วรรณกรรมที่ปรากฏกลอนกลบทย่อมมากและมีความโดดเด่นมาก คือ เรื่องกลั่นกรอบแก้ว นอกจากนั้นแล้วในวรรณกรรมหนังสือตระกูลยี่สิบยังมีกลอนหกและกลอนสี่แทรกอยู่ด้วย ซึ่งเป็นการแต่งให้สอดคล้องกับศิลปการแสดงของหนังสือตระกูลนั้นเอง

กลอนเพลงบอก เท่าที่พบ เป็นคำประพันธ์ที่แทรกอยู่ในหนังสือเรื่อง “ตำนานพระบรมธาตุคำกลอน” ของ พระมหาอุทัย พิลิสต์พงษ์ วัดท่าหิน อำเภอสทิงพระ

สำหรับกลอนคอกสร้อย กลอนสักวา กลอนเพลงพวงมาลัย ซึ่งเป็นกลอนเพลงของภาคกลาง พบในผลงานของนักประพันธ์รุ่นใหม่ เช่น เรื่องคอกสร้อยกสิกรรม ของ วรรณ กภสุวรรณ และเรื่อง “เพลงพวงมาลัย” ของ ขุนมนตรีบริรักษ์ เป็นต้น

3.1.2 กาพย์

กาพย์ คำประพันธ์ประเภทกาพย์เป็นคำประพันธ์ที่นิยมใช้ในการแต่งวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้มาตั้งแต่ยุคเก่า แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าในยุคนี้ใช้กาพย์น้อยลงกว่าเดิมมาก โดยเฉพาะวรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกซึ่งแต่เดิมนิยมแต่งด้วยกาพย์ชนิดต่างๆ เป็นส่วนใหญ่ จะอย่างไรก็ตาม กาพย์ก็ยังเป็นที่นิยมอยู่บ้างในกรณีที่มีการแต่งวรรณกรรมที่เกี่ยวกับศาสนา หรือคำสอน เช่น เรื่อง เทศนาสัมปทา กาพย์ยานี เข้าใจว่าทำไมกันหนอ? ของ พระอนุศาสนาจารย์จิตต์ รตนโชติ เรื่องลายลักษณ์พระบาท ของนายไผ่วงศ์ อุดตโรพร ประวัติพระบรมสารีริกธาตุ วัดไชยมงคล สงขลา ของ สัน สังข์สุวรรณ เป็นต้น กาพย์ที่พบในยุคนี้มี 3 ชนิด คือ กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉก 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28

3.1.3 โคลง

โคลง คำประพันธ์ประเภทโคลงนิยมใช้แต่งวรรณกรรมขนาดสั้นที่มีลักษณะเป็นวรรณกรรมสมัยใหม่มากกว่าที่ใช้ในการแต่งวรรณกรรมเรื่องยาว โคลงที่ใช้พบเฉพาะโคลงสี่สุภาพเท่านั้น ส่วนโคลงประเภทอื่นๆ ไม่พบในขณะนี้ เช่นผลงานเรื่อง การศึกษานิเทศ ของ ขุนมนตรีบริรักษ์ ยุทธภักดิ์ ของ คำเนิน บุญรัตเศรษฐี เป็นต้น

3.1.4 ฉันท์

ฉันท์ ฉันท์เป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่ไม่ค่อยนิยมใช้กันมากนัก มีวรรณกรรมเพียง

ไม่กี่เรื่องที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทนี้ เท่าที่พบมีเรื่อง กุกกุโรวาทชาดกคำฉันท์ ของ สามเณรฐานิสฺสโร แก้ว จันทรวัดน์ ซึ่งแต่งด้วยฉันทลักษณ์และกาพย์ เป็นต้น

3.1.5 ร่าย

วรรณกรรมที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทง่ายที่ค้นพบมีเพียงเรื่องเดียว คือ ผลงานวรรณกรรมคำสอนซึ่งแปลมาจากต้นฉบับภาษาบาลี ของขุนมนตริบวรวิทย์ (พ. ศิริธร) โดยผู้ประพันธ์จะเรียกว่า “กลอนร่าย” เป็นวรรณกรรมคำสอนขนาดสั้น

นอกจากนี้ ยังพบว่าในยุคนี้มีการแต่งวรรณกรรมด้วยคำประพันธ์หลายชนิดในเรื่องเดียวกัน เรื่องใช้หลากหลายมากก็คือเรื่อง “พระบรมธาตุคำกลอน” ของ พระมหาอุทัย พิสิสฺสพงศ์ ซึ่งแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทต่างๆ คือ กาพย์ยานีหรือยานีลำน้า กาพย์ฉับงา กาพย์สุรางคนางค์ อินทรวชิรฉันทน์ วสันตดิถีฉันทน์ กลอนแปด กลบทสะบัดสะบั้ง และ กลอนเพลงบอก หรือเพลงบอก 22

3.2 ขนบนิยมทางการประพันธ์บางประการ

ขนบนิยมหรือธรรมเนียมนิยมในการประพันธ์ เป็นลักษณะทางการประพันธ์ที่ยึดถือเป็นแบบแผน ในวรรณกรรมแบบเก่า มีขนบนิยมที่น่าสนใจหลายประการ ดังผลการวิจัยของอุดม หนูทอง¹ ที่ศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทนิทานประโลมโลก พบว่าในนิทานประโลมโลกจะมีขนบนิยมที่สำคัญอยู่ 3 ประการ คือ การไหว้ครู การออกตัวของกวี และการบรรยายหรือการพรรณนาเข้าแบบ ซึ่งเมื่อวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นในยุคการพิมพ์ก็พบว่า วรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ส่วนใหญ่จะยังคงรักษาขนบนี้เอาไว้ ยกเว้นวรรณกรรมของนักประพันธ์กลุ่มสมัยใหม่ที่ได้ปรับเปลี่ยนไปตามวรรณกรรมสมัยใหม่ในเมืองหลวง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.2.1 การไหว้ครู

วรรณกรรมท้องถิ่นในยุคการพิมพ์ส่วนใหญ่ยังคงมีบทไหว้ครู โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมที่เป็นเรื่องขนาดยาว แต่เมื่อเปรียบเทียบกับเนื้อหาของบทไหว้ครูของวรรณกรรม

¹อุดม หนูทอง. วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก. ม.ป.ป.

ในยุคนี้กับวรรณกรรมแบบเก่า พบว่ามีเนื้อหาหลายประการที่แตกต่างกัน และน่าจะเป็น
ขนบอย่างหนึ่งด้วย เนื้อหาของบทไหว้ครูของวรรณกรรมแบบเก่าที่เหมือนกันก็คือการไหว้
พระรัตนตรัย นอกจากนั้นก็จะมีการไหว้เทวดา เช่น พระวิษณุ พระอิศวร จากนั้นก็จะเป็น
การไหว้บิดามารดา พระอุปัชฌาย์อาจารย์ และไหว้ลายลักษณ์ เป็นต้น เช่นบทไหว้ครูใน
เรื่อง สุวรรณหงส์ ว่า

หัตถ์ดั่งเกล้าผม	ถวายเป็นมงคลไครรัตน
นบบาทพระศาสดา	งามรจนาทั้งคู่เคียง
กองจักรลายลักษณ์ใหญ่	รูปสัตว์ในเต็มรายเรียง
ร้อยแปดประการเที่ยง	ข้าโอนเอียงเศียรบูชา
นบธรรมคำพรอรรถ	โดยพระตรัสเทศนา
ดั่งต้นพระโสดา	อรหัตตาปริโยสาน
มรรคสี่แลผลสี่	จัดผู้มีสี่ประการ
หนึ่งเล่าพระนิพพาน	ครบเป็นเก้าแควมรรคผล
ปฏิบัติปิฎกโสตร	ไหลจากโอษฐ์พระทศพล
โสฬสเป็นประณม	เทพทุกกรมภูมิเทวัญ
จงช่วยอวยวรา	แก้ตัวข้าผู้แต่งฉันท
นิยายให้พ้องกัน	จะนิพนธ์ประโยคกลอน
	(หลวงพทุทธราชศักดิ์ : สุวรรณหงส์)

ในขณะที่ในวรรณกรรมยุคการพิมพ์ส่วนหนึ่งจะยังคงไหว้ครูตามเนื้อหาเดิมอยู่
และเพิ่มเนื้อหาในส่วนที่เกี่ยวกับชาติและพระมหากษัตริย์ ตลอดจนการชมบ้านเมือง ดังเช่น

ไหว้คุณแก้วทั้งสามนามรัตน	นะมัตถุรัตนังตั้งเกษ
องค์พระพุทธเจ้าเข้าสู่ศัตถ์	ส่องโลกาให้สว่างทางธรรมโม
ได้สั่งสอนเทศนาพระธรรมโม	ยังสู่ทิศนิพพานท่านสุขโข
ยังพระธรรมคำสอนอภินิหาร	ไว้ในโลกาโลกาของเรา
ทั้งแปดหมื่นสี่พันนั้นไม่เบา	เป็นบทบาทมีหลักเหมือนปีกเส
เรียกพระไตรปิฎกยกเป็นสาม	ผู้ใดเอาปฏิบัติขจัดมาร
ยังพระสงฆ์รักษาพยายาม	พระสงฆ์ตามปฏิบัติขจัดนาม
	สืบรอยตามพุทธเจ้าดังกล่าว

อรหัตต์ทั้งหลายได้ชูคำ
 อริยะสงฆ์องค์กัสสปปรารภมา
 แลให้วิญญชนนีชนกนาถ
 ท่านปกปักรักษาซึ่งกายี
 อยู่ในครรภ์ท่านนั้นสูดนม
 เครื่องเผ็ดร้อนแม่มีได้รับภูษา
 ส่วนว่าพ่อเป็นทุกข์ให้ขุกเข็ญ
 งานทุกสิ่งสารพัดจัดเตรียมไว้
 ทั้งน้ำร้อนก้อนเส้าเผ้าถนอม
 ลำบากเหลือเมื่อเราทรมาน
 ยังอีกคุณอุปัชฌาย์อาจารย์สวด
 ทั้งคุณครูผู้สอนซึ่งวิชา
 ยังบุญคุณจนเจิมเฉลิมภพ
 แก่กษัตริย์ถัด ๆ กันมาไว
 ภูมิพลอดุลยเดชเกษมกระษัตริย์
 องค์พระราชินีผู้ปรีชา
 ในประเทศขอบเขตชาวไทยพุทธ
 บ้านเมืองเราเหล่าไทยในดินดอน
 ทางเหนือใต้ได้มี ร.ฟ.ท.
 ส่งสินค้าแจกจ่ายรายตำบล
 บริษัทการบินถิ่นเวหน
 อากาศยานผ่านผืนบินคะเน
 บรรทุกคนขนสินค้ามาจังหวัด
 จากดอนเมืองมาได้ไม่เคียดร้อน
 ถึงสงขลาคลัตลยไปสิงคโปร์
 เรือกลไฟใหญ่่น้อยลอยคงคา
 ขาตลิ่งเรือวิ่งเที่ยวส่งคน
 เรือน้อยๆ เข้าคลองไม่ต้องเดิน
 โลกนิยมชมชอบประกอบศิลป์

ที่ได้ทำโอวาทพระศาสนา
 สังกายนาร้อยกรองถูกต้องดี
 ขอกราบบาทยกวางหว่างเกษี
 ให้เป็นที่รอดพ้นตลอดมา
 บำรุงพร้อมประคองเคียงเลียงรักษา
 กลัวกายาถูกนั้นจะอันตราย
 ต้องจำเป็นพยายามความทั้งหลาย
 มคหมอได้หามาพยาบาล
 จัดไว้พร้อมพื้นไฟในสถาน
 อยู่ในครรภ์กันดานพระมารดา
 ท่านได้บวชเข้าพเจ้าคราวันนั้นหนา
 ให้ศึกษาขีดเขียนเล่าเรียนไป
 รักษาหลบแหล่งหล้าสุธาใหญ่
 จนถึงในรัชกาลที่ผ่านมา
 เถลิงรัชไพโรพลชนสุชา
 ได้ปกครองไพร่ฟ้าสถาวร
 อุดมสุดคั่งคับสลับสอลอน
 อยู่ถาวรสนุกไปทุกคน
 เล่นติดต่อกันตามจังหวัดไม่ขัดสน
 มีรถยนต์นำพาถึงคาม
 รับส่งคนเร็วพลันมิหันเห
 ข้ามทะเลมหาสมุทรไม่หยุดย่อน
 มนุษย์ผัดหมุนทันไม่ผันผอน
 ลงนครภูเกิดเสร็จแล้วมา
 นับว่าไซว์ตามสมัยใจहरणा
 เข้าเทียบท่าอย่างสบายให้เจริญ
 ไม่ตกหล่นพากันก็สรรเสริญ
 เพราะเจริญตามสมัยวิสัยตา
 ทำเรื่องบินลอยเร่ตามเวหา

วิทยาศาสตร์ฉลาดขึ้นนานา
 วิทย์ส่งเสียงสำเนียงบอก
 ช่วงฉลาดจับธาตุเข้ามาพลัน
 ต่อแต่นี้สุดที่จะแจ้งบอก
 ฉันทุเล่เล่นเป็นกลอนอักษรไทย

ทำไฟฟ้าสว่างเหมือนกลางวัน
 อยู่บางกอกฟุ้งเมืองเราอาสนัน
 ผสมกันดินน้ำและไฟลม
 เพราะท่านออกเที่ยวควรรู้สมัย
 ต่อนี้ไปจะแสดงแจ้งกิจจา
 (พระคลี ทิฎฐปณฺญ : กตัญญูคำกลอน)

นอกจากนั้น ในบางเรื่องอาจมีการไหว้ผู้นำหรือผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชน คือ ผู้ใหญ่บ้านและกำนันด้วย ดังบางตอนจากเรื่อง “ภายิตพาเลือก” ของ ทอง นวลศรี

หมู่ที่สองนายสมปองเป็นผู้ใหญ่
 เปรียบเหมือนไทรใบดกร่มปกพอ
 เจ้าตำบลเป็นคนที่มีหลัก
 ชื่อนายเลือนๆ ชื่อล้อมานาน
 ท่านปกครองตำบลเป็นคนใหญ่
 ตำบลเกรียะเป็นสุขสนุกกรัน
 ทั้งพ่อค้าชาวนาสบายสิ้น
 แปรคหมู่บ้านท่านยกไม่ตกต่ำ

ทองอาศัยอยู่ใกล้บอกไม่หลอ
 มีเหล้ากอโคใหญ่ใจเบิกบาน
 อาริรักทั่วไปแผ่ไพศาล
 ทางราชการจัดให้ได้กำนัน
 เพื่อเย็นใจเป็นสุขไปทุกหลัน
 เพราะกำนันชื่อสุดยุติธรรม
 เจ้าท้องถื่นซุซุบอุปถัมภ์
 จัดให้ทำสวนครัวทั่วทุกคน
 (ทอง นวลศรี : ภายิตพาเลือก)

3.2.2 การออกตัวของกวี

การออกตัวของกวี เป็นลักษณะของการแสดงออกถึงการถ่อมตัวของผู้ประพันธ์ โดยมักจะกล่าวในทำนองว่าเพ่งหัดแต่งบ้าง มีความรู้ความสามารถน้อยบ้าง ลักษณะการออกตัวเช่นนี้ยังคงอยู่มีอยู่ แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่า ในหลายๆ เรื่อง ผู้ประพันธ์จะบอกเรื่องราวส่วนตัวไว้ด้วยว่าอยู่ที่ไหน ได้รับการศึกษาอย่างไร เป็นต้น ดังตัวอย่าง

ข้าชื่อพร้อมนามสกุล-รักษากาญจน์
 ขอคุณครูอุปัชฌาย์ผู้อาจารย์
 ที่ประคองรู้เรื่องราวเล่าแถลง
 สู้ทนยากอยากทำเป็นคำกลอน

ไม่เชียวชาญเชิงกลอนอักษรสาร
 โปรดประทานช่วยอ่านวยพร
 ย่อมเห็นแจ้งจริงประจักษ์ตามอักษร
 แต่ยังอ่อนด้วยไม่เคยเลลขความ
 (พร้อม รักษากาญจน์ : ราตรีสวรรค์)

3.2.3 การบรรยายหรือพรรณนาเข้าแบบ

ในการพรรณนาความที่มีลักษณะของการชมธรรมชาติ ชมความงามของตัวละคร ชมบ้านเมือง หรือบทพรรณนาคร่ำครวญต่าง ๆ ล้วนมีแบบแผนในการเขียน เช่น มักถือเอาความไพเราะของถ้อยคำมากกว่าความสมจริง ดังตัวอย่างบทชมธรรมชาติในเรื่องแก้วสองภาค ของ หนูแก้ว นครจันทร์ ว่า

ออกทุ่งนาอากาศปราศเมฆหมอก	อาทิตย์เพ่งเปล่งออกทะลอส่อง
คือพยับแดดกลักร้อนพระองค์	จักระพงศ์เหงื่อพรายไพร่นาจร
พอบ่ายคล้อยหน้อยหนึ่งถึงป่ากว้าง	มีทุกอย่างควนเงินเนินสิงขร
พฤษชาติดาดดาอรชร	ต่างซับซ้อนก้านใบเล็กใหญ่โต
ต้นไม้ดอกออกช่อละออเอี่ยม	ดูยอดเยียมอย่างยิ่งเคียงกิ่งไถ
ทั้งเหลืองแดงขาวม่วงพวงใดๆ	ชื่อขงโคโยทะกาसारะภี
มีสลับซับซ้อนซ้อนกิ่งใบ	คู่องใสงามระยับสลับสี
พระพายพัดกวัดแกว่งแสดงดี	เกสรศรีฟุ้งกระจายตามสายลม
แมลงภู่มู่ผึ้งบินคลึงเกล้า	แล้วเลยเข้าอาบละอองฟุ้งผสม
เสียงหึ่งหือพือปีกหลักสายลม	แล้ว ... มาลีบาน

(หนูแก้ว นครจันทร์ : แก้วสองภาค)

หรือในบทการเดินทางของตัวละครในเรื่อง “ลอยวาริน สิ้นสุพรรณ” ของ เสือ ชำนาญภักดี ที่บรรยายไปตามขนบทางการประพันธ์มากกว่าที่จะบรรยายถึงสภาพความเป็นจริง ว่า

ฝ่ายองค์พระลอยวารินปิ่นนระรา	ทรงปีกษาสีอำนาจชาติประสม
ฝ่ายเจ้าสัตว์อัฉนาปีกปีกกวักลม	เทือนพนมเนินผาสุธาคล
ทียบดินโลกโคดผลูตูเมฆ	กวัคปีกดังเทือนก้องห้องเวหน
ทรรทิกมารร้ายนำไพร่พล	ลอยเมฆบนตามนายไม่ห่างไกล
ด้วยอำนาจฤทธิ์ธรรพลักษณ์	เสียงคึกคักเทือนลำเนาภูเขาใหญ่
ราชสีห์หิมิงหิงวังกใจ	กวางช้างไพรชอกซอนวิ่งซ้อนกาย

(เสือ ชำนาญภักดี : ลอยวาริน สิ้นสุพรรณ)

การพรรณนาถึงธรรมชาติและสัตว์ป่าที่ปรากฏในคำประพันธ์ที่ยกมานี้จึงเป็นเพียง

การพรรณนาไปตามขนบมากกว่าที่จะสะท้อนให้เห็นถึงสภาพความจริงได้ทั้งหมด

3.3 ขนบนิยมบางประการของวรรณกรรมที่ใช้ในการแสดงหนังตะลุง

หนังตะลุงเป็นศิลปการแสดงที่มุ่ง “เล่าเรื่อง” หรือเล่านิทาน แต่เดิมไม่ได้มีการแต่งเรื่องเพื่อการแสดงหนังตะลุงโดยเฉพาะ แต่นายหนังตะลุงจะนำเอาเรื่องจากวรรณคดีหรือนิทานชาดกมาดัดแปลง ดังที่ฉิ้น อรมุต¹ และอ้อม จิตต์ภักดี² เล่าว่า หนังในยุคเก่าที่นิยมนำเอา วรรณคดีเก่าๆ มาดัดแปลงเพื่อใช้แสดง เช่น เรื่องรามเกียรติ์ จันทโครพ คาวี สังข์ทอง โกมินทร์ พระอภัยมณี เป็นต้น ต่อมาจึงมีการคิดโครงเรื่องขึ้นมาเองบ้าง มีผู้คิดโครงเรื่องให้บ้างโดยนายหนังจะนำเอาไปดัดแปลงใช้เอง แม้แต่เรื่องหนังตะลุงที่มีผู้เขียนขึ้นและพิมพ์ขาย ถ้าจะนำไปใช้แสดงก็จะดัดแปลงให้เหมาะสมอีก วรรณกรรมที่ใช้ในการแสดงหนังตะลุงโดยตรงในยุคแรกๆ จึงน่าจะไม่มี แต่ด้วยความที่หนังตะลุงเป็นศิลปการแสดงที่ได้รับความนิยมสูง จึงเริ่มมีผู้แต่งเรื่องขึ้นมาเพื่อให้เหมาะสมกับการแสดงหนังตะลุงมากขึ้นแล้วในทศวรรษ 2480 ดังจะเห็นได้จากผลงานเรื่อง “กลืนกรอบแก้ว” ของ เสือ ชำนาญภักดี ที่มีขนบนิยมบางประการสอดคล้องกับการแสดงหนังตะลุง และหลังจากนั้นก็พบว่ามีการแต่งขึ้นเพื่อใช้ในการแสดงหนังตะลุงที่พิมพ์จำหน่ายอีกหลายเรื่องในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา และมีน่าสังเกตว่า วรรณกรรมที่ใช้เพื่อแสดงหนังตะลุงเหล่านี้ได้มีพัฒนาการที่เกี่ยวกับขนบนิยมทางการประพันธ์ให้สอดคล้องกับการแสดงหนังตะลุงเรื่อยมา

ผู้วิจัยพบว่า วรรณกรรมเพื่อการแสดงหนังตะลุง ใช้รูปแบบทางการประพันธ์ประเภทกลอน โยกลอนที่ใช้จะมีทั้งกลอนสุภาพ กลอนกลบท กลอนหก กลอนสี่ ตามลักษณะและบทบาท ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร ในการดำเนินเรื่องก็จะมีการแทรกบทเจรจาทั้งที่เป็นร้อยกรองและร้อยแก้ว ผสมผสานกันไป ซึ่งจากการศึกษา วรรณกรรมที่ใช้ในการแสดงหนังตะลุงบางเรื่อง พบว่า วรรณกรรมที่ใช้เพื่อการแสดงหนังตะลุงมีพัฒนาการทางรูปแบบคำประพันธ์ที่น่าสนใจดังนี้

¹ฉิ้น อรมุต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุโกโส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดธรรมโฆษณ์ ตำบลตงทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2545.

²อ้อม จิตต์ภักดี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุโกโส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 452/3 ตลาดครึกภูมิ อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ.2544.

ประการที่ 1. ช่วงแรกถึงต้นทศวรรษ 2490 เป็นยุคที่แต่งเป็นคำประพันธ์ประเภท ร้อยกรองล้วน มีการสอดแทรกบทเจรจาของตัวละครไว้ด้วย แต่เจรจาเป็นร้อยกรอง หรือ การกำหนดให้ตัวละครขับกลอนได้ตอบกันนั่นเอง ผลงานที่เด่นชัดที่สุด คือ เรื่องกลืนกรอบ แก้ว ของ เสือ ชำนาญภักดี

นอกจากนั้นแล้ว รูปแบบของวรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกหรือนิทาน คำกลอน นับเป็นรูปแบบที่สอดคล้องและสามารถปรับไปใช้ในการแสดงหนังตะลุงได้เป็นอย่างดี ในยุคนี้จึงเกิดวรรณกรรมเพื่อการแสดงหนังตะลุงขึ้นแล้ว และเรื่องที่มีการพิมพ์ จำหน่ายในช่วงแรกๆ น่าจะเป็น เรื่อง กลืนกรอบแก้ว ของ เสือ ชำนาญภักดี นั่นเอง รูปแบบ การประพันธ์ของเรื่องกลืนกรอบแก้ว เพียงแต่รูปแบบของกลืนกรอบแก้วยังไม่เป็น วรรณกรรมหนังตะลุงโดยสมบูรณ์แบบเหมือนยุคหลังๆ แต่สิ่งที่น่าจะยืนยันได้ถึงการใช้ ประโยชน์เพื่อการแสดงหนังตะลุงของวรรณกรรมเรื่องนี้ นอกเหนือจากคำบอกเล่าของผู้คน รอบทะเลสาบแล้วก็คือตัวของวรรณกรรมเองที่มีหลายตอนที่ผู้ประพันธ์แต่งบทเจรจาเป็นคำ กลอนตามแบบของหนังตะลุงรุ่นเก่า ดังเช่น บทเจรจาระหว่างสร้อยจินดา กับ พาลพิภพมาร ว่า

โฉมเจ้าสร้อยจินดาอุพาพัศตร์ ไม่คร้ามยักษ์ตอบไปด้วยใจหาญ
ฮ้ายอุบาทว์ชาติสุนัขยักษ์สาทาล ไปเอามารคามึงให้ถึงใจ ให้ถึงจิตที่เื่อง
คิดอยากบุตรา ยักษ์ชั่วช้าพุดเลือกเกลือกไกล อันตัวเราไม่ปลงตกลงใจ
ยอมบรลัสมิให้ต้องเป็นสองชาย

เจ้าไม่เอากับพี่นี่บอกตรง ที่จะคงชีวาอย่าหนีหมายฯ
ไม่เอาแน่ท่านจงมล้างให้วางวาย มิเสียดาในชีพชีวันต์ เราเปล่า
หัตถ์ยักษ์ทำระยำจิตต์ อาวุธคิดหัตถาคงอาสันต์ พี่ทิ้งบองลงดูมาสู้กัน
จะจูบให้ตายฉันไม่ทันรบ
จูบแม่หมิงจึงจะสมอารมณ์มาด จูบไม่พลาดจูบให้ตายได้ทำศพฯ
ได้ฟังนางเจ้าหัตถาว่าจะคบ เห็นงามครบถอยหยายเสียดาบนาง
แล้วปลอบว่าตัวพี่นี่หวลโกรธ ชายขอโทษนวลน้องอย่าหมองหมางฯ
ท่านอย่าปล่อยให้เมื่อเหนื่อยลูกกาง เอ็งด่วนมล้างเราให้บรลัสมิราญฯ
(เสือ ชำนาญภักดี : กลืนกรอบแก้ว)

ประการที่ 2 ช่วงต้นทศวรรษ 2490 ถึง 2503 เป็นยุคที่เริ่มมีการสอดแทรกบท

บรรยายและเจรจาที่เป็นร้อยแก้วลงไปด้วย เช่น ในเรื่อง ลอยวารินสินสุบรรณ เล่ม 6 ของ เสือ ชำนาญภักดี มีแทรกไว้บางตอนดังนี้

ฝ่ายองค์พระหน่อร้อยลอยวาริน	ทรงสัตว์บินข้ามเงินเนินไพรสาณฑ์
พร้อมพหลพลพวกระบิร	ตามภูบาลเจ้าพระยานำหน้าจร
เห็นท้าวเหาะลอยถ้ำพาสงสัย	ต่างคู่ไปที่ทางหว่างสิงขร
เห็นเป็นกองทัพใหญ่ในคงคอง	พงศนิกรลอยวารินผินพักตรา
พระคำรัสตรัสด้วยทรรทิ	พวกข้าศึกหรือพวกใดในป่าหา
หรือกองทัพยกพราจากพารา	คุณลุงถ้าเรายู่ดูแปลกใจ

(ต่อไปนี้พระลอยวารินเห็นพระยาปราบพาล เหาะลอยถ้ำเป็นอัน สงสัย แล้วคู่ไปในป่าเห็นกองทัพอยู่กลางมรรคา แล้วตรัสปรึกษามารทรรทิ นั้นะพีมารทรรทิ คุณคู่ไปในหว่างเขาโน้นซิ ดูเหมือนจะเป็นกองทัพ และ คุณลุงท่านก็เหาะลอยถ้ำเรายู่ คงจะมีเหตุสักอย่างเป็นแน่

ทรรทิตอบว่าถูกแล้วพระเจ้าคะ คงจะมีเหตุเสียจริง เจ้าพระยาปราบพาลท่านรอถ้ำพระองค์อยู่)

ทรรทิตอบว่าทัพข้าศึก	ที่ก็นึกประหลาดจิตต์คิดสงสัย
อีกเจ้าพระยาถ้องค์พระทรงชัย	ต้องคว่นไปถามดูให้รู้การ

(เสื่อ ชำนาญภักดี : ลอยวาริน สินสุบรรณ)

จากพัฒนาการของรูปแบบดังกล่าวจะเห็นได้ว่า วรรณกรรมในกลุ่มนี้เป็น วรรณกรรมที่มีเป้าหมายในการแต่งเพื่อใช้ในการแสดงหนังสืออย่างชัดเจน และสามารถ นำไปปรับใช้ได้ที่น่าสนใจ โดยจะมีทั้งเรื่องที่ทำให้ผู้แสดงหรือนายหน้าไปปรับใช้ และ ที่ให้นายหน้าสามารถนำไปใช้ในการแสดงได้ทันที ทำให้เชื่อได้ว่า นับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา การแต่งวรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกส่วนใหญ่จะแต่งขึ้นเพื่อใช้ในการ แสดงหนังสือมากกว่าจะเพื่อการอ่านอย่างเดียว โดยวรรณกรรมเหล่านี้จะมีการใช้บท กลอนในลักษณะต่างๆ ที่สามารถนำไปใช้แสดงได้ดีกว่าใช้วรรณกรรมหรือหรือวรรณคดี เก่าๆ เช่น การใช้กลอนหก กลอนสี่ และกลอนกลบท เป็นต้น มีการสอดแทรกบทเจรจาทั้ง ที่เป็นการเจรจาเป็นบทกลอนและเจรจาเป็นร้อยแก้ว มีการเขียนบทบรรยาย และบางครั้งก็มี การสอดแทรกบทเพลงให้ตัวละครขับร้องอีกด้วย ดังเช่น ในเรื่อง “สายเลือดทรยศ” ของ พร้อม วรรณบวร เป็นต้น

นอกจากนี้ ในวรรณกรรมเหล่านี้ยังปรากฏขนบของการแสดงหนังตะลุงประการหนึ่งก็คือ จะมีการสอดแทรกบทพรรณนาหรือบทบาทของตัวละคร(ที่มักจะเป็นตัวตลก) ที่ไม่สอดคล้องกับเวลาและยุคสมัยของเรื่อง หรืออาจจะเรียกว่าเป็น “บทนอกเรื่อง” หรือ “บทไม่เข้าเรื่อง” โดยในเรื่อง “กลั่นกรอบแก้ว” จะเห็นพัฒนาการของขนบนี้อย่างชัดเจนที่สุด โดยในครั้งแรกของเรื่องซึ่งจากหลักฐานการตีพิมพ์ทำให้เชื่อได้ว่า แต่งขึ้นก่อนปี พ.ศ.2190 จะไม่ปรากฏลักษณะที่เป็น “บทนอกเรื่อง” ชัดเจนนัก ในขณะที่เนื้อเรื่องในครั้งหลังนั้นจะปรากฏอย่างชัดเจน ดังปรากฏในบทของ “ครูบี” ว่า

ที่ปรากฏชัดเจนเป็นเรื่องแรกๆ ก็เห็นจะเป็นในเรื่องแก้วสองภาค ดังจะเห็นได้จากการที่เท่งและหนูขี้มียศเป็นทหารชั้นสิบตรี ในขณะที่เนื้อเรื่องเป็นเรื่องยุคโบราณ หรือการเดินทางไปเอาตัวยาเพื่อมารักษาแก้วสองภาคที่เท่งเดินทางไปถึงกรุงเทพฯ ก่อนแล้วจึงนั่งเครื่องบินมาลงที่สงขลา โดยสารรถไปต่อไปถึงพัทลุง เพื่อจะเอาวานยาที่ทำมึหร้า การเดินทางกลับเมืองของเจ้าชายที่มีการแจ้งข่าวด้วยโทรเลข และนำรถยนต์มารับ ดังคำกลอนบางตอนว่า

ในที่แรกๆ ไปถึงกรุงเทพฯ	จะเล่าพอสังเขปตามเหตุผล
ได้ขอบัตรอนุญาตประจำตน	ช่วยรื้อนรณได้ชัดจากรัฐบาล
ไปดอนเมืองโดยสารเครื่องบินจำกัด	ของบริษัทไทยพาดังว่าขาน
สองชั่วโมงถึงสงขลาไม่ช้านาน	จะโดยสารรถไฟไปไม่ทัน
คืนนั้นพักสงขลาแสนสนุก	เพื่อปล่อยทุกข์เฝ้าแกะชะแรขันธุ์
ไปสนามเทศบาลวิกาลนั้น	ไค้งนักกรรมงามฆ่าแล้วร้าว
	(หนูแก้ว นครจันทร์ : แก้วสองภาค)

ซึ่งลักษณะเช่นนี้ในยุคหลังๆ ก็มีปรากฏชัดเจนขึ้น จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นขนบอย่างหนึ่งของเรื่องหนังตะลุงในยุคต่อมา เช่นในเรื่อง แก้วผรอด ของ แดง นักปราชญ์ ที่มีการแทรกบทพูดร้อยแก้วไว้ด้วยตลอด

(คำพูด) เมื่อนางภิกษุณีเข้ามาณรู้เรื่องเรียบร้อยแล้ว จึงตรัสบอกกับทูลมานตามเหตุผลที่เป็นไปทุกสิ่งทุกประการ

กระบี่ไพรพิงท่านพระมารดา	ดังสายฟ้าฟาดกายให้ตกยับ
ซูลิหัดถ์นั้มสการมารดาไทย	ข้าจะไปตอบแทนที่แก่นเคือง
ภิกษุณีตอบความตามขนบ	ในการรบนี้ไม่หอบไม่เหียง

แม้จะเกียจจะเล่าให้ยาวเรื่อง

ไปถึงเมืองก็ไม่หบการรบรา

.....

- (คำพูด) นางภิกษุณีบอกอนุมานว่า น้ำทิพย์ขวนนี้เทวดาท่านประทานให้ ถ้าผู้ใดยังไม่หมดอายุ ท่านบอกว่าตามแต่จะตายด้วยเหตุผลอะไร อาจจะคืนเป็นขึ้นมาได้ อนุมานตอบว่าถ้าเช่นนั้น เชิญมารดาออกจากถ้ำ ข้าพเจ้าจะจ้างเอาก้อนศิลาขนาดใหญ่ ปิดปากประตูถ้ำไว้ให้มีคิริด แล้วเชิญชวนนางภิกษุณีเป็นการคว่น

(ขึ้นกลอน) ขณะนั้นภิกษุณีผู้มีเวท

พร้อมด้วยยาอนุมานชาญฉกรรจ์

ไม่คิดคร้ามขามเข็ดระเห็ดเหาะ

หมายสำคัญมั่นจิตทิสอุคร

สำแดงเดชเดชากล้าขยัน

บากพักตร์หันขึ้นระหว่างกลางอัมพร

จิตจำเพาะธานีศรีไกรสร

ไม่หยุดหย่อนกระโดดคืบถึงเวียงชัย

(แดง นักปราชญ์ : แก้วผรอด)

พัฒนาการของการใช้รูปแบบคำประพันธ์ในวรรณกรรมเพื่อการแสดงหนังตะลุงนี้ น่าจะมีความสัมพันธ์กับขนบการแสดงหนังตะลุง ที่เพิ่มบทเจรจาเรื่อยแก้วของตัวละครเข้าไป แทนที่จะร้องโต้ตอบกันเป็นกลอนแบบโบราณ และน่าจะพัฒนาไปสู่การแต่งวรรณกรรมหนังตะลุงที่ผู้ประพันธ์เขียนบทเจรจาอย่างละเอียดรวมไปกับบทกลอน กลายเป็นรูปแบบเฉพาะของวรรณกรรมประเภทนี้ในยุคต่อมาในที่สุด

จึงเป็นที่น่าสนใจว่า กวีในยุคนี้จะได้รับอิทธิพลทางด้านรูปแบบคำประพันธ์ประเภทกลอนจาก “หนังสือวัดเกาะ” และนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ที่มีจำหน่ายอย่างแพร่หลายในยุคนั้นคงจะพบว่าคนในบริเวณลุ่มทะเลสาบในยุคที่ศึกษานิยมอ่านเรื่อง “พระอภัยมณี” หรือรู้จักเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่มากกว่าเรื่องอื่นๆ ในขณะที่คำประพันธ์ประเภทกาพย์ที่นิยมกันมากในยุคเก่าก็อาจจะลดความนิยมลง

4 เนื้อหาของวรรณกรรม

ลักษณะด้านเนื้อหาของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาที่พบในยุคนี้จะมีเนื้อหาที่หลากหลาย มีทั้งที่เป็นนิทานประโลมโลก วรรณกรรมคำสอน ดำนานและประวัติศาสตร์ นิราศ บทความ คำราชาและโหราศาสตร์ และร้อยกรองเสนอความคิด แต่ในที่นี้จะกล่าวในรายละเอียดเฉพาะวรรณกรรมที่เลือกศึกษาเท่านั้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 วรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลก

วรรณกรรมประเภทนิทานประโลมโลกส่วนใหญ่ที่แต่งขึ้นในช่วงนี้จะมุ่งเน้นเพื่อใช้ในการแสดงหนังตะลุง หรือประพันธ์โดยใช้ท่วงทำนองของการแสดงหนังตะลุง และเชื่อได้ว่าเป็นเรื่องที่กวีคิดสร้างสรรค์ขึ้นมาเองมากกว่าที่จะนำเอาเค้าโครงเรื่องหรือแต่งใหม่จากเรื่องของท้องถิ่นอื่นโดยตรงเหมือนกับพบในวรรณกรรมท้องถิ่นแบบเก่าบางเรื่อง เรื่องในกลุ่มนี้ เท่าที่สำรวจพบแล้ว เช่น กลิ่นกรอบแก้ว นางโนนกนกโนนาง และ ลอยวารินสินศุภรณ ของ เสือ ชำนาญภักดี แก้วสองภาค พรายประสิทธิ์ และนางแก้ว ของ หนูแก้ว นครจันทร์ แก้วผรอด ของ แดง นักปราชญ์ สายเลือดทรยศ ของ พร้อม วรรณบวร เป็นต้น

จะอย่างไรก็ตาม อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นก็ยังคงปรากฏชัดเจนในด้านของแนวคิดและอนุภาคของเรื่อง เช่น เรื่องกลิ่นกรอบแก้ว น่าจะได้รับอิทธิพลแนวคิดเกี่ยวกับการ “อวดารลงมาเพื่อปราบยักษ์” จากเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งเป็นเรื่องที่นิยมใช้ในการแสดงหนังตะลุงในยุคโบราณ โดยตัวละครสำคัญ ๆ จะเป็นเทวดาที่จุติลงมาเพื่อร่วมมือกันปราบยักษ์ที่สร้างความเดือดร้อนให้กับมนุษย์โลก เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสงครามระหว่างมนุษย์กับยักษ์ ตัวละครที่เป็นฝ่ายมนุษย์ก็จะมีทั้งลิง หมี และนก เหมือนเรื่องรามเกียรติ์ แต่จะเดินเรื่องเร็วกว่า ในขณะที่เรื่องแก้วสองภาคก็จะมีอนุภาคที่กล่าวถึงตัวละครเอกคือแก้วสองภาคถูกศรของศัตรูแล้วจะต้องหายามาช่วยชีวิตให้ทันก่อนที่จะถูกแสดงพระอาทิตย์เช่นเดียวกับการถูกหอกโมกขศักดิ์ของพระลักษมณ์ในเรื่องรามเกียรติ์ ในเรื่องแก้วผรอด ก็มีตัวละครสำคัญ คือ หนุมาน ซึ่งมีลักษณะและบทบาทแบบเดียวกับในเรื่องรามเกียรติ์ เป็นต้น

นอกจากนี้พบว่ามีวรรณกรรมนิทานประโลมโลกหรือวรรณกรรมที่ใช้แสดงหนังตะลุงที่มีกลวิธีในการวางโครงเรื่องน่าสนใจมาก คือ ผลงานของ หนูแก้ว นครจันทร์ 3 เรื่อง ได้แก่ แก้วสองภาค พรายประสิทธิ์ และนางแก้ว โดยผู้แต่งน่าจะแต่งเรื่องแก้วสองภาคก่อนเรื่องอื่นๆ จากนั้นก็นำเอาตัวละครจากแก้วสองภาคไปแต่งเป็นเรื่องใหม่อีก พรายประสิทธิ์ ในเรื่อง “พรายประสิทธิ์” ก็คือภาคหนึ่งของ “แก้วสองภาค” ที่ผู้ประพันธ์นำไปเป็นตัวละครแยกไปเป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก ในขณะที่ “นางแก้ว” ก็คือพฤติกรรมตอนหนึ่งของแก้วสองภาคนั่นเอง

กล่าวได้ว่า เนื้อหาของวรรณกรรมที่ใช้แสดงหนังตะลุงเท่าที่พบในยุคนี้จะเป็นเรื่องประเภทจักรๆ วงศ์ๆ ทั้งหมด แม้แต่เรื่อง “สมบัติพระสุลี” ของ ปอ คนวัด ซึ่งใช้ชื่อของนวนิยายแปล ก็มีเนื้อหาเป็นเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ เช่นกัน

นอกจากวรรณกรรมที่แต่งเพื่อใช้ในการแสดงหนังตะลุงแล้วก็มีวรรณกรรมนิทาน

ประโลมโลกประเภทที่ระบุว่าแต่งจากเค้าเรื่องจริงที่ถือได้ว่าเป็นเรื่องของท้องถิ่นโดยตรง ที่สำรวจพบมี 2 เรื่อง คือ เรื่องขุนแก้ว หรือเมืองสิด-เหมะเว ของ นายจิ เส็มหมาด และสะมะแอ วงศ์สะอาด เล่ากันว่าแต่งขึ้นจากเรื่องราวความรักระหว่างเมืองสิดซึ่งเป็นชาวปะเหลียน กับเหมะเวซึ่งเป็นบุตรสาวของ “นายเกอชะรัต” ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และเรื่อง “เสือเอื่อน” ของชอบ หัทยานนท์ ซึ่งแต่งขึ้นจากเรื่องราวของโจรกลุ่มหนึ่งที่มีเสือเอื่อนเป็นผู้นำและอิทธิพลอยู่ในแถบรอยต่อระหว่างจังหวัดพัทลุง สงขลาและ นครศรีธรรมราช ในช่วงปลายทศวรรษ 2490

4.2 วรรณกรรมคำสอน

วรรณกรรมคำสอนที่พบในยุคนี มีเนื้อหา 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือ

4.2.1 วรรณกรรมคำสอนที่อิงอยู่กับคำสอนทางพุทธศาสนา

เนื้อหาวรรณกรรมคำสอนลักษณะนี้ส่วนใหญ่จะเป็นผลงานการประพันธ์ของพระภิกษุ หรือผู้ที่ศึกษาทางศาสนามาค่อนข้างสูง มีทั้งที่เป็นผลงานที่ระบุว่าแปลมาจากต้นฉบับภาษาบาลีในคัมภีร์ต่างๆ และที่ดัดแปลงจากคำสอนทางพุทธศาสนา ได้แก่เรื่อง โลกวัตตภาพิต ของ พระมหาเรือง วุฑฒินฺหา โพระวินัยคำกลอน ของ ช. เหมะรักษ์ เป็นต้น วรรณกรรมคำสอนในลักษณะนี้มักจะเป็นเรื่องที่ระบุว่าแปลมาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏจึงไม่อาจที่จะสรุปได้ว่าเป็นสภาพเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏในท้องถิ่นจริง ๆ

4.2.2 วรรณกรรมคำสอนที่อิงอยู่กับเหตุการณ์ความเป็นไปในสังคม

เนื้อหาของวรรณกรรมคำสอนในกลุ่มนี้จะมีลักษณะสำคัญ คือ จะเป็นการนำเอาสิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวันมาปรับเป็นคำสอน วรรณกรรมคำสอนเหล่านี้มักจะนำเอาเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสังคมมาใช้เป็นอุทาหรณ์ในการสอน หรือดัดเตือนให้บุคคลในสังคมได้ประพฤติปฏิบัติเพื่อความสุขและความก้าวหน้าในชีวิต แม้ว่าคำสอนเหล่านี้ส่วนหนึ่งจะตั้งอยู่บนหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา แต่ก็ยังเป็นพุทธศาสนาในระดับชาวบ้าน และเน้นเลือกเอาคำสอนที่ปรับใช้ได้ในชีวิตประจำวันของบุคคลทั่วไป ได้แก่ เรื่อง เข้าใจว่าทำไมกันหนอ? ของพระอนุสาสนาจารย์จิตต์ รตนโชด พลเรือนสอนบุตร ของ แดง นักปราชญ์ และ คำกลอนสอนใจ และภาพิตพาเสือก ของ ทอง นวลศรี เป็นต้น

4.3 วรรณกรรมตำนานและประวัติศาสตร์

วรรณกรรมประเภทตำนานและประวัติศาสตร์ เท่าที่พบ ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นใหม่จากเริ่มเดิมทีเคยมีการสร้างสรรค์ไว้แล้ว เช่น เรื่อง พระบรมธาตุคำกลอน ของ พระมหาอุทัย พิลิสต์พงษ์ แต่งจากหนังสือเรื่องตำนานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช ประวัตินางเลียดขาวและตำนานเมืองพัทลุง ของ หมื่นจบบเจริญการ แต่งจากหนังสือ “คำรา พระเพลง” ของวัดเขียนบางแก้ว ประวัติพัทลุง-ครึ่งทั้งสามสมัย ของ ชาญ ไชยจันทร์ และ พาสน์ พลชัย แต่งโดยใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ส่วนเรื่องประวัติพระสาริกธาตุ วัดไชยมงคล สงขลา ของ สัน สูงขสุวรรณ แต่งจากเหตุการณ์จริง เป็นต้น

4.4 วรรณกรรมที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาและความเชื่อ

วรรณกรรมในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องที่แปลมาจากคัมภีร์ต่างๆ ทางพุทธศาสนา ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นผลงานของพระภิกษุหรือสามเณรที่ศึกษาทางธรรมในชั้นที่สูงกว่าพระภิกษุสามเณรทั่วๆ ไป เช่น กุฎกูโรวาทชาดกคำฉันท์ ของสามเณรฐานิสฺสโร แก้วจันทวัฒน์ เป็นต้น นอกจากนั้นก็มีผลงานของนักประพันธ์ที่เป็นฆราวาสด้วย เช่น ถายลักษณ์พระบาท ของ นายโป้ต้อง อุดตโรพร เจ้าของโรงพิมพ์สมบุรณ์ไอสถ และเรื่อง พระพุทธเจ้าคำกลอน ของ นายเขียน พยัคฆมาศ

4.5 บทร้อยกรองสมัยใหม่

ร้อยกรองสมัยใหม่ที่ปรากฏในชุมชน เป็นบทร้อยกรองที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่าได้รับอิทธิพลจากบทร้อยกรองสมัยใหม่ที่เป็นกระแสหลักของสังคมไทยในสมัยนั้น ทั้งนี้ เพราะตัวนักประพันธ์ที่แต่งร้อยกรองลักษณะนี้นั้นอยู่ในกลุ่มของชนชั้นนำในสังคมหัวเมือง ร้อยกรองกลุ่มนี้จะมีลักษณะรูปแบบเป็นร้อยกรองขนาดสั้น มีเนื้อหาที่มุ่งให้คำแนะนำ สั่งสอน หรือแสดงความคิดเห็นเป็นหลัก โดยไม่ได้แต่งเป็นเรื่องเหมือนร้อยกรองแบบเก่า บท ร้อยกรองลักษณะนี้มักจะแพร่หลายในหนังสือซึ่งพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสต่างๆ ผู้แต่งจะเป็นกวีในกลุ่มของปัญญาชนรุ่นใหม่ หรือข้าราชการมากกว่าที่จะเป็นกวีชาวบ้าน เช่น ดอกสร้อยกลีกรรรม ของ วรรณ ภคสุวรรณ การศึกษานิเทศ ของ ขุนมนตรีบริรักษ์ บิดากับ บุตรสนทนาเรื่องผู้ดี ของ ข. เหมะรักษ์ เป็นต้น ที่รวมพิมพ์เป็นเล่มก็มีบ้าง เช่น ผลงานของ ขุนมนตรีบริรักษ์ ดำเนิน บุญรัตเศรษฐี แต่ไม่ได้เป็นการพิมพ์จำหน่ายเหมือนร้อยกรองประเภทนิทานประโลมโลก

5. การพิมพ์และการเผยแพร่วรรณกรรม

แหล่งพิมพ์วรรณกรรมที่สำคัญในช่วงตั้งแต่ พ.ศ.2472 จนกระทั่งประมาณสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 คือเมืองสงขลา และค่อยขยายตัวไปสู่พัทลุง หาดใหญ่ และชะอวดในช่วงต้นทศวรรษ 2490 เป็นอย่างช้า จากหลักฐานที่เป็นหนังสือซึ่งตีพิมพ์ในท้องถิ่น พบว่าในยุคแรกๆ ที่สงขลา มีการตั้งโรงพิมพ์ขึ้นแล้วไม่น้อยกว่า 4 โรง คือ โรงพิมพ์สมบุญ ไรต์ (โรงพิมพ์สมบุญ หรือ โรงพิมพ์สมบุญการพิมพ์) ของนายไต้ตอง (หรือไผ่ตอง) อุดตโรพร โรงพิมพ์พานิช (ต่อมาเปลี่ยนเป็นโรงพิมพ์สงขลาพานิช) ของนายจั่นก็ (กิตติ) วรรณพฤกษ์ โรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์ ของนายอยู่เลียง ดันปีชาติ และโรงพิมพ์อักษรศิริ ของนายฟุกฉุ่น และ ในทศวรรษ 2490 การพิมพ์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว มีการจัดตั้งโรงพิมพ์ขึ้นในชุมชนเมืองอีกหลายแห่ง โดยในตัวเมืองสงขลาเองก็มีเพิ่มขึ้น เช่น สุเมธการพิมพ์ ของ นายสุเมธ บัลลพวาณิช ส่วนที่อำเภอหาดใหญ่ เช่น โรงพิมพ์ดุสิต มี นายทวี เอกธิระ เป็นผู้พิมพ์โฆษณา และโรงพิมพ์เลิศชัย ของ นายเลิศ พ่วงพี และโรงพิมพ์หาดใหญ่ ของ นายเขียน ไสยวรรณ

ส่วนที่จังหวัดพัทลุง ในอำเภอเมืองพัทลุง ก็มีโรงพิมพ์พัทลุง ของ นายเขียน ไสยวรรณ โรงพิมพ์ครุฑาญ ของครุฑาญ ไชยจันทร์ โรงพิมพ์โชติการพิมพ์ ของ นายโชติ อ่อนเปี่ยม ที่ตลาดปากคลอง อำเภอควนขนุน ก็มี ปากคลองการพิมพ์(ร้านสุทธิธรรมเภสัช) มีนายจำรัส สุทธิธินอมเป็นผู้พิมพ์และโฆษณา ที่อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ก็มีโรงพิมพ์ชะอวดการพิมพ์ ของนางเพ็ญ โรงพิมพ์พัฒนาสัมพันธ์ ของ นายสมพงษ์ บัวพันธุ์ และโรงพิมพ์พัฒนาการไรต์ ของ นายอู๋ ไบ์ถาวร

5.1 จุดประสงค์ในการพิมพ์หนังสือ

ในด้านการจัดพิมพ์หนังสือ พบว่าโรงพิมพ์ในยุคนี้มีการประเภทต่างๆ โดยมีจุดประสงค์ในการพิมพ์อย่างน้อย 3 ประการ คือ

5.1.1 การพิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในโอกาสต่างๆ เช่น พิมพ์แจกเนื่องในโอกาสทำบุญครบรอบอายุ งานศพและงานบรรจุอัฐิ งานอุปสมบท งานฉลองศาสนสถาน ศาสนาวัตถุ งานฉลองอาคารสถานที่ที่เป็นสาธารณประโยชน์ งานทอดกฐินและทอดผ้าป่า และในโอกาสเข้าพรรษาหรือออกพรรษา ตลอดจนการพิมพ์แจกเป็นธรรมบรรณาการ โดยไม่จำเป็นต้องมีโอกาสดำเนินการใดๆ เป็นต้น ผู้จัดพิมพ์หนังสือเหล่านี้มีทั้งพระภิกษุที่ต้องการเผยแพร่งานของตนเอง วัด ข้าราชการ และคหบดีในชุมชน ตลอดจนนักประพันธ์

อื่นๆ ที่ต้องการพิมพ์ผลงานเผยแพร่เพื่อ “สร้างขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา” จะอย่างไรก็ตาม ในยุคแรกๆ ยังไม่พบว่าประชาชนทั่วไปจะนิยมพิมพ์หนังสือแจกในโอกาสต่างๆ ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากประเพณีการจัดพิมพ์หนังสือเพื่อแจกเป็นที่ระลึกนี้ยังไม่แพร่หลายไปสู่กลุ่มประชาชนโดยทั่วๆ ไป จนกระทั่งในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา จึงเริ่มปรากฏให้เห็นบ้าง

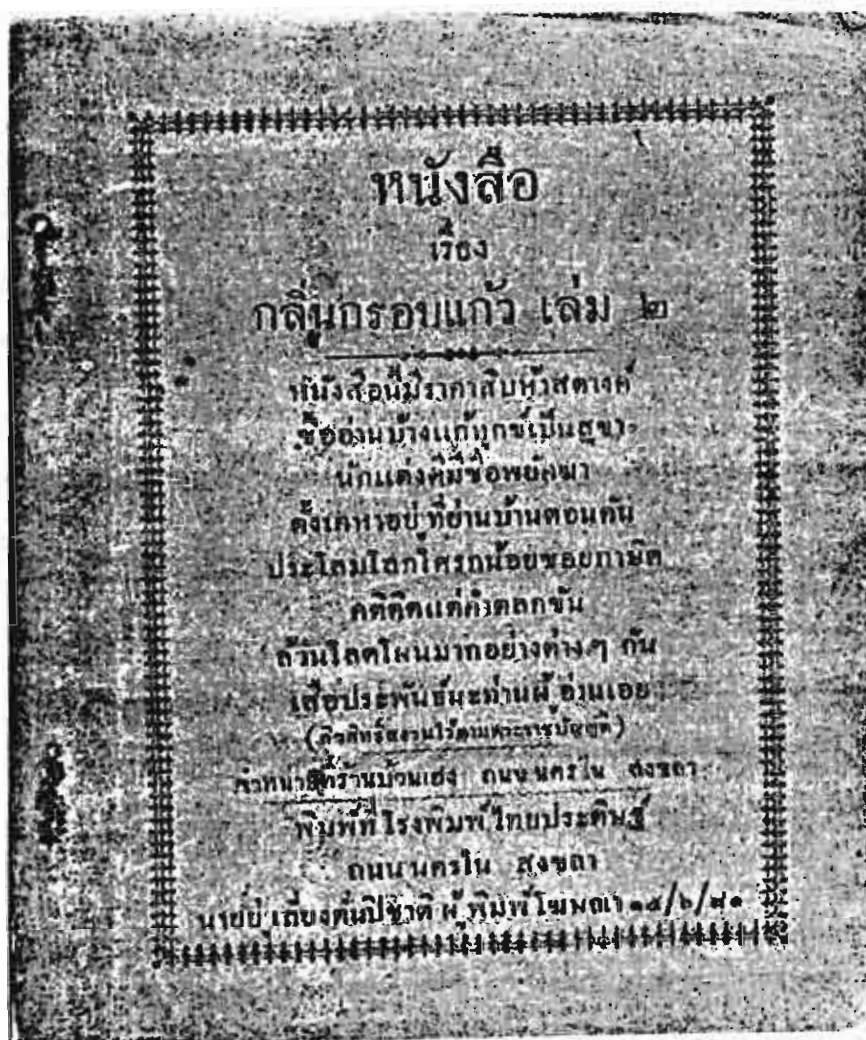
ลักษณะของเนื้อหาของหนังสือที่พิมพ์แจกส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมคำสอนทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง และเนื้อหาที่ให้ความรู้ด้านต่างๆ ที่น่าสนใจก็คือ เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น การกล่าวถึงความสำคัญของสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ การชี้ให้เห็นความสำคัญของการเสียภาษีอากร การปกครองแบบประชาธิปไตย ความสำคัญของการปกครองท้องถิ่น และความสำคัญของการศึกษา เป็นต้น

5.1.2 การพิมพ์หนังสือเพื่อจำหน่าย จะมีลักษณะการพิมพ์ที่เป็นแบบเดียวกับหนังสือเล่มบางๆ ที่เรียกกันติดปากว่า “หนังสือวัดเกาะ”^{*} กล่าวคือ จะเป็นหนังสือขนาด 16 หน้ายก พิมพ์ด้วยกระดาษรีไฟ สำหรับเรื่องที่มีขนาดยาวจะนิยมพิมพ์เป็นเล่มบางๆ หน้าประมาณ 2-3 ยก ถ้าเป็นเรื่องที่ไม่ยาวนักก็จะพิมพ์เล่มเดียวจบ หน้าประมาณ 3-5 ยก ปกจะเป็นชื่อหนังสือ ชื่อผู้แต่ง และคำกลอนเชิญชวนให้ซื้อหนังสืออยู่ในกรอบที่มีลวดลายแบบต่างๆ หรือบางเรื่องก็จะมีภาพลายเส้นประกอบด้วย นอกจากนี้ก็มักจะมีการระบุความเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ไว้อย่างชัดเจน เนื้อหาของวรรณกรรมที่พิมพ์เพื่อจำหน่ายส่วนใหญ่จะเป็นวรรณกรรมนิราศ วรรณกรรมคำสอน นิทานประโลมโลก และอาจจะมีวรรณกรรมที่เกี่ยวกับศาสนาบ้าง

สำหรับนิทานประโลมโลก ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นเรื่องที่ผู้แต่งและผู้จัดพิมพ์ระบุว่า เป็น “เรื่องหนังสือดัง” จะเป็นเรื่องขนาดยาวมากกว่า 10 เล่ม เช่น เรื่องแก้วสองภาค นางสาวขาวคง นางแก้ว และพราหมณ์ประสิทธิ์ ของ หนูแก้ว นครจันทร์ แต่ละเรื่องจะมีความยาว 25 เล่มจบ เรื่องแก้วผรอก ของ แดง นักปราชญ์ ยาว 42 เล่มจบ เป็นต้น

^{*} คำว่า “หนังสือวัดเกาะ” แม้จะเป็นคำที่ใช้เรียกชื่อหนังสือที่พิมพ์โดยโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ ซึ่งตั้งอยู่ที่หน้าวัดเกาะ กรุงเทพฯ แต่ในความเข้าใจของคนทั่วไปจะมีความหมายที่กินความรวมไปถึงหนังสือแบบเดียวกันที่พิมพ์โดยโรงพิมพ์อื่นๆ ด้วย เช่น โรงพิมพ์ห้างสมุด โรงพิมพ์ศิริเจริญ โรงพิมพ์พานิชสุกผล โรงพิมพ์สะพานหัน โรงพิมพ์นายเทพ และโรงพิมพ์บางกอกน้อย เป็นต้น

ที่น่าสังเกต คือ วรรณกรรมที่พิมพ์จำหน่ายทุกเรื่องจะเป็นวรรณกรรมร้อยกรอง ผู้วิจัยยังไม่พบหนังสือต้นฉบับวรรณกรรมร้อยแก้วที่พิมพ์จำหน่ายในยุคนี้เลย อีกทั้งยังพบว่า วรรณกรรมในลักษณะนี้จะมีจำนวนพิมพ์ที่สูงกว่าหนังสือที่พิมพ์แจก โดยส่วนใหญ่แล้วจะมีจำนวนพิมพ์อยู่ระหว่าง 1000-3000 เล่ม ราคาของหนังสือจะพิมพ์บอกไว้พร้อมกับบทกลอนชักชวนให้ซื้อหนังสือ แบบเดียวกับหนังสือวัดเกาะ ดังตัวอย่างข้อความปกหน้าเรื่อง กลิ่นกรอบแก้ว เล่ม 2 ซึ่งพิมพ์โดยโรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์ จัดจำหน่ายโดยร้านบ้านเฮง ดังนี้

ภาพที่ 4 ปกหนังสือเรื่องกลิ่นกรอบแก้วเล่ม 2

5.1.3 การพิมพ์เพื่อจำหน่ายหารายได้สมทบทุนก่อสร้างศาสนสถาน

หนังสือที่พิมพ์ในลักษณะนี้มีทั้งที่ ประวัติพระสาริกธาตุ วัดไชยมงคล สงขลา ของนายสันต์ สุวรรณ ซึ่งระบุว่า จัดพิมพ์ขึ้น “เพื่อบอกบุญแทนฎีกา สร้างพระวิหาร” โดยไม่ได้ระบุราคาหนังสือเอาไว้

5.2 การเผยแพร่วรรณกรรม

การเผยแพร่วรรณกรรมประเภทต่างๆ ในยุคนี้จะเป็นไปตามวัตถุประสงค์ในการจัดพิมพ์ คือพิมพ์เพื่อขายและพิมพ์เพื่อแจกเป็นธรรมบรณการ หรือเป็นของชำร่วยในโอกาสต่าง ๆ ดังนี้

5.2.1 การจัดจำหน่ายหนังสือ ในการจำหน่ายหนังสือประเภทต่างๆ มี 3 ลักษณะ คือ โรงพิมพ์ผู้จัดพิมพ์เป็นผู้จำหน่ายเอง ร้านจำหน่ายหนังสือรับไปจำหน่าย และผู้เขียนนำไปจำหน่ายด้วยตนเอง

ในกรณีที่ผู้จัดพิมพ์เป็นผู้จำหน่ายเอง ก็จะระบุไว้ในหนังสือว่าให้ติดต่อซื้อได้ที่โรงพิมพ์หรือร้านขายหนังสือที่น่าจะอยู่ในเครือเดียวกันหรือเจ้าของเดียวกันกับเจ้าของโรงพิมพ์ เช่น หนังสือที่พิมพ์โดยโรงพิมพ์สมบูรณ์โอสธ ก็จะระบุให้ติดต่อได้ที่โรงพิมพ์โดยตรง หนังสือที่พิมพ์จากโรงพิมพ์พานิชก็จะจัดจำหน่ายโดยร้านสงขลาพานิช หนังสือของโรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์ จะจัดจำหน่ายโดยร้านบัวนงของนายบี กบิลกาญจน์ เป็นต้น นอกจากนั้นก็จะมีการลงพิมพ์โฆษณาในตอนท้ายหรือที่ปกหลังของหนังสือแต่ละเล่มด้วย เช่น ปกหลังของเรื่อง “แก้วสองภาค” ก็จะโฆษณาผลงานของหนูแก้ว นครจันทร์ที่กำลังจัดพิมพ์ทั้งหมดไว้ว่า

แจ้งความ

หนังสือที่หนูแก้ว นครจันทร์ เขียน คือ นิราศท่าบอน เล่มเดียว
จบ นิราศสงขลา 2 เล่มจบ นิราศระโนด นิราศพัทลุง นิราศสตูล นิราศ
ศิษย์ คหิปฏิบัติคำกลอน

เรื่องหนังสือ

พรายประสิทธิ์ มี 25 เล่ม นางแก้ว มี 25 เล่ม แก้วสองภาค มี
25 เล่ม นางสาวชาวดง มี 25 เล่ม เรื่องเหล่านี้จะจัดพิมพ์เป็นลำดับไป

...

โรงพิมพ์สมบูรณ์โอสธ

165 ถนนนครใน จังหวัดสงขลา

จะให้ง่ายอย่างงาม และอยากหาที่ขายทั่วไป'

'หนูแก้ว นครจันทร์. แก้วสองภาค เล่มที่ 16 2492. ปกหลัง.